

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND

1e JAAR No. 3

REDACTIE EN DIRECTIE:

MEI 1930

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Groningen), Red.-Secr.	A. A. VAN RULER, Guldenstr. 18b, Groningen —
— S. U. ZUIDEMA (Amsterdam-V.U.), Admin.	(vac.-adres: Deventerstraat 101, Apeldoorn) —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	Uitgevers: —
— W. B. BERGSMA, Poortstraat 23b, Utrecht	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

WOORD VOORAF. — Ds. H. C. J. VAN DEELEN: Wat is Theologie? — Ds. C. L. TUINSTRA: Mogelijkheden der Psychoanalyse. — H. FABER: Heidelberg. — H. FABER: Kroniek. — BOEKBESPREKING. — W. VAN LENNEP: Rapport uitwisseling Hoogleraren. — STUDIE-CURSUS. N. VAN WIJK: Intellectuele Samenwerking.

MEDEDEELINGEN.

PRESENTIE-LIJST voor Catechisatie, Zondagsschool, Kinderkerk en Jeugdvereeniging. Samengesteld door Ds. B. J. Aris, Ned. Herv. Predikant. Ingericht voor 36 namen; of voor 18, of een veelvoud van 18, meer. Voor 36 namen . . . f 0.15
Voor elke 18 namen meer een prijsverhooging van - 0.05
Bij omvangrijke exemplaren houdt deze prijs tevens sterkere bindwijze in.

„Ik vind uw presentielijst zeer handig en practisch.”
Edc.

Ds. J. S. KLOMP.

VAN GORCUM & COMP., N.V. - UITGEVERS - ASSEN

LIBRARY
OF THE
SAN FRANCISCO THEOLOGICAL
SEMINARY
SAN ANSELMO
CALIFORNIA

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND

1ste JAAR No. 1

REDACTIE EN DIRECTIE:

FEBRUARI 1930

H. FABER (LEIDEN), HOOFDREDACTEUR
A. A. VAN RULER (GRONINGEN), RED.-SECR.
S. U. ZUIDEMA (AMSTERDAM-V.U.), ADMIN.

ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE AAN:
A. A. VAN RULER, GULDENSTR. 18B, GRONINGEN
(VAC.-ADRES: DEVENTERSTRAAT 101, APELDOORN)

AB-ACTIAAT DER VEREENIGING:
W. B. BERGSMA, POORTSTRAAT 23B, UTRECHT

UITGEVERS:
VAN GORCUM & COMP. N.V., GIRO 2255, ASSEN

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG F 2.50 - ADVERTENTIE-TARIEF OP AANVRAGE

POSTCHEQUE-GIRODIENST

Gebruikt voor het bijhouden Uwer administratie onze
Postcheque-Giroboeken. In twee modellen verkrijgbaar

Voor zaken bestelle men *proefregistratie A B*

ad f 1.55 franco p. post - Voor *privé-gebruik*

bestelle men *idem C* ad f 0.95 franco p. p.

Uitvoerig prospectus wordt U op aanvraag gezonden

Practisch en hoogst overzichtelijk

VAN GORCUM & COMP. - UITGEVERS - ASSEN

Ieder Uwer

heeft wel eens drukwerk noodig, klein of groot,
VAN GORCUM & COMP. — ASSEN
— afdeling drukkerij — zorgt er grágá voor!

Ieder Uwer

heeft meermalen boeken of tijdschriften noodig,
VAN GORCUM & COMP. — ASSEN
— afd. boekhandel — zorgt er grágá voor!

PREEKBOEKJES

24 blz. Verzorgde uitvoering 24 lijnen

per 25 exempl. 50 ex. 100 ex.

f 1.75 / 3.— / 5.50

Ook losbladig verkrijgbaar.

Levering franco - Model wordt op

aanvraag onberekend toegezonden

VAN GORCUM & COMP. - ASSEN

PETRUS KAERIUS' ZEER NAUWKEURIGE EN NIEUWE KAART VAN DE
NEDERLANDEN IN 1607 (Germaniae inferiores omnium accuratissima et nova
descriptio auctore Petro Kaerio. Anno a nato Christo 1607).

Op origineele grootte in bruindr. gerepr. (43½ × 55½ c.M.), op Oudhollandsch papier

Van Gelder met geschepten rand. Los . . . . . f 1.90

Op carton geplakt, gereed om op te hangen . . . . . - 2.60

Achter glas, in passende eiken lijst . . . . . - 5.60

Van oude kaarten gaat een bijzondere bekering uit

Geencadreerd een keurige wand- of gangversterking

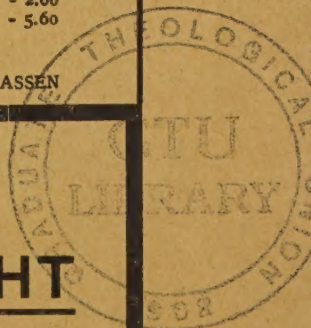
VAN GORCUM & COMP. N.V. - UITGEVERS - GIRO 2255 - BRINK - ASSEN

VOOR

STUDIEBOEKEN

BIJ

WRISTERS - UTRECHT

Dr. W. J. AALDERS

MYSTIEK

HAAR VORMEN,
WEZEN, WAARDE

Prijs, ingenaaid . . . . . f 8.50
gebonden . . . . . - 10.00

Na een inleiding behandelt schrijver de verschijningsvormen der mystiek (niet-Chr. en Christelijke mystiek), haar wezen, kritisch karakter en synthetische beteekenis. In de inleiding zegt hij o.a.: In theologisch verband acht ik, dat de mystiek het best in het licht der godsdienstphilosophie kan worden gezien. Men vindt haar overal waar theologie te vinden is, omdat zij, naar ik meen, overal is waar godsdienst leeft. Zoo ontmoet men de mystiek zoowel in de letterkundige documenten der theologie als in haar historische stof. De praktische theologie heeft met haar te doen. Maar toch allermeeft de systematische tak der theologische wetenschap.

Het is een mooi, een nobel en een belangrijk boek, een boek, dat verrijkt en verdiept.

Prof. Dr. G. v. d. Leeuw in *Het Alg. Weekblad*.

Ter perse:

Dr. W. J. AALDERS

DE GROND DER ZEDELIIKHEID

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN — DEN HAAG.

WERKEN VAN PROF. DR. H. T. DE GRAAF

Om het Eeuwige Goed

Inleiding tot het Religieuze Geestesleven

„Het is een doorwrocht werk van universeele geleerdheid, grondig denken en godsdienstige diepte, dat de ernstige aandacht vraagt van allen, die zich kunnen en willen verdiepen in de hoogste vragen van mensch en menscheid.”

G. Horreüs de Haas

„Voor wie is dit boek geschreven?... Menschen, wien de nood is opgelegd tot een persoonlijke levensbeschouwing te komen, vrije en onbevengene geesten met religieuze aspiratie zonder dogmatische geborneerdheid. Deze zullen bij lezing, meer nog bij herlezing in dit boek grooten rijkdom vinden.

Dr. G. H. van Senden.

Prijs f 3.95 ing.; f 4.95 gebonden

Levensrichting

Beschouwingen over Heden en Toekomst

„Men behoeft deze opstellen maar te lezen om te voelen, hoezeer hun inhoud, bij doorwerking in de geesten, vernieuwend werken moet op alle levensgebieden.

E. C. Knappert.

„Hij wijst een religieuze cultuur-richting aan, en alwat hij in zijn boek van groote verscheidenheid biedt, is een of andere bouwsteen voor het groote cultuurwerk der toekomst.”

Dr. M. C. v. Mourik Broekman.

Prijs f 2.75 ing.; f 3.50 gebonden

N.V. VAN LOGHEM SLATERUS' UITG. MIJ., ARNHEM

Ter inleiding.

Het eerste nummer van ons nieuwe theologische tijdschrift. Dit verlangt een kort woord vooraf. Want het geheel is een waagstuk. Zonder risico geeft men geen nieuw theologisch tijdschrift uit. En toch, onze inter-academiale vereeniging, de redactie en de uitgeefster wagen het, omdat zij gelooven in het goed recht, ja de noodzaak van deze uitgave.

Streng, wetenschappelijke theologie is op den duur de ruggegraat van krachtig godsdienstig, en kerkelijk leven. Wij kennen de gevaren van verijling, van vertroebeling, van loslaten van het verband met het verleden, en daarnaast ook van critiek-looze aanbidding van het buitenland uit de werkelijkheid; en deze gevaren worden dubbel groot in een tijd, die behoefte heeft aan helderheid, en aan afgrenzing.

Deze gevaren zijn alleen te vermijden door theologische bezinning, concreter gezegd, theologische studie. Wij, jongeren, moeten allereerst op ons nemen de taak van studie, d.w.z. wij moeten krijgen een overzicht, en een eigen inzicht. Het is niet gemakkelijk in dezen tijd theoloog te zijn: het vraagt ons hart, en ons verstand, en tegelijk onze volharding.

Welnu, deze theologische bezinning wil dit tijdschrift dienen; het dient alleen de theologische studie. Het zal dit trachten te doen door het publiceeren van artikelen, die waardevol zijn voor de ontwikkeling van onze theologie, door het geven van overzicht over de theologie van den tegenwoordigen tijd, en over de belangrijke theologische litteratuur, door artikelen over theologische studie in binnen -en buitenland, door gedachtenwisseling. Wij gelooven hiermede de theologische studenten van dienst te zijn, van wie wij verwachten, dat zij alle dit tijdschrift door een abonnement zullen steunen, en tegelijk aan afgestudeerden, die het verband met de theologie willen bewaren.

Tot slot moeten wij dan ook een persoonlijk woord richten tot onze abonné's: dit tijdschrift heeft alleen recht van bestaan, als het voortkomt uit het leven van den lezerskring zelf. Wij vragen u: ziet de ernst van deze poging, en leeft mee! Leest de artikelen, denkt er over na, bespreekt ze, en dan ook: schrijft zelf, en stuurt artikelen in, en tenslotte: werft abonné's! Wij zijn er alleen voor en door ons zelf. Ons begin is betrekkelijk bescheiden; wij hopen bij voldoende meelevens telkens wat te kunnen uitbreiden, maar dat alles vindt zich later wel.

Wij hopen met deze „Vox Theologica” iets in onze theologen-wereld wakker te roepen, en wakker te houden. God heeft wakkere menschen noodig, met dit werk hopen wij mede te werken tot Zijn eer. Redactie.

Het trinitarisch denken in de theologische kenleer.

Theologie bedeutet wirklich das Unternehmen
des bei den Menschen Unmöglichen.

Barth Auferstehung der Toten S. 64.

In de theologische kenleer wordt het probleem der openbaring naar zijn subjectieve zijde gesteld: hoe kan het Woord Gods tot ons

gesproken worden, zóó, dat wij het h o o r e n ? hoe is bij den mensch k e n n i s der openbaring mogelijk?

Bij nadere bezinning blijkt deze vraag drievoudig te zijn. In de eerste plaats worden we in het gebied van de kennistheoretische prolegomena der theologie geleid, dat gebied dus, waar het begrip der theologie als wetenschap geconstrueerd wordt. In alle vragen n.l., die in de prolegomena aan de orde komen, zij het die naar de idee, zij het naar het principe, de kenbron, zij het die naar de methode der theologie, in al deze encyclopaedische vragen staat deze eene vraag op den achtergrond: hoe kunnen wij het Woord Gods hooren en hoe kunnen we er, als theologen, van spreken? Als theologen — want de theologie als mogelijke wetenschap is in geding. Naar deze zijde kunnen we ons probleem dus zóó formuleren: hoe kan onze theologie t e g e l i j k sermo de Deo en sermo Dei ipsius zijn?

Maar: kenkritische vragen hebben nooit een louter technisch karakter. En zooals alle wetenschap juist in haar kenleer het leven raakt, zoo ook boort de theologie in ons probleem de vragen van het geloofsleven aan. In de vraag naar de subjectieve mogelijkheid der openbaring betreden we dan ook in de tweede plaats het terrein van den locus der dogmatiek de sanctificatie. Hoe wordt de mensch gesteld in het geheimenis der openbaring? Hoe krijgt hij deel aan de genade, het heil, in de openbaring geschonken? Men onderschatte deze vraag niet als een louter „dogmatisch” probleem. In de taal van het moderne bewustzijn kunnen we haar aldus omschrijven: hoe kan de mensch gered worden uit de tot vertwijfeling voerende wieling der bezinning, hoe kan het perspectivische beeld, waarin hij de werkelijkheid brengt en waarvan hij zelf het richtpunt is, dat alle lijnen naar zich toetrekt, verstoord worden, zóó, dat de mensch zichzelf verstaat, nu niet meer vanuit zichzelf, maar vanuit de openbaring Gods? Zal dit zichzelf verstaan vanuit de openbaring Gods niet toch weer een fragment van het perspectivische beeld zijn, en is dus niet de verlossing een fata morgana? Of hoe is het anders mogelijk, zinvol te spreken van een „zichzelf verstaan vanuit de openbaring”, dat blijkbaar principieel t e g e n o v e r a l ons onszelf-verstaan, d.i. tegenover heel ons leven gesteld is?

Deze twee zijden hooren bijeen. Theologische kenleer en leer der heiligmaking loopen parallel.

En wanneer deze beide zijden van het probleem zóó dicht bij elkaar komen, dat in de vragen van de kenkritische prolegomena der theologie van stonde aan de vraag naar het christelijke leven op licht, dan kan het niet uitblijven of we gaan in de derde plaats vanzelf in op het probleem van de mogelijkheid eener christelijke wereld- en levensbeschouwing. Is het mogelijk, vanuit het mysterie der openbaring de richtlijnen voor alle gebieden des levens te trekken?

Voor ik er nu toe overga, dit driezijdige probleem volop in het licht der triniteitsbelijdenis te trekken, wil ik eerst — onder ditzelfde licht! — eenige oplossingen van ons probleem als ongeduldige anticipaties afwijzen, daar zij in ons theologisch denken een gevaarlijke kortsluiting kunnen teweegbrengen.

De eerste oplossing, welke we van de hand moeten wijzen, is die, welke heenwijst naar de h i s t o r i s c h e o p e n b a r i n g. Het Woord

Gods wordt hier vastgelegd in een historisch datum, dat open ligt voor een ieder, die maar zien wil. — Deze oplossing lijdt aan een ernstige historische vervlakking. Natuurlijk is hier het kenprobleem veel eenvoudiger gemaakt — de openbaring ligt immers „voor oogen”, ze is gegeven, in de H.S. bijv., en het kenprobleem is derhalve het probleem van alle werkelijkheids-perceptie. Maar even vanzelfsprekend is het, dat op deze wijze het openbaringsbegrip verspeeld is. Dit eerste antwoord vergeet, dat God zichzelf nooit uit handen geeft, ook niet in zijn openbaring. Waar het meent, dat God dit wel gedaan heeft en zijn openbaring een gegeven factum is, komt het aan het theologische kenprobleem zelfs niet toe. Deze oplossing wurgt het probleem, al eer het geboren is!

De tweede oplossing, die we van de hand moeten wijzen, is die, welke heenwijst naar het geloof als gave van den H. Geest. Hier wordt het openbaringsbegrip naar zijn objectieve zijde zuiver gehouden en gewaakt tegen historische vervlakking, zóó zelfs dat men de noodzakelijkheid van de subjectieve zijde als integreerend moment in het openbaringsbegrip inziет en ons probleem laat geboren worden. Maar dan verliest men z'n geduld en hakt de knoop door: de door den H. Geest bewerkte mensch is in staat gesteld, het Woord Gods te hooren. Het theologiebegrip wordt nu geconstrueerd vanuit de ervaring der wedergeboorte, of, minder geprononceerd, de theologie wordt hier gefundeerd in het geloof. — Hoeden we ons voor deze oplossing! Beter is het, met onze theologie naar alle zijden prijsgegeven te zijn aan barre scepsis, dan haar veilig te stellen in ons geloof. De psychologische verinnerlijking van ons probleem in dit antwoord veroorzaakt onvermijdelijk een nog veel gevaarlijker kortsluiting dan de historische vervlakking in het eerste. Het is onmogelijk, wanneer alles zoo gesteld wordt op het geloof, van dit geloof niet een fragment te maken in het perspectivische beeld onzer zelfbezinning. En wanneer dit gebeurt, ontvloeit ons toch weer het heil Gods (vgl. Calvijn Inst. III, 1. 1.).

De derde oplossing, die we tenslotte van de hand moeten wijzen, is die van Brunner in zijn tweede periode, met name in „Erlebnis, Erkenntnis und Glaube”. Hij meent, met het begrip „reine Sachlichkeit”, d.i. de volstrekte gerichtheid van het denken op z'n inhoud, de ware theologie in te luiden. Inderdaad wordt op deze wijze het kenprobleem als probleem tot het einde toe volgehouden en niet verzakelijkt in een anticipeerende oplossing. Noch door historische vervlakking, noch door psychologische verinnerlijking vertroebeld, wordt hier het Woord Gods als gezichtspunt van het denken gehandhaafd. Nu ontstaat er geen kortsluiting — maar ook geen contact. Het Woord Gods wordt nu noodzakelijk een ideologie, waarin de mensch, in alle critische bezonnenheid zwijmeldronken!, zijn grenzen overschrijdt. De sermo de Deo is hier net zoo lang critisch uitgezuiverd, tot hij, met een dialectische wending, gesublimeerd wordt in een sermo Dei ipsius — waarmee de critische geest zichzelf God heeft gemaakt. De reine Sachlichkeit is niet anders dan dialectisch omgekeerde vertwijfeling.

Het gemeenschappelijke van deze drie oplossingen ligt daarin, dat men steeds bij den mensch een orgaan zoekt, waarin de openbaring kan worden opgevangen. Dit nu maakt het trinitarisch dogma, dat heel het openbaringsbegrip onder de exclusieve categorie van de subjectiviteit

Gods stelt, onmogelijk. Door dit dogma geleid moet ons denken er van afzien, eenig orgaan, eenige vatbaarheid bij den mensch voor de openbaring te construeeren. Want dan verstaat het, dat juist het orgaan-bij-den-mensch de plaats is, waar de kortsluiting ontstaat of (bij Brunner) het contact verbroken wordt.

We moeten onze vraag dan ook primair met een krachtig: onmogelijk! beantwoorden.

Kennis der openbaring is bij de menschen onmogelijk!

Trekken we thans het probleem der theologische kenleer volop in het licht der triniteitsbelijdenis!

Dit wil niet zeggen, dat we nu een oplossing gaan geven. Juist het probleem der theologische kenleer kan ons uiterst voorzichtig maken in het grijpen naar een oplossing. Kencritisch denken wil zeggen, elk antwoord weer omsmeden — in het vuur der kenniscrisis! — tot een nieuwe, een diepere vraagstelling, welke dan weer onze volle aandacht vraagt. Bezinning op het probleem is meer en beter dan z'n oplossing!

En daar komt nog iets bij. Waar ik in de overtuiging leef, met mijn onderwerp mij te bewegen op dat terrein, waar Barth en de zijnen van meet af aan hun taak hebben gezien, en waar ik bewust met de critische theologie ons probleem wil stellen, daar zullen we ook met deze theologie rijp moeten worden voor de oplossing. Meenen we niet, dat we al aan het antwoord toe zijn op de vragen, die thans eerst recht aan de orde worden gesteld! Wanneer er reden is — en ik meen deze te zien — om van de critische theologie een nieuwe mogelijkheid zoowel voor het theologisch denken als voor een wereld- en levensbeschouwing te verwachten, dan is het zaak, hierop ook echt te wachten, en niet voorbarig te grijpen naar een oplossing, die later uiteraard slechts een illusie blijkt te zijn.

Onder dit voorbehoud wenden we ons thans naar het probleem der theologische kenleer in het licht van het trinitarisch dogma.

Om de vraag naar de subjectieve mogelijkheid der openbaring te beantwoorden, moet exclusief gewezen worden naar het heilsfeit van de uitstorting van den Heiligen Geest op het eerste Pinksterfeest.

Adstrueeren we dit in eenige opmerkingen.

In de eerste plaats moeten we bedenken dat we, wanneer we dit heilsfeit als fundament van de thelogie en van de *vita christiana* belijden, te doen hebben met den Heiligen Geest. De Heilige geest is als derde persoon uit de triniteit voluit God. Nooit te verwarren of te vermengen met den menschelijken geest, nooit er mee in één lijn te stellen, nooit in continu verband te zien, nooit op elkaar aangelegd! — En dat alles juist van den op den eersten Pinksterdag in de gemeente uitgestorten Geest gezegd! Juist de Heilige Geest die in de gemeente woont is God in zijn gansche godheid, majesteit, subjectiviteit. De uitgestorte H. Geest is — als uitgestorte! — persoon. — En als zoodanig — als God de Drieëenige! — is hij subject van de kennisse Gods. Niet de door den Heiligen Geest bewerkte, veranderde, geregenereerde mensch hoort het Woord Gods — maar de Heilige Geest zelf! De openbaring wordt niet opgevangen in eenig orgaan van den wedergeboren mensch, maar alleen door den Heiligen Geest, den uitgestorten Geest, zeker, maar den Heiligen Geest, en d.w.z.

door God Drieëinig in volle subjectiviteit. God is én het sprekende én het hoorende subject in de openbaring.

In de tweede plaats moeten we in ons antwoord het moment van het heilsfeit naar voren trekken. Daarmee is gezegd, dat in de theologische kenleer, zooals trouwens in heel de theologie, het geschiedenisbegrip weer in eere moet hersteld worden. — Natuurlijk kan het in dit moment van den gedachtengang er niet om gaan, nu toch weer de volstreckte heiligheid, de godheid van den Heiligen Geest te verraden — veeleer is het omgekeerde waar: alleen wanneer we in ons theologisch denken ernst maken met het geschiedenisbegrip, alleen dan kunnen we de godheid van den Heiligen Geest belijden, alleen dan kunnen we überhaupt het trinitarisch dogma vrij van alle speculatie verstaan. — De uitstorting van den Heiligen Geest moet — om Brunners uitdrukking voor de christologie te gebruiken — in haar historische facticiteit in het centrum onzer theologische kenleer gesteld worden.

Daarmee is tweeërlei gewonnen:

ten eerste wordt, wanneer we de historische facticiteit van de uitstorting des H. Geestes onderstrepen, doorzichtig, hoe het probleem van de subjectieve mogelijkheid der openbaring een integreerend, onmisbaar moment is in het openbaringsbegrip. Immers nu is ook de subjectieve zijde — het hooren! het ontvangen! — van de openbaring mede ingesloten in den nauwen openbaringscirkel van vleeschwording — kruis en opstanding — uitstorting van den H. Geest. Dit laatste heilsfeit in de rij der daden Gods uit de heilsgeschiedenis is nu evenals kruis en opstanding te verstaan als nadere explicatie, ontvouwing van den inhoud van het eerste en eenige wonder: de vleeschwording des Woords. Heel de openbaring is van 't begin tot 't eind — dus ook in haar gekend en gehoord worden — een daad Gods, een daad waarin Gods subjectiviteit exclusief gehandhaafd wordt. De subjectieve mogelijkheid der openbaring, het gehoord worden, staat, als afsluiting, nog juist binnen den grens der heilsgeschiedenis, hoort dus noodzakelijk binnen het openbaringsbegrip.

ten tweede wordt, wanneer we de historische facticiteit van de uitstorting des H. Geestes onderstrepen, doorzichtig, hoe de mensch als mensch, als *n o n capax infiniti*, niet is uit- maar ingesloten in de kennis der openbaring. Alleen wanneer we genegen zijn de beteekenis van het geschiedenisbegrip in de theologische kenleer in te zien en te erkennen, alleen dan ontkomen we aan het gevaar, de kennis Gods speculatief op te vatten als een kennis waarmee God zichzelf kent, en kunnen we verstaan dat de mensch is opgenomen in het heilgeheim der openbaring en deel heeft aan de Godskennis. De H. Geest is uitgestort d.i.: het Woord Gods wordt concreet, werkelijk gehoord, de openbaring wordt opgevangen in de werkelijkheid der menschelijke existentie.

In de derde plaats eindelijk moeten we nu in ons antwoord ook de *p a r a d o x a l e o m m e k e e r* aandurven van de subjectieve naar de objectieve zijde der openbaring. D.w.z. nu we zoo op onze vraag: hoe kunnen wij het Woord Gods hooren? het antwoord gezocht hebben in de richting van de uitstorting des H. Geestes als heilsfeit — nu moeten we ook beseffen, dat dit noodzakelijk met zich brengt, dat we ieder oogenblik afzien van verdere fundeering der subjectieve mogelijkheid en teruggewezen worden naar het Woord Gods zelf in de actualiteit van het spreken Gods.

Ik meen dat in het streven van Prof. v. d. Leeuw, om in de kerk een autoriteit te vinden, die boven de H.S. te stellen is, de tendenz openbaar wordt, van den H. Geest linea recta over te gaan tot een volgend stadium in de gedachtenontwikkeling, of dit stadium nu „levende openbaring” of „traditie der kerk” genoemd wordt. Dit nu is onzuiver. Van den H. Geest uit moet men niet linea recta verder — maar eerst terug. Wanneer men de uitstorting van den H. Geest in historische facticiteit als afsluiting van den openbaringscirkel in het centrum der theologische kenleer ziet staan, wordt men genoopt, zoodanig ernst te maken met de beslotenheid van dezen cirkel, dat tenslotte de subjectieve zijde van het openbaringsbegrip wordt ingeschoven in de objectieve. D.w.z.: het openbaringsgebeuren wordt radicaal als mysterie, als mysterie Gods geëerbiedigd en niet verzakelijkt in een priesterlijk autoriteitsbegrip.

Hiermee is in principe de beteekenis van het trinitarisch dogma voor de theologische kenleer beschreven. Ons eenig antwoord op de vraag: hoe kunnen wij het woord Gods hooren? is: hoort het Woord! Hieraan is niets te draaien of te wenden!

Elke vraag, die nu nog opkomt en toch weer verlangt naar een orgaan in den mensch om het Woord op te vangen, moet radicaal worden afgesneden. De openbaring rust volledig in zichzelf. Of, zooals we reeds zeiden: het trinitarisch dogma stelt heel het openbaringsbegrip onder de categorie van de subjectiviteit Gods.

De kennis der openbaring is onmogelijk bij de menschen, maar mogelijk bij God, en daarom voor ons een mysterie!

In het escholotogisch licht van het mysterie Gods gesteld, wordt onze kennis der openbaring eenerzijds principieel begrensd en uitgeleverd aan de soevereine genade Gods — anderzijds evenwel principieel tot zekerheid gebracht, want weggelegd bij God in den hemel! Und merke es dir, ob nicht ehe du es ahnest, dieser Geist, der Geist des Vaters, dir eine Gerechtigkeit zeigen wird, worin du dich geborgen findest, wie in einer Burg und wie in einem Palast, wo du Arme, Betrübte und Trostlose, alles die Fülle haben wirst. Wir, die wir uns Menschen fühlen und sonst nichts, wir aufgenommen bei Gott in dem Einen, hineinversetzt ins Himmlische in dem Einen! (Kohl- brügge. Zwanzig Predigten. S. 42, 43). A. A. v. RULER.

Liturgie en persoonlijkheid.

Liturgie is een onderwerp dat in onze dagen in het midden van de belangstelling staat. In alle landen en religies vindt men liturgische bewegingen. Het is of „de heele wereld bewogen wordt door éénzelfde strooming, éénzelfde verlangen naar cultische activiteit.

Ook binnen het Christendom doet ze zich gelden; en ze maakt er aanspraak op, een essentieel deel van de eeredienst uit te maken. De liturgie — zal ze aan haar oorspronkelijke bedoeling beantwoorden — is geen kwestie van omlijsting van de preek of wijding geven aan een gemeentesamenkomst. Ze is *zelfstandig* deel van de eeredienst, aanbidding, middel van communicatie tusschen God en de geloovige. En de aard van

deze communicatie — of deze onderscheidend is of verbindend, persoonlijk of onpersoonlijk, mystiek of rationeel — zal zich uiten in het karakter der liturgie.

Zoo ligt aan elke liturgie de meest fundamenteele vraag ten grondslag, die we kunnen stellen, n.l. de vraag naar de verhouding van God en mensch. En als zoodanig representeert dan ook elke liturgie een zeer bepaalde levenshouding.

De bakermat der Christelijke liturgie is de Catholieke Kerk der eerste eeuwen. We zullen dus om het wezen der liturgie te bepalen in de eerste plaats na moeten gaan, welke plaats en beteekenis de liturgie daar had, en verder wat haar plaats en beteekenis is in de Kerken die het meest het liturgisch karakter der Oud Christelijke Kerk bewaard hebben, d. z. in 't algemeen de kerken met hiërarchische inrichting en als voornaamste representanten de Oostersch Orthodoxe, de Anglikaansche en de R. Cath. Kerk. Natuurlijk treden hier weer allerlei groote en kleine verschillen aan den dag, maar toch komen hier twee dingen naar voren, die vrijwel over de heele linie als essentiele bestanddeelen beschouwd worden voor de liturgie.

Ten eerste dat de liturgische handeling sacramenteel is in instrumentatiēven zin d.w.z. dat hierbij in specialen zin de vereeniging van God en menschen plaats heeft. En ten tweede dat de liturgische handeling sacramenteel is in representatiēven zin d.w.z. dat ze gepaard moet gaan met het offer van de heele persoonlijkheid. Het verband tusschen deze twee dingen is van groot belang.

Zoodra het eerste vergeten wordt — zooals veelal in het Protestantisme — mist de liturgie alle objectieve grond, en loopt gevaar te verlopen in weeke gevoelsemotie of particuliere intellectuele speculatie.

Wordt het tweede verwaarloosd — zooals in de praktijk der R. Cath. Kerk — dan wordt de liturgie tot een magische handeling die plaats grijpt en doel treft buiten het bewustzijn van de persoon om.

Dit zijn de beide uitersten waartusschen de liturgie heen en weer balanceert en men vindt de heele kerkgeschiedenis door bij de groote mannen der Kerk een worstelen om het evenwicht tusschen deze twee te bewaren. Telkens hebben mannen als Augustinus en Thomas Aquinas, wanneer de balans dreigde door te slaan naar de magische opvatting der volksmenigte, gewezen op de noodzaak van het persoonlijke offer, de overgave van het hart. Echter niet met de bedoeling dit als het alleen noodzakelijke te stellen, maar om aan te toonen dat alleen volkomen communicatie tusschen God en mensch mogelijk is, wanneer het objectieve element, het verrichten van bepaalde liturgische handelingen, en het subjectieve element van de persoonlijke overgave samengaan en elkaar in evenwicht houden.

In de Catholieke Kerken concentreert zich de liturgie om de reële tegenwoordigheid van Christus in de Eucharistie 1); ze gaat dus uit van de veronderstelling dat in de kerk, die het Lichaam van Christus is, God op een speciale wijze tot de geloovigen komt. En in de liturgie aanbidt de Kerk, als Lichaam van Christus, haar Hoofd en Heer.

1) Dit mag men niet kortweg identificeeren met transsubstantiatie. Door Anglikaansche schrijvers b.v. wordt scherp onderscheid gemaakt tusschen „real Presence” en transsubstantiatie.

Aan deze aanbidding hebben de geloovigen deel niet als individuen, maar voor zoover ze deel uitmaken van het Lichaam van Christus, d.i. de Kerk. Dit gelijk worden van de geloovigen aan Christus, dit „verchristelijken” is een proces; hiervan is de liturgie doel en middel; de momenteele liturgische handelingen bewerken hoe langer hoe meer een constante toestand.

Nu valt op te merken dat hierbij steeds het individueele plaats moet maken voor het algemeene, het bestaande voor het normatieve, het natuurlijke voor het goddelijke. Niet de liturgie verandert al naar de persoonlijke behoefte, maar de persoon moet veranderen door de liturgie; niet de persoon draagt de liturgie, maar de liturgie de persoon; ze reinigt hem en voert hem op tot een hooger niveau.

Nu ligt hierin zeker een tendens tot magie, en de Kerk is er lang niet altijd aan ontkomen. Maar steeds hebben groote Christelijke denkers er op gewezen dat dit proces niet buiten de individu omgaat, maar er door heen.

We kunnen daarom de liturgie beter karakteriseeren als boven-persoonlijk dan als onpersoonlijk. Ze doet niet te kort aan de menschelijke persoonlijkheid, maar vervolmaakt deze.

Want wel wordt door de vereeniging van God en de geloovige, die in de liturgie plaats heeft, de geloovige meer dan zichzelf; wel stijgt hij op uit een wereld waarin hij zelf het middelpunt is, in een waarin God het middelpunt is, maar deze *ascensio*, zooals Thomas Aquinas het noemt, is geen mystieke zelfontvluchting. Het is geen opstijgen in een spectraal zelf, dat, voor het oogenblik, het natuurlijke zelf als een versleten kleedingstuk heeft afgeworpen; maar het is een opheffen van het natuurlijke zelf, met al zijn talenten en hoedanigheden, in een hogere sfeer.

Hiermee correspondeert de conceptie dat geen ding in zich zelf volmaakt is, maar alle dingen hun volmaaktheid ontleenen aan hun relatie met God. Zoo is ook de menschelijke persoonlijkheid niet volmaakt in zich zelf, maar komt slechts tot volle ontplooiing in de *communio* met God. Augustinus zegt: *Fecisti nos ad te et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.*

Hierbij sluit aan de gedachte dat God den mensch schiep met een tweeledige mogelijkheid in zich n.l. zich te richten op God, en heer te worden van de heele wereld, of zich te richten op de wereld, en haar slaaf te worden. De mensch koos het laatste. Daardoor kwam er scheiding tusschen God en hem en werd hij een caricatuur.

Maar als de zonde de scheiding is van God, dan wordt de volmaaktheid gevonden in de hereeniging, en wordt de mensch daardoor volmaakt mensch.

Deze hereeniging is enkel en alleen Gods werk. God heeft zich met de mensch hereenigd in Christus, en deze hereeniging vindt haar voortzetting in de Kerk. Vandaar dat de liturgische handeling geen questie is van een bepaalde geestesfunctie, maar de inzet van de heele persoon eischt en representatief is voor het heele leven. De communicatie met God die telkens plaats heeft in de liturgie doet zijn invloed gelden op alle terreinen van het menschelijk leven, en leidt zoo tot een *levenshouding*, welke gekarakteriseerd wordt door de woorden van Paulus: Stelt uw lichamen tot een levende offerande.

Hieruit blijkt wel hoezeer de liturgie verbonden is aan het Catholieke Kerkwezen. Wanneer we haar losmaken van de Cath. Kerk en overplaatsen in het Protestantisme, heeft ze haar meest vitale element verloren: ze mist haar sacramenteele kracht.

Het consequente Protestantisme heeft het Woord gezet in de plaats van het Sacrament. Met tweeërlei gevolg:

Ten eerste: Gods tegenwoordigheid wordt van objectief subjectief. Want inplaats van het objectieve sacrament is het woord gesteld, dat moet worden geïnterpreteerd. Want wie zich beroept op het woord, beroept zich op een bepaalde interpretatie ervan. Dit mag dan zijn eigen interpretatie zijn, of die van een synode. Het is en blijft een interpretatie. Het draagt de sporen van menschenwerk. God's geest en 's menschen geest dekken elkaar niet. De eenheid van God en mensch is alleen mogelijk in het Sacrament.

Het tweede gevolg is dat geest en materie gescheiden worden. De sacramenteele idee dat geest en materie samen moeten werken ontbreekt. Het woord spreekt alleen tot den geest. In het Protestantisme is Gods tegenwoordigheid alleen geestelijke ervaring. Is dit misschien de oorzaak dat de gemiddelde Protestant deze tegenwoordigheid in 't geheel niet meer ervaren kan? Het zou vrees ik een bedroevend resultaat opleveren, wanneer we eens konden nagaan, hoeveel van de hoorders in een gemiddelde Protestantsche kerkdienst het besef van Gods tegenwoordigheid hadden! Als men tenminste naar de eerbied in hun houding oordeelen mag .....

Door velen wordt gevoeld dat het Protestantisme in zijn reactie te ver is gegaan; dat wij terecht zijn gekomen in een individualisme dat isolatie betekent, en dat een beroep doet op de verantwoordelijkheid van de mensch, die boven zijn kracht gaat. Het is geloof ik geen karakterloosheid of gebrek aan zedelijken moed dit te erkennen.

Evenmin als het een bewijs van minderwaardigheid van geest is, te erkennen dat we tot een vergeestelijking gekomen zijn, waarin de mensch, die toch krachtens de schepping een verbinding is van geest en materie, niet tot zijn volle recht kan komen.

En met deze erkenning wordt het verlangen wakker naar de specifiek Catholieke beginselen van een substantieele ¹⁾ verbinding met God en een Gods-dienst die het leven in al zijn lagen omvat. Dit verlangen is — al is men zich dit niet altijd bewust en al kunnen veel andere factoren meewerken — oorzaak van het teruggrijpen naar de liturgie. Hierbij doen zich echter twee moeilijkheden voor:

Wij missen een Catholieke kerkinrichting die in zekeren zin de liturgie produceert. Hierdoor ontstaat het gevaar dat we voor liturgie gaan houden, iets, dat eigenlijk niets anders is, dan een naar willekeurig oordeel bijeengebrachte verzameling teksten en liederen.

Dan stellen we tegenover het preek-individualisme alleen een andere vorm van individualisme, geen Catholiciteit. En 't is nog de vraag welk van de twee dan te verkiezen is.

Heelemaal o n t gaan kunnen we bovengenoemd bezwaar misschien niet, maar we kunnen het t e g e n gaan, door ons bewust te maken dat we

---

¹⁾ D.i. op zich zelf bestaand, niet van het geloof afhankelijk.

putten uit de schat der Cath. Kerk d.w.z. dat we door terug te grijpen op de gebedsschat der Catholieke Kerk ons aansluiten bij die Kerk, waarin een werking van den H. Geest te speuren was, die wij in onze tijd en in onze kerk niet meer beleven.

De tweede moeilijkheid is deze dat wij, door een 400 jarige isolatie van alles wat naar Catholieke kerkinrichting zweemt, geheel aan de strenge liturgische gebedsvorm onttrokken zijn.

We kunnen de individualistische preekvorm niet meer, maar de catholieke liturgie nog niet waardeeren.

We zullen vooreerst wel gedwongen zijn een reeks van tweeslachtige tusschenvormen door te maken; en het eind van dezen ligt ver; even ver als de wederoprichting der Kerk, als de *un a s a n c t a c a t h o l i c a*.

Dit moet ons voorzichtig maken, maar het mag er ons niet toe bewegen alle pogingen op te geven.

Hier kunnen we iets leeren uit wat Laun schrijft over de houding der Oostersch-orthodoxe groep op de conferentie te Lausanne voor *F a i t h - a n d O r d e r*: Van oogenblik tot oogenblik hoopten en wachtten ze op het wonder Gods, dat plotseling nieuwe wegen zou kunnen laten zien; en, voegt hij er aan toe: „das Erschütterende an ihrer Haltung war, dass sie bereit waren, auch für sich eine völlig neue Offenbarung zu erleben”.

Is deze bereidheid misschien datgene, waarop het wonder Gods wacht?

J. J. GERRITSEN.

Marburg.

Marburg — die naam roept dadelijk vele herinneringen wakker aan het kleine oude bergstadje, gelegen aan de Lahn, die zich kronkelend een weg zoekt door het Hessische heuvelland.

Marburg, met zijn vroeg-gothische Elisabeth-kerke en prachtig Renaissance-Schloß, dat uren gaans het wijde Lahndal beheerscht: met zijn nauwe, steile straatjes en steegjes en de romantische Marktplatz, is een dier kleine Duitsche Universiteitsstadjes, waar de oude studenten-tradities ongeschonden worden bewaard, en waar het echte „feudale” studentenleven nog in volle fleur is.

In een eeuwenlange geschiedenis is de stad met haar Universiteit onverbrekkelijk samengegroeid, want in 1527 reeds stichtte Philips, Landgraaf van Hessen, hier de eerste protestantsche Universiteit van Europa, die al spoedig tot grooten bloei kwam. Haar theologische faculteit, die eeuwen lang calvinistisch was, maar begin vorige eeuw „evangelisch” werd, doet haar eerstgeboorterecht geen oneer aan, daar ze nog steeds tot de voornaamste, in elk geval bekendste, theologische faculteiten ter wereld behoort.

Aangezien ik verleden jaar het voorrecht had, een wintersemester in Marburg te mogen studeeren, verzocht de Redactie der „Vox Theologica” mij, in dit eerste „Lage-artikel” eenige indrukken van mijn verblijf aldaar mee te deelen.

Aan dit verzoek heb ik gemeend te moeten voldoen, met den vollen nadruk op „eenige indrukken”, zoodat men hier geen „grundlegend”

artikel over „Marburg an-sich” mag verwachten, of „Prolegomena zum Studium eines jeden künftigen holländischen Theologen in Marburg”.

Overigens geloof ik dat men, om de algemeene theol. Lage in Duitschland te leeren kennen, niet beter kan doen dan een tijd in Marburg te gaan studeeren, Tübingen alleen uitgezonderd.

Immers, de eerste, overheerschende indruk dien men er opdoet, is die van een hopelooze verwarring op geestelijk en speciaal theologisch gebied. De eerste weken wordt men wanhopig in dien chaos van theologische hypothesen, meeningen, terminologieën en methodes, waarin men dreigt onder te gaan wanneer er geen stevige rots is, om zich aan vast te klemmen. Psychologisch lijkt me dan ook het overal bestaande Schülerdom zeer goed verklaarbaar: de eenige manier om in den kolkenden stroom van theologisch leven een zekeren weg te vinden, bestaat voor den student die de moeilijkheden doorleeft daarin, dat hij zich wetenschappelijk geheel toevertrouwt aan een leider, tot wien hij zich om de een of andere reden aangetrokken gevoelt.

Zoo'n leider is dan het vaste punt, van waaruit men de overige theologische meeningen en stroomingen becritiseert, met al de felheid van een eenzijdige, terwijl men later, wanneer men zich eenigszins theologisch gevormd heeft, „über” den leider „hinausgehen” kan. Typeerend voor dezen toestand is, dat men, naar iemands theologisch standpunt vragend, bijna steeds ten antwoord krijgt: „Er ist .... Schüler” (ev. Heim-, of Bultman-Schüler), terwijl de meeste theologen, die zich een zelfstandig theologisch oordeel verwierven, door het een of andere systeem of de een of andere richting „hindurchgegangen” zijn.

En dat deze indruk van verwarring en oneindige gecompliceerdheid niet alleen den buitenlander overweldigt, maar ook bij de Deutsche theologen zelf bestaat, bewees mij de verzuchting van een Professor, dat men geen behoorlijke discussie meer kan voeren met een collega van 'n andere Universiteit, omdat men elkaars terminologie en gedachtenklimaat niet begrijpt, zooals trouwens vele kritieken en polemieken in de theol. tijdschriften eveneens wel uitwijzen.

Min of meer scherpe afscheidingen als bij ons nog steeds de tegenstelling orthodox — vrijzinnig er een is, bestaan in Duitschland feitelijk niet meer: alles is in beweging gekomen, en verkeert, mede door de catastrophie van wereldoorlog en revolutie, in een gistingsproces, waarvan nog niet zeker is te zeggen, wat eruit zal voortkomen.

Wel krijgt men sterk den indruk, meer dan in Holland, dat al deze theologische verwarring slechts een onderdeel is van den grooten strijd die over de geheele breedte van het geestelijk leven wordt uitgevochten; dat we leven in een zeer belangrijken tijd van overgang; dat we theologie mogen studeeren in een periode, die misschien het best wordt gekarakteriseerd als liggende „zwischen den Zeiten”.

Hoezeer men zich ook mag verheugen over dat aan alle kanten opborrelende theologische leven, toch heeft het chaotische karakter dat het draagt, zijn groote nadeelen. Afgezien nog van het feit dat de theologie vaak weinig meer met het leven te maken heeft, en ze voor sommige naturen niet veel meer beteekent dan een soort hersengymnastiek, waartoe ze door haar overvloed van raadsels en puzzles ruimschoots de gelegenheid biedt, klaagt men aan alle zijden over het tekort aan Arbeitsgemeinschaft in de theologie.

Het theologische leger bestaat nog, globaal gesproken, uit een massa mannen, die allen individueel probeeren de vragen die hun worden gesteld, op te lossen, zonder dat er groote aanvoerders zijn, die elk een bepaalde groep om hun vaandel kunnen vereenigen en tot een strijdgemeenschap samenbinden. Ook Barth's Römerhief, hoe grooten invloed hij ook op de theologie moge hebben geoeffend, heeft niet de betekenis van zoo'n vaandel, daar hij slechts „Randglosse", geen theologie heeft willen en kunnen zijn. Overigens schijnen zich den laatsten tijd al zulke kristallisatiepunten van theologisch denken te gaan vormen.

Wanneer we nu terugkeeren tot de theologische faculteit van Marburg, dan zien we dat die a.h.w. een dwarse doorsnede van den boven geteekenden toestand vormt, en dat ze den theoloog de geheele „reichhaltige Speisekarte" der Duitsche theologie vóór houdt.

Zoo is de oude „Liberalismus" vertegenwoordigd, in zeer onderscheiden nuances, door Rade, en vooral door Niebergall, een der beide praktische theologen, die in één voortgaanden stroom zijn werken schrijft. Zijn collega K. Bornhäuser werd indertijd als eenige „positieve" theoloog aan de Faculteit opgedrongen en staat als zoodanig nog altijd onder het odium van „unwissenschaftlich" te zijn; toch is hij zeer ontvankelijk voor waardevolle nieuwe tendenzen.

De aloude, solide historisch-kritische school is vrnl. vertegenwoordigd door v. Soden (N.T.) en Hermelink (Kerk- en dogmengesch.), wier gedegen werk door de heerschende systematische belangstelling onder de jongere theologen eenigszins wordt gering geacht.

Rudolf Otto, die het vorig jaar college Christelijke Ethiek gaf, trok nog steeds zeer veel belangstelling, terwijl men overal de sporen ziet die hij, met name door „das Heilige", in het theologisch denken heeft achter gelaten. Hij is een der belangrijkste leiders van de Relig.-geschichtliche school, van welker oorspronkelijke vorm hij echter afwijkt in tweeërlei opzicht: ten eerste door zijn liturgisch streven (dat echter meer litterair is dan kerkelijk-praktisch), en ten tweede door zijn praktisch pogen om de groote wereldreligies te verbinden (hij richtte een „religiöser Menschheitsbund" op). Ook doet hij veel moeite, in Marburg een rel. geschichtliches museum te krijgen, dat eenig in Europa zal zijn.

Met hem verwant is de, oorspronkelijk R. Katholieke, Fr. Heiler, vooral bekend door zijn relig.-psychologische studie „das Gebet", de tegenwoordig een der woordvoerders van de oecumenische beweging, evenals van de liturgische hochkirchliche beweging, terwijl hij een der weinige Protestanten is, die met de R.K. Kerk „im Gespräche steht".

De meest interessante, en in ieder geval meest invloedrijke man, is Rud. Bultmann, de Ster van Marburg, die een schaar felle Schüler om zich heeft. Hoewel hij bij zijn historisch-kritisch onderzoek tot zeer persoonlijke, vaak gewaagde, hypotheses kwam, leek het mij, dat zijn exegetische resultaten veel onbelangrijker werden gevonden, dan de dialektische theologie, geschoeid op den leest van Heideggers philosophie, die hij in den Bijbel vond.

Zeer belangrijk leek me G. Wünsch, die een „evangelische Wirtschaftsethik" schreef, en die een der weinige theologen is, die niet bij algemeene ethische uitspraken blijft staan, maar die, door grondige studie

van de „tatsächliche Wirklichkeit”, probeert de chistelijke levenshouding op de verschillende levensgebieden konkreet te bepalen.

Dan is als opvolger van Otto dezen zomer naar Marburg gekomen: Heinrich Frick, in wien zich, naar ik vernam, wel zes lijnen kruisen: hist.-krit. theologie, oecumen. beweging, sterke belangstelling voor de zending, nauw contact met de Angel-Saksische wereld, hochkirchliche beweging en Jeugdbeweging!

Ook vindt men in Marburg Dr. K. B. Ritter, Pfarrer aan de Universitäts-kirche, een der voormannen van de Berneuchener-beweging, die m.i. innerlijk tamelijk verwant is met onzen Hollandschen Liturgischen Kring.

Het spreekt wel vanzelf, dat géén theologisch student dit heele menu kan afwerken, maar ze studeeren dan ook allen à la carte: 't eene semester gaan ze bv. naar Marburg, voor Bultmann, dan 'n paar semester naar Tübingen voor Heim of Schlatter of naar Münster voor K. Barth, enz.

De theologische studie is intenser en duurt langer dan die in Holland, en is gewoonlijk ook theoretischer en abstrakter. Ik kreeg den indruk, dat wij Hollanders veel meer studeeren met 't oog op de praktijk van het ambt, en daardoor vaak practischer en nuchterder tegenover vele vragen staan dan de grübelnde, meer philosophische Duitschers. Hun praktische voorbereiding (1 jaar Vikariat, 1 jaar Prediger-seminar) is echter weer veel uitgebreider en systematischer dan de onze, die overigens grootendeels van de academie naar de eerste gemeente wordt verlegd, welke laatste vaak zoo klein is, dat er althans de mogelijkheid bestaat, verder te studeeren. Dit nu is in Duitschland, met zijn groot aantal vacatures, zelfs op de grootere plaatsen, vrijwel onmogelijk, zoodat men daar wetenschappelijk geheel „klaar” moet zijn, wanneer men zijn eerste pastorie betreft.

Hiermee meen ik aan het verzoek der Redactie, om nl. „eenige indrukken” weer te geven, te hebben voldaan, en wanneer dit artikel hier of daar een levendiger belangstelling in het theologisch gebeuren van onze tijd mocht hebben gewekt, of zelfs bij een enkele het verlangen deed opkomen, zélf eens een kijkje over de grenzen te gaan nemen, zal ik mij ruimschoots beloond achten.

H. v. S.

Kroniek.

Een kroniek is als de periscoop op een duikboot; wij willen ook ons schip niet in zee sturen zonder een periscoop. In de veelheid van belangrijke dingen, die er in onzen tijd gebeuren, ontgaat ons allerlei, waar wij als Theologen van op de hoogte moesten zijn. In deze periscoop zal zich moeten weerspiegelen, wat er in theologisch opzicht aan belangrijks voorvalt. Wij hopen, dat onze lezers het ons niet kwalijk zullen nemen, als in deze kroniek ook nu en dan een bescheiden goed- of afkeuring doorklinkt; het lijkt ons het voorrecht van den „chroniqueur” zelf critisch met zijn tijd te mogen meeleven.

Het zou wat aanmatigend zijn in deze eerste kroniek reeds een terugblik op 1929 te willen werpen, al zijn dergelijke terugblikken bijzonder leerzaam voor het sloome stroomen van het Nederlandsche Theologische leven. Toch, enkele feiten uit 1929 waren zoo belangrijk, dat wij ze hier even willen ophalen. Te vermelden valt allereerst het 75 jarig bestaan der

Theologische School in Kampen, en verder de opschuiving in de leerstoelen van de Oud-Christelijke letterkunde aan de Rijks-Universiteiten. Prof. Windisch vond in een aanbieding uit Kiel een gelegenheid om naar het vaderland terug te keeren. Hij was een geestdriftig en nauwgezet geleerde, die in Nederland reeds een eigen plaats in het theologisch leven innam, maar toch te weinig leerlingen heeft gevonden. Prof. de Zwaan kwam uit Groningen naar Leiden, waar hij een inaugureele rede hield over het Christus-getuigenis van Paulus, een belangrijk onderwerp in onzen tijd, waaraan van verschillende zijden wordt gearbeid, en dat o.a. leidt naar een der groote problemen die het N. T. ons voorlegt, n.l. de verhouding van Jezus en Paulus. Prof. Ubbink kwam uit Zeeland naar onze Universiteit in het Noorden; buiten zijn dissertatie, die zich met Paulus bezighoudt, verschenen, voorzoover mij bekend, van hem artikelen, en deeltjes in „Tekst en Uitleg”. De toestand is nu zoo geworden, dat de radicale critiek, die sinds van Manen geen officieele leerstoel meer kreeg, een bijzondere leerstoel in Utrecht bezit, en de „liberale” (het woord is ongelukkig, maar duidt het beste aan, wat ik bedoel) N.T.ische wetenschap nu geheel van vertegenwoordiging verstoken is.

In het einde van het jaar maakte Emil Brunner uit Zürich een Theologische Tournée door Holland, waarbij hij in alle Universiteitsplaatsen sprak. Wij volgen de Zwitsersche Theologen nog met belangstelling, en Brunner is een van hun oorspronkelijke vertegenwoordigers. Men heeft hem wel eens een „Inquisiteur” genoemd, en terecht. In zijn lezing „Rechtfertigungsglaube und Ethik”, die hij in enkele plaatsen hield, zette hij b.v. de philosophische ethiek wel wat hardhandig op het beklagden-bankje, maar overigens welk een levende verschijning, en een man met karakter. De bedoeling is, dat zijn Nederlandsche lezingen gebundeld zullen worden.

In de eerste helft van deze maand was Martin Dibelius in ons land, de N.T.icus uit Heidelberg, een der aanhangers der „formgeschichtliche” methode, en schrijver van het krachtige boek „Geschichtliche und übergeschichtliche Religion im Christentum”, een figuur, zooals wij gaarne zien, man van wetenschap, en tegelijk meelevend met het beste van onzen tijd. Als het geluid om de dialektische Theologie heen wat gaat verflauwen, zal deze stem voor sommigen wel richtinggevend kunnen blijken te zijn.

Dergelijke tournée's worden georganiseerd door de Vereniging van studenten in de Theologische faculteiten in Nederland, onder wier vleugelen ook dit blad wordt uitgegeven. En dit feit mogen wij in onze kroniek ook niet voorbij gaan, dat er onder de Theologen wat wakker wordt. Deze vereniging met haar werk is er een verheugend resultaat van.

Ieder meelevend Theoloog moest dan ook meewaken om dit werk sterk te maken. In April houden wij onze eerste inter-academiale Conferentie in Lunteren; daar zal moeten blijken, wat er onder ons leeft aan wil tot theologischen arbeid.

De Nederlandsch Hervormde Kerk beleefde begin Januari eenige gewichtige dagen: het reorganisatie-plan der daartoe benoemde commissie was aan de orde in de Synode. Het werd verworpen,

en komt niet op de agenda der classicale vergaderingen. Er zal van mij wel niet gevraagd worden een oordeel uit te spreken. Wel wijs ik op het verband van dit plan met de Theologie; het gaat in den grond tegenwoordig bij veel kwesties van theologischen en kerkelijken aard om het „Kerk”-begrip, en zoo in vele opzichten ook hier. Dat beseft de theologen-wereld niet sterk, en het is de taak der theologie, gegeven de situatie, zich o.a. in dit probleem te verdiepen. Nu heeft dit plan niet veel weerslag gevonden in theologische publicaties enz. Hoe de debatten in de Synode geweest zijn, is uit de verslagen slecht op te maken; van groote beteekenis is het daarom, dat de Handelingen reeds verschenen zijn.

Van 14—16 Januari hielden de Nederlandsche Christen Studenten-Vereeniging en de Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond een gecombineerde Conferentie, waar ter sprake kwamen de persoon van Christus en de taak van beide vereenigingen. Van beide kanten namen 30 leden deel. Hoewel het studentenleven blijkens de ontwikkeling in latere jaren niet altijd beslissend is voor het latere leven, is toch een dergelijke Conferentie voor onze theologische en kerkelijke situatie van belang. Men komt daar bijeen, zich bewust van de verschillen, om elkaar te leeren zien, te begrijpen, en om ev. punten van samenwerking te vinden. Wij zullen er trouwens in onze kringen goed aan doen, het werk van beide vereenigingen met belangstelling te volgen. Speciaal de beide Zomer-conferenties beloven dit jaar belangwekkend te worden.

De V.C.S.B. heeft ook het initiatief genomen tot het organiseeren van een tournee van Paul Tillich, die deze begin Maart door Holland zal maken. Hij is een jong theoloog en (cultuur) filosoof (tegenwoordig professor in de philosophie in Frankfort), die zeker ook onze belangstelling waard is.

H. FABER.

Mededeelingen van de Vereeniging.

In de prospectus voor dit tijdschrift is melding gemaakt van de werkzaamheden der Vereeniging. De belangrijkste zijn: het organiseeren van lezingen en het doen houden van colleges door buitenlandsche hoogleeraren in de Nederlandsche academiesteden, het uitgeven van het Vereenigings-orgaan „Vox Theologica” en het beleggen van een meerdaagsche theologen-conferentie. Over de uitwisseling van hoogleeraren in Nederland zal rapport worden uitgebracht, zoodra alle antwoorden zijn ontvangen.

Prof. Dr. E. Brunner (Zürich) hield in November 1929 een serie voordrachten. Deze geleerde sprak te Amsterdam en Kampen over „Kirche und Offenbarung” en te Groningen, Leiden en Utrecht over „Rechtfertigungsglaube und Ethik”. Zoodra deze lezingen zullen worden uitgegeven zal de redactie dit meedeelen.

In Februari 1930 sprak Prof. Dr. M. Dibelius (Heidelberg) voor het zelfde academisch gehoor over „Urchristentum und Kultur”.

Na deze lezingen volgde steeds een opgewekte gedachtenwisseling, terwijl in enkele academiesteden in plaats van een der hoogleeraren door de beide buitenlandsche sprekers nog een college werd gegeven.

Over het aanzoeken van andere geleerden zal weldra overleg worden gepleegd.

W. VAN LENNEP.

Ver. van Stud. in de Theol. Fac.
in Nederland h. t. ab actis.

Naast de Uitvoerende Redactie is een Commissie tot Redactie benoemd, waartoe elke afdeling één afgevaardigde en een secundus heeft aangewezen. Deze Commissie ziet toe op het werk van de Uitv. Red. Zij bestaat uit de volgende personen:

A'dam S.U.: C. F. Nolte en H. J. Jaanus.

A'dam V.U. geeft later op.

Groningen: J. M. v. Veen en H. R. J. Reijenga.

Leiden: J. Luchies en G. W. Korevaar.

Kampen: G. Leene en J. L. Koole.

Utrecht U.S.C.: A. v. d. Flier en Mej. J. J. Gerritsen.

Utrecht U.S.R.: L. Vroegindewij en J. Haveman.

W. v. LENNEP.

In het Jaarboek „1930” moet de volgende correctie worden aangebracht:

Op blz. 71 leze men als bestuur van de theol. Fac. van U.S.R.:
H. v. Schothorst, praeses. G. C. v. Niftrik, abactis (Schoolstr.
21). E. Buns, fiscus. W. Vroegindewij, vice praeses. J.
Steenstra, vice-abactis.

En op blz. 74 i.p.v.

Theologisch-Homiletisch Gezelschap enz.
het volgende:

Collegium theol. Septimum.

Opper 22 Oct. 1929.

zinspreuk: *ἔστωσαν ὑμῶν οἱ λυχνὸι κατοίμενοι.* (Luc. 12:35).

H. v. Schothorst, praeses. G. C. v. Niftrik, abactis. J. A.
de Vor, fiscus. J. Slok, assessor I. W. v. Oest, assessor II.
Men zie over deze vereeniging blz. 49 van het Jaarboek.

A. A. v. R.

Interacademiale Theologenconferentie te Lunteren van 10—12 April 1930.

De opgaven beginnen reeds binnen te loopen, maar zijn nog veel te gering in getal. Velen weerhoudt misschien de hooge conferentieprijs, zooals die op de opgavebriefkaart werd vermeld. Deze bedraagt precies: f 7.50 (bij opgave n à 15 Maart verhoogd tot f 8.—.)

Bovendien zal waarschijnlijk de heenreis hoofdelijk worden omgeslagen. Stijgt het getal der deelnemers boven 100, dan daalt de conferentieprijs in evenredigheid. Groote deelname is dus zoowel voor de levendigheid der gedachtenwisseling, als voor het financieel slagen der conferentie van beslissende beteekenis. Binnenkort zullen in de diverse faculteiten propagandisten worden benoemd die voor tijdschrift en conferentie zullen werven.

Wacht niet op hen, maar geeft u nu reeds op.

Aangaande dagverdeeling, en andere practische zaken, volgen mededeelingen in het tweede nummer van „V. Th.” (Prof. Slotemaker zal misschien reeds Vrijdag spreken). Deelname per dag is niet gewenscht, daar men dan het verband der conferentie mist. Het is echter mogelijk à f 3.— per dag. De prijs voor het bijwonen van één lezing is f 1.—. Het adres der voorbereidende commissie blijft voorloopig: D. Mulder, Groenhovenstraat 21, Leiden.

D. MULDER.

GRAFISCH BEDRIJF
Van Gorcum & Comp.

N.V.

Anno 1801
Kantoren: Brink 10 - Assen
Telefoon 20

ASSEN

Bankiers
Amsterdamsche Bank - Assen
Post-Giro 2255

Assen,
Februari 1930

L.S.

Mogen wij er de aandacht der Vox-lezers
op vestigen, dat

DISSERTATIES

en andere boekwerken, door onze drukkerij
in hun geheel uitgezet en in proef gegeven
kunnen worden: Regelmatig ten minste 16
pagina's druks per dag.

Doordat wij zelf drukker zijn en niet
bij anderen behoeven te doen drukken, kun-
nen we - naar ons initialen-devies - „Vlug,
Goed & Concurrerend” leveren.

Doordat wij daarnaast ook uitgever zijn,
kunnen we alles wat tot een verzorgde ex-
ploitatie van dissertaties en andere boek-
werken als uitgave, behoort, eveneens
„V.G.C.!” behartigen. Op eersten oproep zijn
wij gaarne terstond ter bespreking bij U.

In afwachting,

Hoogachtend,

De Drukkers en Uitgevers van
„Vox Theologica”:
VAN GORCUM & COMP.

NIEUWE THEOLOGISCHE STUDIËN

PRAKTISCH MAANDSCHRIFT
VOOR GODGELEERDHEID

GEREDIGEERD DOOR
PROF. DR. A. VAN VELDTHUIZEN

IN SAMENWERKING MET DE HOOGL.

DR. W. J. AALDERS, DR. F. M. TH.

BÖHL, DR. TH. L. HAITJEMA, DR.

G. VAN DER LEEUW, DR. H. M.

VAN NES, DR. TH. L. W. VAN RAVE-

STEIJN, DR. M. VAN RHIJN, DR. A.

J. DE SOPPER, DR. J. DE ZWAAN

10 AFL. VAN 32 BLZ.

20

VEL
VOOR

F 5.90

ONDER EIGEN VAANDEL

DRIE-MAANDELIJKSCH
THEOLOGISCH TIJDSCHRIFT

ONDER REDACTIE VAN

PROF. DR. TH. L. HAITJEMA

EN DS. A. B. TE WINKEL

MET VASTE MEDEWERKING VAN

DR. J. CH. KROMSIGT, DR. P. J.

KROMSIGT, DR. J. C. S. LOCHER,

DR. G. OORTHUYNS, DR. H. SCHOK-

KING, DR. F. W. C. L. SCHULTE,

DS. P. SCHUMACHER, DS. MR. N.

G. VELDHOEN en DS. J. W. VER-

SCHOOR.

20 VEL (320 BLZ.) PER JAAR VOOR DEN PRIJS VAN F 5.50

CHRISTUS-PREDIKING TEGENOVER MODERNE GNOSTIEK

ANTHROPOSOPHIE

THEOSOPHIE

CHRISTIAN SCIENCE

DOOR

DR. TH. L. HAITJEMA

DR. H. SCHOKKING

DR. J. CH. KROMSIGT

Ing. f 2.90 — Geb. f 3.90.

WAARD BESTUDEERD TE WORDEN

VERKRIJGBAAR IN DEN BOEKHANDEL EN BIJ DE UITGEVERS

VOOR HET

DRUKKEN VAN

PROEFSCHRIFTEN

IS ONZE

WEL SPECIAAL INGERICHT. — MEN VRAGE CONDITIES.

H. VEENMAN & ZONEN - TELEFOON 184 - WAGENINGEN

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND

1e JAAR No. 2

REDACTIE EN DIRECTIE:

MAART 1980

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Groningen), Red.-Secr.	A. A. VAN RULER, Guidenstr. 18b, Groningen —
— S. U. ZUIDEMA (Amsterdam-V.U.), Admin.	(vac.-adres: Deventerstraat 101, Apeldoorn) —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	Uitgevers: —
— W. B. BERGSMA, Poortstraat 23b, Utrecht	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

S. U. ZUIDEMA en J. v. d. GUCHTE: De onjuiste Karakteristiek van het Calvinistisch kerkbegrip bij Troeltsch.

J. KALMA: Waarom de sociale kwestie op de kansel?

Ds. O. NOORDMANS: Ontwikkeling en toestand van de ethische theologie.

H. FABER: Kroniek. - MEDEDEELINGEN.

NOORD-NEDERLAND in 1558. Her-uitgave van de Tramezinikaart van 1558, naar ontwerp van Sibrandus Leo, geteekend door Jacob van Deventer, gegraveerd door Jac. Bossius, en uitgegeven door Michael Tramezini te Rome, in 1558.

Op originele grootte in bruindruk gereproduceerd (39 x 49 c.M.), op Oudhollandsch papier Van Gelder met geschepten rand. Los . . . . . / 1.90
Op carton geplakt, gereed om op te hangen 2.60
Achter glas, in passende eiken lijst 5.60

VAN GORCUM & COMP. N.V. - UITGEVERS - GIRO 2255 - BRINK - ASSEN

VOOR

STUDIEBOEKEN

BIJ

WRISTERS - UTRECHT

TEKST EN UITLEG

PRAKTISCHE

BIJBELVERKLARING

door Prof. Dr. F. M. Th.
BÖHL en Prof. Dr. A.
VAN VELDHUIZEN.

I. HET OUDE TESTAMENT

Met medewerking van Prof. Dr. L. H. K.
Bleeker, Dr. A. H. Edelkoort, Dr. A. van
der Flier G. Jzn., Prof. Dr. B. Gemser,
Ds. J. H. de Groot, Prof. Dr. Joh. de Groot,
Dr. H. W. Obbink, Dr. Th. L. W. van
Ravesteijn, Dr. G. Smit, Dr. A. Troelstra,
Prof. Dr. G. J. Thierry, Dr. W. J. de Wilde

Zoo juist verschenen:

Dr. G. SMIT

Predikant bij de Ned. Herv.
Gemeente te Makkum c.a.

RUTH, ESTER EN KLAAGLIEDEREN

Prijs gebonden f 2,90

Bij intekening op de serie à - 2,75

Bij intekening op de serie voor intekenaren N.T. à - 2,50

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN — DEN HAAG.

WERKEN VAN DR. J. L. SNETHLAGE

Elke theoloog dient zich op de hoogte te stellen van het kritische standpunt der Marburgsche School, van waaruit in de beide volgende werken de groote vraagstukken van onzen tijd worden behandeld.

Proeve eener Kritische Godsdienstphilosophie

„Voor- en tegenstanders zijn Dr. S. dank verschuldigd voor dit knappe, klare en eerlijke boek.”

Alg. Wkbl. voor Christendom en Cultuur.

„Wer an den gegenwärtigen theologischen Strömungen interessiert ist, wird in diesem Werke nicht nur Hinweise, sondern eine weitgehende kritische Darstellung finden.”

Theol. Literaturzeitung.

„Zijn waarde ligt in het pleidooi voor de betekenis van de theologie voor het godsdienstig leven.”

Nieuwe Rot. Courant.

Prijs f 3.95 ing.; f 4.95 gebonden

Kritische Philosophie, Theologie, Psychologie

„De schrijver heeft de gave, deze stof op zeer heldere wijze te behandelen.”

Nieuwe Theol. Studiën.

„Een bundel belangrijke studiën, waarin het uiterste Neokantianisme der Marburgsche School... krachtig en strijdvast, eenzijdig maar talentvol gehandhaafd, verklaard en verdedigd wordt.”

Nieuw Theol. Tijdschrift.

„Dit werk.... toont weder de bekwaamheid waarmede deze theoloog zijn standpunt handhaaft.”

Nieuws Banen.

Prijs f 3.95 gecartonneerd

N.V. VAN LOGHEM SLATERUS' UITG. MIJ., ARNHEM

De onjuiste Karakteristiek van het Calvinistisch kerkbegrip bij Troeltsch.

Motiveering van het artikel.

1. Troeltsch' karakteristiek.
2. Aanwijzing der onjuistheid.
3. Het Calvinistisch kerkbegrip.

Motiveering.

De invloed van de „beschrijving”, die Troeltsch in z'n „Die Soziallehren der Christlichen Kirchen u. Gruppen” geeft van het Calvinisme, in casu van zijn kerkbegrip, is, tot op heden, beslissend geweest voor de waardeering, die genoemd kerkbegrip vindt onder het meerendeel der theologen.

Daar o.i. deze „beschrijving” aprioristisch is, — daarom onvoldoende en onjuist, volgt, dat Troeltsch' invloed, juist uit hoofde van haar verstrekkende aard nadeelig is voor een juiste waardeering van ons kerkbegrip.

De motiveering van dit artikel is gegeven in ons uitzien naar de juiste waardeering. Daartoe is dan eerstens aan te toonen, dat Troeltsch' karakteristiek, als ook de waardeering daarop gegrond, onjuist is, ten tweede behoorren de oorzaken dezer misvatting te worden aangewezen, en ten slotte moet een juistere beschrijving van ons kerkbegrip gegeven worden.

1. Troeltsch' karakteristiek v.h. Calvin. Kerkbegrip.

De navolging, die Troeltsch gevonden heeft bij zijn beschrijving van het Calvinisme, is zeer wel te verstaan.

Zijn geschriften zijn van sterk-suggestieve kracht. De universeele conceptie en consequente opbouw van zijn ideeën brengen, mee door vlotte stijleering, onder den ban van zijn meesterschap.

Troeltsch' hoofdprobleem, nl. de verhouding van metaphysica en geschiedenis is zoozéer domineerend, dat het aan zijn werk eentweedelige bekoring geeft: eenerzijds frissche historische soepelheid zonder vak-historische „bijlagen”, anderzijds breede metaphysische instelling zonder dogmatistische interpretatie der feiten.

Gegeven deze wijde perspectieven, de rijkdom van materiaal, de vlotte dictie, is het te verstaan, dat wij, bij eerste lezing, zoodanig bevangen zijn, dat ons de subjectiviteit der beschrijving totaal is ontgaan.

Echter, bij meer intense studie en nadere reflexie stelt de beschouwende houding der onbevangenheid ons in staat tot kritischer instelling. Deze doet ons zien dat aan deze zoo objectief schijnende historie-beschrijving een ideeën-complex ten grondslag ligt, zoo essentiël beheerschend, dat er van 'n kader kan gesproken worden. Het blijkt dan o.a. dat de beschrijving en vergelijking van het M.Eeuwsch R. Katholicisme en de Reformatie geprojecteerd is vanuit de onderscheiding in Alt- und Neuprotestantismus, door Troeltsch in 1905 reeds uitgewerkt in „Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit”.¹⁾

De projectie van hieruit is dan ook in „Die Soziallehren” „der Weisheit Schlussz”.

¹⁾ In „Die Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IV, 1, II Hälfte, S 253 fgg.

Hoe ingrijpend de onderscheiding in Alt- und Neu-Protestantismus is, zal duidelijk zijn bij het inzicht dat deze distinctie gefundeerd is in de definitieve waarde door Troeltsch aan de Aufklärung toegekend.

Het verschil tusschen Alt- en Neu-Protestantismus is hierin gelegen dat het laatste, waar het maar mogelijk is, concessief is wat betreft de eischen der Aufklärung. Het oud-Protestantisme is geheel vreemd aan deze Verlichting des geestes.

Niet de Reformatie, doch de Aufklärung is, volgens Troeltsch, „der Wendepunkt der Geschichte”.

De historie, aan de Aufklärung voorafgaande, vertoont een eenheid-liche grondstructuur. Naar de visie der Aufklärung is er ten principale geen divergentie tusschen Middeleeuwsch R. Katholicisme en Reformatie. De Reformatie vormt de afsluiting der vroegere M. Eeuwen, met dien verstande dat er nu van „drie M. Eeuwen” kan gesproken. Zoo hebben R. Katholicisme en Oud-Protestantisme gemeen: het supranaturalisme en het suprahistorisme. Waaruit volgt dat ook het kerkbegrip van het Oud-Protestantisme suprahistoristisch is.

In Calvijns' kerkbegrip is dit suprahistorische als volgt te indiceeren: Volgens Calvijn is het convergentiemoment der zichtbare - historische kerk een zichtbaar-historisch gegeven, een „externum subsidium”, nl. Evangelii praedicatio. (Inst. IV, 1, 1.) Daardoor is het heil „gelocaliseerd” in de verkondiging des Woords, terwijl tevens de heiligheid der kerk daarin gegeven is. Hier vindt Troeltsch dan het „kerktypisch” denken: aan een historisch phaenomeen, aan een herhaald historisch gebeuren, het Woord en Zijn verkondiging verbindt ook Calvijn de noodzakelijkheid des heils.

Het historisme der R. Kath. Kerk heeft hij in principe niet los gelaten. Immers, ondanks de onbetrouwbaarheid der historische overlevering, de relativiteit van alle gebeuren, de contingentie van een historisch gegeven, de afstand die er is tusschen de heilsfeiten in het verleden en de verkondiging daarvan in het heden — gevolgen van de facticiteit van het Evangelie — worden deze factoren noodzakelijk geacht voor de openbaring des heils. De problematiek van alle historische phaenomenen wordt door Katholicisme en Calvinisme doctrinair opgelost door in de historie boven-historische incisies te fingeeren. De onbetrouwbaarheid van historische overlevering wordt door het R. Kath. ten opzichte van het convergentiepunt der zichtbare Kerk opgeheven door middel van het dogma der pauselijke onfeilbaarheid, door Calvijn door middel van het dogma der inspiratie van de Schrift. Evenals het R. Katholicisme houdt Calvijn staande de heilsnoodwendigheid van een historisch feit, alleen er is verschil over de heilsnoodwendige feiten zelve. Als heilsfeit erkent Calvijn Jezus' leven en sterven, als heilstraditie den bijbel, als heilspresentie de verkondiging des Woords, het ambt.

De suprahistoristische machtspretentie des geloofs heft accidenteel-autoritair-absolutistisch historische heilsmomenten uit boven de historie.

Ook het Calvinistisch Kerkbegrip is — althans in zoover het Oud-Protestantisme is - suprahistoristisch.

2. Aanwijzing der onjuistheid.

Principium cognitionis der godsdiensthistorische school is de religie

als historisch verschijnsel. Deze school erkent de redelijkheid der religie, een erkenning die niet specifiek is voor de Aufklärung. Godsdienst-historische school noemt zij zich, wijl zij noch het intellectualisme der Aufklärung noch het dogmatistisch absolutisme der orthodoxie wil erkennen. Godsdienst-historisch heet zij, omdat haar methode involveert dat de verklaring van alle religieuze verschijnselen ligt in de religie als historisch datum, terwijl de vooronderstelling van deze religie is de immanentie des geestes. Voor haar valt het begrip openbarings-geschiedenis samen met het begrip godsdienstgeschiedenis. Iedere richting die aan het begrip openbaringsgeschiedenis iets meer toekent qualificeert zij als suprahistoristisch.

Deze metaphysische vooronderstelling is o.i. onjuist. De stelling van Troeltsch dat het begrip openbaringsgeschiedenis — indien het niet, naar R. Kath. model, suprahistoristisch wordt opgevat — slechts als geschiedenis der religie, van de religieuze beleving, van den religieuzen mensch, van de religieus-sociologische phaenomenen kan beschouwd worden, wordt door ons afgewezen. Tenslotte willen wij daarom aantoonen dat het Calvinistisch openbaringsbegrip, en bijgevolg kerkbegrip aan het Calvinisme een plaats geeft, kwalitatief onderscheiden van R. Katholicisme en Neo-Protestantisme.

3. Het Calvinistisch Kerkbegrip.

Ongetwijfeld heeft het Calvinisme een voorsprong op het Lutheranisme in de belijdenis: „finitum non capax infiniti”. Hierin heeft het Calvinisme een aanrakingspunt met de Aufklärung dat het Lutheranisme mist.

De Calvin. Ecclesiologie sluit door onversaagde handhaving van deze these eens en voor altijd uit dat de gedachte aan supranaturalisme en suprahistorisme „op Calvinistischen wortel stoelt”.

Evenzeer als door deze these in de Christologie gehandhaafd wordt de menschelijke natuur van Christus tegenover iedere „Vergewaltiging” door de goddelijke natuur, zoo biedt zij ook in de historie plaats aan de „schlechte” facticiteit der historische verschijnselen, en in de beneden-psychische modaliteiten aan de subjectiviteit (N.B. Subject = Deo Subjectum) der beneden-psychische verschijnselen.

Hieruit is duidelijk dat de karakteristiek van Troeltsch niet slechts onvoldoende, maar onjuist is.

Nu dit is aangetoond rest nog de taak een calvinistische beschrijving van het kerkbegrip te geven.

De Kerk is de gemeenschap der geloovigen, die hooren naar de praedicatio Evangelii. Volle nadruk moet er op gelegd worden dat het Woord Gods, zooals het in de kerk verkondigd wordt een historisch verschijnsel is en blijven moet opdat het „finitum non capax infiniti” niet doorbroken worde. Zelfs niet wanneer de correlatie van Woord en Geest ter sprake wordt gebracht. In deze laatste fout verviel m.n. de Oud-Luthersche theologie door in Woord en vooral in Sacrament den Geest Gods te „localiseeren”, aldus opnieuw gerakende in de impasse van het suprahistorisme.

Naar calvinistisch belijden wordt echter door genoemde correlatie een tweede these gesteld, die de eerste niet verloochent, n.l.: Infinitum capax finiti. (Cf. D. H. Th. Vollenhoven: Logos en Ratio, Aanteekeningen,

1926.) De Geest Gods hanteert het Woord Gods. Met dit mysterie staat en valt het Calvinistisch kerkbegrip. Niet de geschiedenis beschikt over den Geest Gods, maar de Geest Gods is „geschichtsmächtig”. Zoals Calvijn zegt: „Ea tamen retinenda est distinctio, ut quid homo per se valeat, quid Dei proprium sit, meminerimus”. (Inst. IV, 14, 11.)

Apeldoorn.

S. U. ZUIDEMA.

J. VAN DE GUCHTE.

Waarom de sosiale kwestie op de kansel?

Het is m'n bedoeling in dit artikel minder het feit van de sosiale prediking te beschrijven dan wel aan te geven, hoe men er toe kwam, dat we er niet meer zonder kunnen en dat sosiale prediking wel degelijk 'n **konsekwensie** is van kristelijke, bijbelse gedachten. Onder de sosiale kwestie op de kansel versta ik het kristelijk getuigenis, de verkondiging van 't Woord, dat zich ook richt tot, dat oordeelt over de mensen, groepen, die in sociaal verband met elkaar staan. Ik beschouw de preek over 't sosiale leven als 'n verwijding van de sfeer, waarin Gods evangelie wordt verkondigd, 'n verwijding, die noodzakelijk was, omdat in 't sosiale leven 'n vooronderstelling ligt van 't individuele leven.

Allereerst dus de vraag: hoe kwam men tot sosiale prediking? Rauschenbusch, de schrijver van: *christianity and the social crisis*, schreef dit boek „to discharge a debt”, want gedurende de elf jaar, dat hij dominee was onder de New Yorkse arbeiders, leerde hij hoe grote schuld de kerk t.o.v. de armen op zich had geladen. In de Introduction zegt hij, dat 't was: „the essential purpose of Christianity to transform human society into the kingdom of God by regenerating all human relations and reconstituting them in accordance with the will of God” en een van z'n eerste stellingen is, dat „religion ethical and therefore social” is. Hij wijst hierbij op de profeten. Bij deze gaat het om de theokratie, ze zijn geen religieuze individualisten. Gods eis is die van rechtvaardigheid; „sinds Amos was 't de alfa en de omega van de profetiese prediking aan te dringen op recht en rechtvaardigheid, te waarschuwen tegen de onderdrukking van de armen en hulpelozen” (Prof. Kautzsch). Op grond van nauwgezette studie kan Rauschenbusch beweren, dat „in Jesus and the primitive church the prophetic spirit rose from the dead”.

Dit schuldbesef vooral is 't geweest, dat de ogen en harten heeft geopend, dat tot studie heeft genoopt, naar wegen heeft doen zoeken om dan toch eindelijk weer goed te maken, wat zo lang was verwaarloosd. 't Geweten had gesproken, nu zou ook de kerk moeten spreken, want was niet „de kerk het maatschappelijk geweten?” (titel van 'n brochure van Prof. Heering). Men vond hulp in de historische kritiek, die tot nog toe onbekende of verwaarloosde tendenzen in 't oudste kristendom blootlegde, terwijl bovendien bleek, dat deze verwaarloozing vaak opzettelijk was. ('t Kristendom, dat staatsgodsdienst werd — houding tegenover 't militarisme — vgl. Prof. Heerings boek „De Zondeval van het Kristendom”). Terwijl deze vraag: hoe kan de kerk voor ieder van haar leden betekenis krijgen? werd overwogen, kwam men er toe de oorzaken van de onkerkelijkheid, van de godsdiensthaat na te gaan, te onderzoeken wat dan toch wel de taak der kerk was, hoe 't verband was tusschen godsdienst en ethiek,

of er überhaupt verband was en als dit er was of er dan van individuele dan wel van sociale ethiek sprake moest zijn. Men kwam te spreken over de vraag of bev. de Bergrede „innerlik” dan wel „uiterlik” moest worden verstaan en meer en meer won de meening veld (die prof. Baumgarten in 1915 nog wou bestrijden) dat hier wel degelijk eisen gesteld werden aan 't maatschappelijk leven, eisen, die niet dadelik „volkomen o n v e r v u l b a a r” mochten worden genoemd (prof. Scholten in Alg. Weekbl. voor kristendom en kultuur 21 Sept. 1928), nee veeleer eisen die eerst na lange, niet eindigende worsteling nooit v o l k o m e n vervulbaar bleken te zijn.

In 't midden van de vorige eeuw kreeg men, vooral door 't langzaam groeiend en tenslotte allesbeheersend kapitalisties produksie siesteem, met als zeer noodzakelijke reaksie de socialistiese arbeidersbeweging, of men wilde of niet, te maken met allerlei niet dadelik godsdienstig te noemen invloeden op 't leven van enkeling en gemeenschap. Het gevolg was studie van die tendenzen, verwijding van de theologiese gezichtshoek. De vragen van sosiologie en ekonomie, later ook psychologie, pedagogie eisten ook van de theoloog 'n oplossing. De invloeden van bev. la race, le milieu, le moment (Taine), van de marxistiese leer van de ekonomische onderbouw (waarin zeker iets juists is) die bepalend inwerkt op de ideologiese bovenbouw, de resultaten van de jonge wetenschap der (moraal) statistiek (v. Oetingen, Quetelet) werden merkbaar. Ondertussen beleefde de filosofie (duits idealisme, Hegel en ook 't naturalisme: Comte 't materialisme) 'n bloeiperiode, die niet naliet ook in 't theologiese kamp velerlei diskussie wakker te roepen. Vooral de resultaten van de moderne bijbelkritiek, vermengd met allerlei „wereldse” stromingen: liberalisme, later sosialisme, brachten sterke aksentverlegging.

Ik heb hiermee vluchtig aangegeven, hoe uit individuele en gemeenschappelijke nood en schuldbesef en uit wetenschappelijke studie 'n andere houding van veel predikanten en gelovigen groeide. Op enkele belangrijke vragen zou ik nog even willen wijzen.

a. Geeft de bijbel reden om te konkluderen tot sociale prediking?

De bijbel leert de oneindige waarde van de ziel (Mt. 16 : 26). Dit had vaak vlucht uit de wereld tengevolge: monnikenorden, later de „innerweltliche Askese” (Tröltsch) die verwerd tot 'n onwerkelijk buiten de wereld leven, lijdend aan groepsegoïsme (sekten, pietisme, maar ook: dubbele moraal). Echter zegt de bijbel ook, dat godsliefde en naastenliefde verbonden waren (Mt. 22: 37-40). Hij stelde naast het werk aan de eigen ziel (1 Kor. 6 : 15) het wederzijds dienen (1 Kor. 12 : 12).

b. De filosofiese ethiek liet zien, dat naast egoïste ook sociale driften in de mens leefden. Dit sociale element werd aangeboren (Baco, Cumberland) of als door 't harde leven aangekweekt beschouwd (Hobbes, Helvetius), in de 19^e eeuw zag men er 'n uiting van zelfbehoud in (Feuerbach) of erkende in de mens 'n aanleg voor gemeenschap (Comte, Wundt). Mill, de utilist, beweerde, dat de individu „met z'n beste willen en kunnen aan de starheid van de omringende verhoudingen toch mislukken zou”, als het ethiese niet ook voor 't maatschappelijk leven gold. En allesbeheersend was Kant met z'n „Handle so, dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Prinzip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könnte”. Gaf ook de geschiedenis niet de pogingen te zien van Luther, Zwingli en vooral Kalvijn om iets van hun godsdienstige gedachten

te verwerkelijken op bredere basis dan de latere praktijk uitwees?

Dit alles kreeg de theoloog, die in z'n tijd wou staan, te verwerken. Het was 'n ontzettende massa en veel pogingen mislukten dan ook. Er werden wegen ingeslagen, die later verlaten moesten worden. ('n Tipies voorbeeld is Dr. A. Kalthoff, vgl. z'n *De Sociale Kwestie op de kansel* — vert. J. v. Loenen Martinet — en ook de preken van Blumhardt, vader en zoon). Naast de kerk kwam de lekenprediking, 't Leger des Heils. Vgl. Spurgeon, H. W. Beecher, F. W. Robertson, Th. Parker. 't Vraagstuk van de Inwendige Zending, later de vraag naar 't arbeidersgeloof (Piechowsky - Proletarischer Glaube) kwamen op. Ondertussen is de houding van de kerk nog niet soveel verbeterd, Piechowsky's studie wijst dit met ontstellende zekerheid aan (vgl. ook nog 'n kleiner artikel in *Zeitschrift für Religion und Sozialismus* Jahrgang 1929 Heft 3 en prof. Slotemaker's *Kristelik Sociale Studiën* deel II). Nog altijd is van 'n noodtoestand te spreken en veel litteratuur van de laatste jaren spreekt van de schuld der kerken. Niet te ontkennen valt, dat 't kerkbegrip zich ook wijzigt. Maar komt de uitgeoefende kritiek niet vaak voort uit liefde voor de kerk? Hier ligt ook 'n verklaring voor de groeiende belangstelling in de dogmatiek.

Het is duidelijk, dat de opleiding van de theoloog ook niet kon blijven zoals die was. De verschillende academische statuten hier te lande geven blijk van dit inzicht. Prof. Slotemaker wijdt in het aangegeven werk hieraan 'n hoofdstuk: *Sociale Scholing*, waarin hij ook over 't geschiedkundige iets vertelt. Hier klaagt prof. S. ook terecht over de nog altijd te geringe aandacht, die aan dit zo belangrijke onderdeel gegeven wordt. Ethiek is wel 'n examenvak geworden, van de behandeling van de sociale ethiek en alle vragen daarmee annex is nog weinig sprake. (Prof. de Graaf behandelt in de cursus 1929-30 de sociale moraal en de kerkelijke hoogleraar Slotemaker wijdde één uur aan de sociale ethiek.) In dezen zijn de Rooms en ons voor: op z'n minst één jaar vier uur per week sociale ethiek en economie of twee jaar één uur per week sociale ethiek. Op het vraagstuk van de studie en de „pia desiderata” (vgl. artikel van Prof. Roessingh) kan echter nu niet verder worden ingegaan.

Ik heb tot nog toe gedaan, alsof het nu wel van zelf sprak, dat de sociale kwestie op de kansel komt. Voor mij spreekt dat ook van zelf en 't moest daarom m'n bedoeling zijn aan te geven, welke godsdienstige en wetenschappelijke vragen achter deze zo wereldse zaak staan. Voor den kristenprediker moeten de nood en de schuld, die in dezen gevoeld worden, ook voldoende zijn om hem uit de rijke schat van 't Evangelie te doen meedelen. Toch wil ik kort ingaan op 'n paar bezwaren, die altijd weer gehoord worden. Ik verwijs naar Kalthoff's boekje: *De sociale kwestie op de kansel* (An der Wende des Jahrhunderts) dat ik in ieders bezit zou willen zien.

(a.) Allereerst ziet men dan in de sociale prediking 'n zekere voorliefde voor de wereld. Terwijl toch deze prediking dikwijls heftig ageert tegen de wereld en alles wat daarin 'n werkelijk godsdienstig leven belet. Wel wordt (en gelukkig maar) de wereld gezien als de plaats, waar we altijd nog staan, waar we ons geloof hebben te behouden, onze strijd hebben te strijden. De werkelijkheid van 't leven heeft ons realiteitsbesef gegeven.

(b.) Ook verwacht men vaak sociale prediking met politiek op de

kansel, liefst ook nog in 't kamp waar burgerwachtfeesten in de kerk worden gevierd of waar predikanten de lijst van 'n bepaalde staatkundige partij aanbevelen. Sociale prediking heeft de evangeliese eisen aan 't sociale leven tot inhoud en is dus zeker kristelijke prediking te achten.

(c.) Terecht wijst men erop, dat de sociale prediking vaak de mensen scheidt. Ja, 'n scheiding moet optreden tussen mensen, die vaak door 'n dubbele moraal werden bijeengehouden. Zei Luther ook niet: quod ex deo venit, fastidit mundus (W. 1,601)? Sociale prediking moet 'n heilige onrust wekken en in-stand-houden, want slechts uit de onrust, uit de roep om God groeit 't godsdienstig leven. God zal slechts hen z'n kinderen willen noemen, die onrustig zijn in de wereld.

(d.) Ook kan men vaak horen, dat de gemeente het niet wil en dat sommigen, soms velen uit de kerk worden gepreekt. Ongetwijfeld is veel takt nodig om de kristelijke boodschap te verkondigen en 't is waar, dat velen in de kerk slechts dat als boodschap willen erkennen, wat hen gerust stelt. Maar mag dit de verkondiger van hogere dan menselijke waarheid leiden?

Leiden.

JAAP KALMA.

Ontwikkeling en toestand van de ethische theologie.

Wanneer ik gevolg geef aan de uitnoodiging van de redactie van dit tijdschrift, om over „de ethische theologie” een kort bericht te geven, dan zal ik mij daarbij natuurlijk tot een enkele hoofdlijn moeten bepalen. Reden te meer om dadelijk „in medias res” te gaan.

Voor ons land is de opkomst van deze theologie verbonden met de namen van Beets en Chantepie de la Saussaye. De eerste vertegenwoordigt meer de practische, homiletische zijde; de tweede het theoretische, speculatieve element. Men kan moeilijk zeggen, dat beide in den zelfden zin „ethisch” zijn geweest. Beets is tevreden met een „status quo” in de kerkelijke dogmatiek. Hij brengt die echter niet op een „zware”, onverteerbare wijze in z'n preeken, maar „stichtelijk”, d.w.z. zoo, dat de moreele kant van het dogma naar voren komt; de troost voor de ziel en de vermaning voor het geweten. Er zijn natuurlijk in dien tijd en vroeger meer predikanten geweest, die hetzelfde gedaan hebben. Maar behalve de vrome wijding en het groote talent, waarmee Beets tot volkomenheid brengt, wat anderen voor en naast hem gedaan hebben, is er bij hem toch ook iets nieuws. Wat bij anderen verstrooide „toepassing” bleef, wordt bij hem tot een geheel; een systeem van geloovige zielsbeschouwingen, waarvan men den samenhang begint te ontdekken. Een christelijke levensbeschrijving, waarin men de toestanden afzonderlijk kan schilderen, zooals Beets doet, maar toch met het doel om tot volledigheid te komen. De prediking van de dogmatiek gaat op die wijze over in de verkondiging van een christelijke ethiek. En die ethiek lijdt niet meer aan een specifiek-kerkelijk beoefeningskarakter, maar heeft humane cultureele beteekenis. In het christen-zijn ligt de vervulling van het mensch-zijn.

Beets heeft niet willen zeggen, dat daarmee de heele inhoud van het dogma zou zijn uitgeput. Een dergelijke theologische gedachtengang is

hem vreemd. Zijn denken keert niet van de practijk naar de theorie terug. Invloed op z'n dogmatiek heeft het niet.

Deze richting is nu juist eigenaardig voor la Saussaye. Hij heeft groote belangstelling voor het leven, maar hem gaat het er vooral om, in verband daarmee, de christelijke waarheid te bepalen. Wat hem voor den geest zweeft is een ethische theologie, niet een theologische ethiek. Het is van groot belang, dit onderscheid goed in 't oog te houden. Ofschoon er verwantschap is tusschen den arbeid van la Saussaye en Gunning en wat in Duitschland Richard Rothe e.a. beproefd hebben, is het onderscheid toch heel groot. Men mag het eigen karakter van de nederlandsche ethische godgeleerdheid nooit uit 't oog verliezen. Tegenover iemand als Beets is dat nadruk-leggen op het verschil tusschen ethische theologie en theologische ethiek niet noodig. Hier is geen theologische ethiek, maar christelijke ethiek aan 't woord. Daarbij wordt uit den bijbel, de geloofsleer en de levenservaring alles gebruikt, wat in den wijdsten zin op de christelijke erve thuisbehoort. Het christelijk leven wordt er niet critisch gezift, om daarna van philosophische en theologische beginselen uit gereconstrueerd te worden. De geloofsleer blijft, zooals we gezien hebben ongerept. Heel anders wordt dat bij iemand als Rothe, die uit het gods-begrip de menschelijke persoonlijkheid zoekt af te leiden. Hij gaat ook uit de theologie naar de ethiek. Maar bij hem heeft dat wel invloed op de geloofsleer. Ruimte voor de belijdenis van de drieëenheid blijft daar eigenlijk niet over.

Tegenover deze theologische ethiek nu staat de ethische theologie in ons land vierkant over. La Saussaye moge dan het geloof der gemeente in nauw verband met haar leven willen beschrijven, hij wil toch dat leven niet eerst critisch besnoeien en construeeren. Om het complete christelijk leven is het hem te doen. Om in hedendaagsche taal te spreken, wil hij het fenomenologisch benaderen. Hij gelooft, dat, zooals Beets fundamentalistisch het dogma intact liet, het hem zal gelukken het speculatief te handhaven. Hij meent dat een eerlijke beschouwing van het christelijk leven de kerkelijke waarheid volkomen aannemelijk maakt.

De ethiek dan, die Beets aan de hand van bijbel, leerboek en ervaring ontwikkelt en van waaruit la Saussaye terug wil gaan naar het leerboek, zonder bijbel en ervaring uit te schakelen, is niet de philosophische maar de christelijke zedeleer. Ik ben het eens met dengenen, die Vinet hier tegenover Schleiermacher naar voren brengen ¹⁾. Schleiermacher's volle kracht ligt in z'n ethische filosofie, z'n zedelijke bezinning. Hoe veel waarde ook moet worden toegekend aan z'n leerstelligen arbeid en den invloed daarvan, ik geloof toch, dat z'n Geloofsleer een proeve moet heeten van wat er van de christelijke waarheid overblijft, als men met z'n wijsgeerige zedeleer gereed is gekomen. Deze hoofdgedachte van Brunners „Die Mystik und das Wort" staat mijns inziens wel onaangevochten.

Met Vinet is het een heel ander geval. Deze begenadigde „gallische" geest doorgeschoot het wedergeboren hart. Hij vindt het doortrokken van een droefheid naar God, een „tristesse évangélique", waardoor het een

¹⁾ Vgl. Dr. A. G. Honig. Dogmatiek en Ethiek. J. H. Kok, Kampen 1930, pag. 20 v.v.

hooger en heiliger cultuur wint, dan ergens elders valt aan te wijzen. Deze cultuur is dooraderd van lijnen, die zich verliezen buiten het aardse leven. Gunning zou zeggen: ze is een torso, dat z'n lijnen in de lucht werpt. In wijsgeerige terminologie kan men spreken van apriori's en categorische imperatieven, die in het zondige leven hun inhoud niet kunnen krijgen en daarom de waarheid der goddelijke beloften postuleren.

Deze zedeleer is het, die de ethische theologie ten onzent steeds in verband met de geloofsleer heeft willen stellen.

Daarom kan ik niet toegeven, dat voor de ethischen ten onzent de volgende stellingen kenmerkend zijn: „De Dogmatiek rust op de Ethiek; de Ethiek moet vooropgaan en de Dogmatiek volgen”; ..... „het accent moet niet vallen op de leer maar op het leven”¹⁾. Ik wil niet ontkennen dat tot die bewering vaak aanleiding is gegeven. „Het” staat misschien wel hier of daar letterlijk zoo. Maar dan moet ik nog ontkennen, dat in de theologie van la Saussaye en Gunning „de zaak” zoo staat. De ethiek in den zin van Vinet kan niet voorafgaan aan de dogmatiek. Ze is meer geloof dan leven; meer hoop dan ervaring; meer verlangende dan gevende liefde. Daarom juist is haar kenmerk: de „tristesse évangélique”. Al haar hogere goederen liggen buiten eigen levensbereik.

Hiertegen zou men kunnen inbrengen, dat de weg van het kennen toch wel uit het leven naar het geloof kan loopen. Maar ook dit gaat niet op als het eigenaardige van het christelijk leven als gelooven gedacht wordt. En dit is vooral bij Gunning zoo sterk het geval. Hij weet dat van schepsel tot Schepper geen overgang is; geen denken buiten het geloof. Een negatieve uitkomst van het onderzoek is uitgesloten. De werkelijkheid des geloofs is geen idee maar een feit. Al wat tegen het geloof wordt aangevoerd, zoo zegt Gunning met Thomas Aquinas, moeten „solubilia argumenta” zijn, omdat het geloof op onfeilbare waarheid steunt.

We moeten nu de vraag onder de oogen zien of er dan in de ethische theologie in 't geheel geen innovatie schuilt. Of de heele strijd tusschen b.v. „gereformeerden” en ethischen op een misverstand berust. Dat er veel misverstand bestaat, vooral in verband met het boven opgemerkte over „leer en leven”, meen ik wel. Maar niet alles mag zoo heeten.

In de eerste plaats, omdat het beginsel van de ethische theologie, haar eigenlijke „Einstellung”, vaak zeer onzuiver en onklaar tot uitdrukking is gebracht. Bij la Saussaye en Gunning beide is ook philosophische ethiek ingedrongen naast de evangelische. Vele motieven uit het duitse idealisme worden voor een goed hoorder merkbaar. Ook wanneer ze geen „Vermittelungstheologen” behoeven te heeten, dan hebben ze toch veel materiaal uit die theologie gebruikt. Dat is de reden waarom Kuyper, van hun eigen standpunt, de theologie der wedergeboorte, uit, hen vaak met recht kon bestrijden. En toch was Kuyper juist hier de leerling van la Saussaye. Dit misverstand mocht met recht „afschuwelijk” heeten en maakte het kruis uit van de ethische leiders, omdat goed verstaan en niet begrijpen, beurtelings van hun fundamenteele en hun toevallige positie, recht en onrecht in het verwijt bijna onontwarbaar maakten.

Maar dat hier een nieuw geluid hoorbaar werd, dat was geen misver-

---

¹⁾ Honig. t. a. p. 44.

stand. Het komt er op aan dit principieel, afgescheiden van alle bijkomstigheden, in het licht te stellen. Ik laat hier terzijde, dat, tegenover het sceptisch empirisme van een Pierson de h e e l e mensch op den voorgrond werd gesteld of tegenover de burgerlijke christelijkheid der oud-liberalen het christendom van het hart. Hierin onderscheidt de ethische theologie zich niet van het Réveil en het Neo-Calvinisme.

Niet dat de heele mensch tegenover den halven gesteld wordt is hier de hoofdzaak, maar dat in de theologie het menschenlijke „ueberhaupt” tegenover het onmenschenlijke wordt gesteld. Want dit onderscheid gaat ook door in de theologie der wedergeboorte, waarin ze samen met het Reveil en Kuyper staan. La Saussaye zegt ergens, dat de mensch een ontdekking is in de theologie.

Wat is dan het onmenschenlijke, dat ik hier bedoel? Het zijn de abstract logische en metaphysische redeneeringen in de theologie. Het zijn die lijnen, die men van Genesis tot Openbaring kan doortrekken, zonder zich van den mensch, die intusschen verschenen is of wat erger is, van Christus, die in het vleesch gekomen is, iets aan te trekken. Het zijn de zedelijke natuurwetten van de roomsche theologie en de scheppingsordinantiën van Kuyper, die het God en menschen onmogelijk maken zich in de geschiedenis te bewegen of verroeren. Daartegenover krijgt het e t h i s c h e pas z'n ware beteekenis.

Men kan die onmenschenlijke redeneeringen vergelijken met evenwijdige lijnen. Ze loopen op gelijke afstanden, zeldzaam correct, tot in het oneindige door, zonder zich door iets te laten storen. Men kan dan met Leibnitz optimist zijn, zonder zich van den inhoud van z'n Ochtend- of Avondblad iets aan te trekken. Of praedestinatie „drijven”, zonder de hel van Dante ongelezen te laten. Ik ben niet bijzonder ingenomen met het P r a g m a t i s m e en z'n relativeering van waarheid. Maar James heeft indertijd in z'n H u m a n i s m over dat onmenschenlijke in rationalistisch redeneeren toch wel dingen gezegd, die „ethisch” denken verraden.

Dit denken wil g e s t o o r d worden. Het wil dat de gedachten zullen afwijken van hare banen, als ze in de buurt van een hart komen. Ze schrijven aan den geest de kracht toe om ze om te buigen rondom een zedelijk centrum.

Voorloopig, maar ook slechts zeer voorloopig, kan men dit „humanisme” noemen ¹⁾. Luther is in z'n geloofsopvatting humanist, vergeleken bij Thomas Aquinas. Het geloof is hier veel minder onpersoonlijk, menschenlijker. Maar dezen titel moeten we toch dadelijk weer loslaten, omdat hij verwarrend werkt. Want de mensch wordt hier niet tegenover God gesteld. God is niet onmenschenlijk in bovenbedoelden zin. God is een G e e s t, veel meer dan de mensch. En denken met het hart verstaat Hij nog veel beter: God is Liefde.

De ethische theologie, de theologie van het g e s t o o r d e denken, doet zich zelf daarom onrecht als ze zich een anthropologisch uitgangspunt toeschrijft. La Saussaye had beter gedaan, te spreken van de ontdekking van God in de theologie, inplaats van die van den mensch. Dat zelfde

---

¹⁾ Vgl. F. Gogarten, Das Problem einer theologischen Anthropologie in Zwischenenden Zeiten 1929, no. 6.

geldt van het artikel van Gogarten, waarnaar ik in een „noot” verwees. De woorden anthropologie en humanisme werken hier verwarren.

Daarmee is het „ethische” veilig gesteld tegen humanistische vlakking. Dat dit de bedoeling van la S. en Gunning was blijkt ook wel uit de uitdrukking God-menschelijk, die ze zoo vaak gebruiken en waarmee ze het eenzijdig menselijke uit de godgeleerdheid zoeken te weren. Maar deze term is weer zoo vol van „Vermittlung”, zoo blootliggend voor pantheistische gedachtengangen, dat hij absoluut niet „bene meritis est” voor de ethische theologie. In menig opzicht was dan het humanisme van de Groninger School, waarin, wat de Duitschers noemen: een „gesellige” verhouding tusschen God en mensch werd aangenomen, veiliger. De afstand bleef daar in elk geval bewaard. In de „opvoeding” is het gevaar van vermenging minder dreigend dan in de „unio mystica”.

Wanneer men daarom zuiver de diepste motieven van de „ethischen” naar voren wil brengen, doet men beter niet te veel van leven te spreken, niet van menschelijk leven, nog minder van god-menschelijk leven. Het gaat bij het „ethische” om een geestelijke verhouding tusschen God en mensch. En daarin staat uit den aard der zaak God zoo zeer voorop, dat van onzen kant het geestelijke veel beter geloof kan heeten dan leven. In het gestoorde denken, dat zich beweegt om de beide middenpunten: God en mensch, is de Eerste alles bepalend. Menschengedachte stoort de theologie niet. Het zijn „solubilia argumenta”, die van daaruit opkomen. De groote storingen gaan van God uit. Deze hoofdgedachte van Barth is zuiver ethisch.

Men kan zeggen, dat er in de tweede periode van ethisch theologisch denken ernstige pogingen zijn gedaan, om in deze richting verder te komen. Juist toen heeft men, in Kantiaansche lijn, recht willen doen aan het boven-menschelijke en het supra-historische. De normen, die in het rijk der waarheid en der zedelijkheid gelden hebben boven-menschelijk karakter. Ze openbaren zich wel in onzen geest, maar niet van ons zelf. Ze wekken de categorie van het heilige niet slechts in ons, maar hebben ook een heiligheid op zich zelf. Zoo ontstaat er een ethische theologie, waarin niet de mensch of het leven, maar de geest het groote gegeven is, dat van alle kanten doorlicht moet worden. En geest is hier meer dan menschengest alleen. Wat meer is, onze geest staat hier in een verhouding van ondergeschiktheid en gehoorzaamheid. Voor een ineenvloeiing van het menselijke en goddelijke is minder gevaar. Het gevaarlijke, dat in het woord „leven” schuilt, is hier gedeeltelijk overwonnen.

Gunning is in z'n leidsche periode reeds begonnen min of meer in deze richting te gaan, maar pas later zijn deze gedachten in aansluiting aan de Duitse cultuurphilosophie van een Troelsch en de geschriften van Herrmann meer op den voorgrond gekomen.

Van hoeveel ernst deze pogingen ook getuigen, toch meen ik, dat ze het „ethische” niet zuiver hebben vertolkt. Deze leer van den geest is te wijsgeurig, te formeel, te inhoudsloos om de theologie te kunnen dienen. Ze werkt te critisch, te constructief en loopt gevaar theologische ethiek te geven, in plaats van ethische theologie. Dat gevaar is hier veel grooter dan bij la Saussaye en Gunning, waar het christelijke leven veel naiever

als een gegeven grootheid, met rijken inhoud, wordt opgenomen, zoodat de speculatieve aandacht vrij blijft voor de theologie zelve.

In de ethische theologie behoort „ethisch” een *t h e o l o g i s c h* begrip te zijn. Het *h e i l i g e* moet er niet als eigenschap maar als wezen toe behooren. De Geest, die als ethisch gegeven in de theologie doorzocht wordt is de Heilige Geest. Ik geloof, dat ik daarmee de grondgedachten van Vinet, la Saussaye en Gunning inderdaad weergeef. La Saussaye klaagt er al over dat men den heiligen geest met een kleine letter schrijft. In de philosophische ethiek en de cultuurphilosophie moet dat ook. Geest is dan product van de ethische ontwikkeling en heiligheid is de eigenschap van dat product.

Aan zulk een product hebben we in de theologie en in de prediking en voor ons geloof niets. Wij hebben noodig: geen geperfectioneerde menschengest. Die kan het onmenselijke van het menschenlot, de wreede logica van ons bestaan slechts op den spits drijven. De theologie bedoelt de kennis van een Geest, die menselijker is dan de mensch, die hem troost over z'n lot. Een Heilig Hart, dat de onbarmhartige doodenrit onzer gedachten doet afbuigen van hun weg. Een God, die de noodlottige redelijkheid van ons leven stoort, ook „de redelijkheid der religie” en ze bekeert tot de zedelijkheid des geloofs.

Zoo houdt het „ethische” uitgangspunt een eigen beteekenis ook op het gemeenschappelijke erf der orthodoxie. Ook binnen de theologie der wedergeboorte. De leer der wedergeboorte bij Kuiper behoudt een min of meer physisch-metaphysisch karakter: het is een onderstelling, geen geloofsinhoud. De wedergeboorte is een correctie of herstel in de schepping en geen eigen primair geloofsartikel. Ethische theologie stelt juist de storing in de schepping voorop. De storing door den mensch in negatieven zin, door de zonde. Maar bovenal de storing in positieven zin door Gods genade.

De lijnen van wereld en leven en denken loopen niet recht en ongestoord van het begin naar het einde. Daar is geen gedachte zoo abstract in de theologie of zelfs in de heele wetenschap, geen wet in het karma of het menschelek leven, geen kracht in de natuur of de ziel, die niet de attractie ondervindt van het Kruis. Wat de Schepping is weten we pas uit het Evangelie. Alles is *g e l u k k i g* „ethisch” gestoord.

Dat dit ethische niet meer het menschelek zedelijke is, behoeft hier niet meer herhaald. De valsche tegenstelling van theologie des Woords en des Gewetens valt hier heelemaal weg. Deze dingen komen tot ons door Woord en Geest. En als ze ons raken is het logisch gehalte en de Woord-zin veel grooter dan de zedelijke assimilatie daarvan in ons binnenste. Christelijk leven is gelooven en dat alles is veel meer waar dan wij het in ons hart gevoelen.

Laren (Geld.).

O. NOORDMANS.

Kroniek.

Het lied van „bereisde Roel, die op zijn tochten geweldig veel zag” schijnt ook nog dezen ongedachten zin te bezitten, dat men ver moet reizen, om iets te verhalen te hebben. Ons journaal heeft niet bijster veel te melden over onze kruistocht van de afgeloopen twee maanden in het

kalme Nederlandsche Theologische vaarwater. In andere landen is dat anders; men leze b.v. eens het overzicht, dat Kurt Leese in het laatste nummer van „Zeitschrift für Theologie und Kirche” uitbrengt over de laatste publicaties op filosofisch en godsdienst-filosofisch gebied in Duitschland, al zijn deze publicaties dan ook niet alle wereldschokkend. Merkwaardig groot is ook dit jaar het aantal buitenlanders, meest Duitschers, dat Zevenaar passeerde, zoodat de vraag haast oprijst, hoe het dan met ons zelf gesteld is. Ongetwijfeld is levend contact met het buitenland van groote waarde, maar dit werkt op den duur alleen vruchtdragend, als wij zelf zoo stevig in onze theologische schoenen staan, dat wij hun waarheid in ons eigen theologische leven kunnen verwerken. Het zou een ongezonde toestand worden, als de impulsen van buiten zouden moeten komen, en b.v. de negentiende eeuw, die toch voor ons Hollandsche theologische leven van groot belang geweest is, voor ons geen impulsen zou opleveren.

Er zijn, als wij Nederland met andere landen vergelijken, zeer waarschijnlijk allerlei factoren aan te wijzen, die het theologische leven beïnvloeden. Wie het Deutsche theologische leven wat van nabij kent, weet, hoe er in Duitschland een besef is van „Arbeitsgemeinschaft”. Men weet daar, dat alle theologen te samen staan voor de opgaven, die de theologie stelt; ieder, die een boek schrijft, beseft daarmee de vaderlandsche theologie een stukje verder te brengen; boeken schrijven is daar altijd een „sich auseinander setzen” met de anderen, „man hört auf einander”. Zoo legt de theologie ondanks de spitse punten, die ook daar niet ontbreken, een band; uitingen daarvan zijn b.v. „der deutsche Theologentag”, waar zooveel mogelijk alle theologen bijeenkomen, tijdschriften als „Die theologische Litteratur-Zeitung”, de „Zeitschriften für alttestamentische und neutestamentische Wissenschaft”, en het lexicon „Religion in Geschichte und Gegenwart” (2^e druk is bezig te verschijnen), waaraan theologen van verschillende richting meewerken.

Ik heb den indruk, dat dit besef van een „werkgemeenschap” te vormen in de Hollandsche theologie te veel ontbreekt, dat „man nicht genug auf einander hört”; uiteraard drukt het bestaan van verschillende kerkgenootschappen een stempel op het theologische leven hier in Nederland, wat in Duitschland lang zoo sterk niet het geval is. Het ontbreken van het besef een „werk-gemeenschap” te zijn ontnemt een groote stimulans tot arbeid. Daarom is het streven, dat o.a. ook in ons nog kleine tijdschrift tot uiting komt, m.i. van zoo groot belang; hierin kan zich in het klein zulk een werk-gemeenschap openbaren; niet ieder van onze lezers zal b.v. het eerste artikel in ons eerste nummer als juist hebben erkend, toch is het goed naar een ander te luisteren. Slechts hij die „de anderen” kent, zich met hen „auseinander setzt”, wordt geprikkeld zich zelf te leeren kennen.

In dit verband doet het goed te kunnen wijzen op het 100-jarig bestaan van het Nederlandsch Archief voor Kerk-geschiedenis, dat een jubileumnummer heeft uitgegeven met historische overzichten der beide redacteurs. In het Archief is juist een werkgemeenschap werkelijkheid geworden boven de partijen (men vergelijke de samenstelling der huidige Redactie: Prof. Dr. A. Eekhof en Prof. Dr. J. Lindeboom). Bij een jubileum als dit past het te herdenken, wat in de afgelopen eeuw aan arbeid op het gebied der kerkgeschiedenis is verricht, en welke

beroemde mannen hun krachten hebben gegeven. Wie het repertorium, dat in het jubileumnummer is afgedrukt, doorleest, ziet met eerbied, welk een groote hoeveelheid stof daar is bijeengebracht.

Het wil wel eens schijnen, dat bij de jongere geslachten niet zulk een historische belangstelling bestaat als dat vroeger het geval was, toen dissertaties over historische onderwerpen of personen een geregeld verschijnsel waren. Ontbreekt besef van den band met het verleden? Dat zou zeker niet geheel winst zijn. Het zou ook kunnen zijn, dat „die zekere losheid van het heden en van het eigen ik, een zekere lichtheid en koelheid van geest, die echte historische belangstelling veronderstelt, zoodat men gewenkt en getrokken wordt door verleden werkelijkheid zelf”, zooals Prof. Huizinga het uitdrukt (Voorbericht bij „Tien Studiën”) ontbreken.

Of zou men ook mogen zeggen, dat in het huidige studentenleven met zijn vele beslommeringen, met zijn vele vragen van het heden, dat in de verre dorpspastorie, waar ook de moderne tijd binnendringt, niet genoeg rust is gebleven, om zich te bepalen bij het verleden, en het lief te hebben? Of vergis ik mij, waar juist deze maanden verschillende boeken ons trachten terug te roepen naar wat achter ons ligt? Ik noem Lindebooms twee werken „Stiefkinderen van het Christendom”, en „Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme” (deel I), verder de lijvige dissertatie over Gomarus, en een boek uit de pastorie over Henricus Leo. Hoe het ook zij: de Theologie zal altijd moeten begrijpen, dat verleden en heden bijeen hooren, en in dit licht speelt een tijdschrift als het Archief een belangrijke rol voor onze vaderlandsche Theologie.

Een tweede gebeurtenis, die te registreeren valt, is h e t r e f e r a a t v a n Dr. J. L. S n e t h l a g e op de Studieclub van Moderne Theologen over „De anti-ethicistische Godsidee”, waarin hij o.a. pleitte voor een terugkeer tot de motieven van het oude Christendom, b.v. het beginsel der praedestinatie, terwijl onze huidige Theologie gezuiverd zou moeten worden van een verkapt humanisme, gedachten van belang voor allerlei theologische stroomingen. Ik meen te mogen veronderstellen, dat Snethlage zich hier stelt in de lijn, welke wij mogen aangeven door: Blumhardt (Kierkegaard) — religieus socialisme — Zwitsersche theologie. Het is moeilijk uit een verslag de draagwijdte van een betoog te overzien; het zal daarom belangwekkend zijn mettertijd dit referaat zelf in druk te zien (waarom duurt dit bij deze uitgaven altijd zoo lang?) ,en zijn werk over „Praedestinatie” te lezen, waaraan hij werkt, naar ik meen uit een uitspraak in „Kerk en Volk” te mogen opmaken. Merkwaardig zal het dan waarschijnlijk wel zijn binnen den kring der moderne theologie dit referaat te vergelijken met het artikel over „Humanisme” van Prof. Dr. H. T. de Graaf in diens bundel „Levensrichting”, in welk artikel deze zich juist over de verhouding van humanisme en praedestinatie (hij zegt „verkiezing”) uitlaat. Terugkeer tot het oude Christendom is een parool, dan men aan allerlei kanten kan hooren; een belangrijke vraag voor de theologie is daarbij zeker, hoe dit Christendom werkelijk levend te maken, dus tot motieven te maken, met andere woorden hoe dit Christendom en onze tijd zoo te verbinden dat de terugkeer tot het oude Christendom geen vlucht uit onzen tijd wordt.

In de lijn van deze gedachten lijkt mij voor een groot gedeelte het werk van Paul Tillich te liggen, dien wij begin Maart in onze

Academiesteden over „Religion und Technik” konden hooren spreken; hij bleek iemand te zijn, waarmee het goed deed eens van nabij kennis te maken, iemand met een eigen standpunt in het Duitsche theologische leven, en — naar het mij leek — nog in de groei van zijn theologische ontwikkeling. Er zijn weinig theologen in Deutschland, die zoo goed als hij den geest van onzen tijd begrijpen (men leze zijn: „Die religiöse Lage der Gegenwart”). Het is jammer, dat hij nog geen groot werk in boekvorm heeft uitgegeven (in het moeilijk bereikbare „Lehrbuch der Philosophie” van Dessoir schreef hij een „Religionsphilosophie”), maar dat wij ons tevreden moeten stellen met zijn artikelen in de twee door hem uitgegeven „Kairos” boeken, en de overigens heel belangwekkende bundel lezingen „Religiöse Verwirklichung”.

Nu wij op deze wijze toch bij de rubriek „buitenlanders” zijn aangekomen, kunnen wij wellicht tegelijk vermelden een bezoek aan Nederland met twee lezingen (Leiden en Utrecht) over de Grieksch-orthodoxe Kerk van Prof. S. Franck (Berlijn), zelf Russisch emigrant. Uiteraard is het moeilijk een eenigszins zuivere indruk van Russische toestanden te krijgen, maar als er werkelijk in deze dagen sprake is van een „beweging” tegen de godsdienst als zoodanig (dus niet tegen popes of rabbis individueel). moeten wij bedenken, dat het toch wel zéér merkwaardig is, dat deze komt 12 à 13 jaar na de revolutie, dus lang na den tijd der eerste politieke opwinding. Dit geeft een kijw op wat er om moet gaan in de Russische volksziel, waarvan Berdjajew (eveneens emigrant) in „Kairos 1” schrijft, „daz der russische Nihilismus lediglich die Kehrseite der russischen Religiosität darstellt”. Contact met Russen als b.v. Franck is voor ons theologen dan wel heel belangwekkend.

Naast Tillich en Franck zal einde Maart Nederland ook bezoek ontvangen hebben van Martin Heidegger, professor in de filosofie in Freiburg, wiens werk „Sein und Zeit” (het eerste deel i' verschenen) voor Deutschland „eine Art philosophische Revolution's geweest is. Voor de theologie is deze figuur zeker ook van belang (voorloopig noem ik slechts den naam Bultmann). Aansluitend aan Husserls phaenomenologische methode wil hij de filosofie beschouwen als een onderzoek naar „het zijn”, welk onderzoek volgens hem sinds de Ouden niet veel verder is gekomen, en in de laatste ontwikkeling der filosofie geheel in het gedrang is gekomen. Hij spreekt twee avonden in Amsterdam.

En nu Nederland zelf weer?

Als wij vermeld hebben, dat in Amsterdam de twee hoogleeraren Haitjema en de Hartog een debat-avond hebben gehouden over de mogelijkheid der Godskennis, en dat Prof. Ubbink 1 Maart te Groningen zijn hoogleeraarsambt aanvaardde met een rede over „Jezus de Christus”, zijn er geen gebeurtenissen van specifiek theologisch belang meer te vermelden, wel nog enkele gebeurtenissen aan den horizon van ons theologisch vaarwater: daaronder zijn te rangschikken het overlijden van Prof. Dr. G. Heymans, wiens onderwijs in de filosofie vele uit Groningen stammende theologen heeft gevormd, die o.a. een „Einführung in die Ethik” heeft geschreven, en de dood van Just Havelaar, wiens religieus-theologische (wie wijst mij de grens?) geschriften — ik noem het door velen als beste erkende werk „Humanisme” — in verschillende Hollandsche boekenkasten te vinden zijn.

In de tijdschriften van deze maanden hebben twee artikeltjes mijn aandacht getroffen, allereerst een over „Predikant en Studie” (Onder Eigen Vaandel. Jrg. 1930, No. 1). Een titel als deze is wel geschikt om onze belangstelling te wekken; wie in zijn studententijd door zijn studie eenigszins gepakt is, wil gaarne hooren, wat nu in zijn latere practijk de studie voor plaats kan innemen; over de technische mogelijkheid van studeeren in de pastorie zegt de schrijver lezenswaardige dingen (merkwaardig is o.a. zijn opmerking, dat de studie het slechtst tot haar recht komt in kleine en in heel groote gemeenten); jammer is daarentegen, dat het innerlijk verband tusschen studie en practijk niet even goed wordt uiteengezet. In de tweede plaats heeft Barth hen, die zijn werk met belangstelling volgen, verblijd met een ouderwetsche „Randglosse”, nu op het kerkelijk leven, (Zwischen den Zeiten Jrg. 1930. H. 1); in het plaatsn van „Randglossen” is Barth steeds zeer sterk geweest; hij zegt hier ook heel behartenswaardige woorden over de positie van de kerk in den modernen tijd, over welke positie hij nu niet bepaald zoo optimistisch denkt als zijn collega, dien hij hier zijn „Quousque tandem ....” toeroept. De kerk moet ophouden over zich zelf te praten, moet weten, dat zij „Kirche der Verheissung” is, moet het wantrouwen van het volk tegen zich en de groote menschelijke nood om zich heen zien.

In de N.C.S.V. schijnen verder plannen beraamd te worden voor een internationale Theologen-Conferentie in 1931, waarover wij nieuwsgierig zijn mettertijd berichten te hooren.

In de Gereformeerde pers wordt deze dagen veel geschreven over een „Bond van Gereformeerden (Calvinisten)”, die is opgericht. In dezen Bond vindt men Gereformeerden uit verschillende kerkgenootschappen bijeen; wellicht zal deze Bond door haar arbeid ook nog beteekenis krijgen voor ons theologische leven.

H. FABER.

Theologen-Conferentie. †

Hedenmorgen 28 Maart na de ochtendpost is zacht en kalm de theologenconferentie overleden. De zorgvuldige verpleging gedurende de laatste dagen vooral door Klaar en Mulder heeft geen baat gebracht. En de doodsoorzaak was voor de medicus gemakkelijk vast te stellen: gebrek aan vitaminen O(pgaven).

Het testament is reeds vanmorgen geopend: 3 medailles in goud voor de professorale sprekers en 20 voor de moedige enthousastelingen in zilver met het opschrift: voor Moed, Trouw en Beleid.

Met z'n drie en twintigen zullen wij naar haar graf gaan, het eere-metaal op de borst. Nog even een Requiescat in pace”, en dan gauw „Zand er over”.

KAMPCOMMANDANT.

Inning abonnementsgelden.

De uitgevers zouden gaarne na 1 Mei a.s. over de abonnementsgelden beschikken. Voor den eersten (halven) jaargang bedraagt de abonnementsprijs, ook voor proefabonnementen / 1.25. Nu kan men zich / 0.15 incassokosten besparen door dit bedrag voor 1 Mei te storten op postrekening 2255: Van Gorcum & Comp., N.V., Assen. Na deze datum zal er met genoemde verhooging over beschikt worden.

A. A. v. R.

GRAFISCH BEDRIJF
Van Gorcum & Comp.

N.V.

Anno 1801
Kantoren: Brink 10 · Assen
Telefoon 20

ASSEN

Bankiers
Amsterdumsche Bank · Assen
Post-Giro 2255

Assen,
Maart 1930

L.S.

Mogen wij er de aandacht der Vox-lezers
op vestigen, dat

DISSERTATIES

en andere boekwerken, door onze drukkerij
in hun geheel uitgezet en in proef gegeven
kunnen worden: Regelmatig ten minste 16
pagina's druks per dag.

Doordat wij zelf drukker zijn en niet
bij anderen behoeven te doen drukken, kun-
nen we - naar ons initialen-devies - „Vlug,
Goed & Concurrerend" leveren.

Doordat wij daarnaast ook uitgever zijn,
kunnen we alles wat tot een verzorgde ex-
ploitatie van dissertaties en andere boek-
werken als uitgave, behoort, eveneens
„V.G.C.!" behartigen. Op eersten oproep zijn
wij gaarne terstond ter bespreking bij U.

In afwachting,

Hoogachtend,

De Drukkers en Uitgevers van
„Vox Theologica":
VAN GORCUM & COMP.

NIEUWE THEOLOGISCHE STUDIËN

PRAKTISCH MAANDSCHRIFT
VOOR GODGELEERDHEID

GEREDIGEERD DOOR
PROF. DR. A. VAN VELDHUIZEN

IN SAMENWERKING MET DE HOOGL.

DR. W. J. AALDERS, DR. F. M. TH.

BÖHL, DR. TH. L. HAITJEMA, DR.

G. VAN DER LEEUW, DR. H. M.

VAN NES, DR. TH. L. W. VAN RAVE-

STEIJN, DR. M. VAN RHIJN, DR. A.

J. DE SOPPER, DR. J. DE ZWAAN

10 AFL. VAN 32 BLZ.

20

VEL
VOOR

f 5.90

ONDER EIGEN VAANDEL

DRIE-MAANDELIJKSCH
THEOLOGISCH TIJDSCHRIFT

ONDER REDACTIE VAN

PROF. DR. TH. L. HAITJEMA

EN DS. A. B. TE WINKEL

MET VASTE MEDEWERKING VAN

DR. J. CH. KROMSIGT, DR. P. J.

KROMSIGT, DR. J. C. S. LOCHER,

DR. G. OORTHUYS, DR. H. SCHOK-

KING, DR. F. W. C. L. SCHULTE,

DS. P. SCHUMACHER, DS. MR. N.

G. VELDHOEN en DS. J. W. VER-

SCHOOR.

20 VEL (320 BLZ.) PER JAAR VOOR DEN PRIJS VAN F 5.50

CHRISTUS-PREDIKING TEGENOVER
MODERNE GNOSTIEK

ANTHROPOSOPHIE
THEOSOPHIE
CHRISTIAN SCIENCE

DOOR

DR. TH. L. HAITJEMA

DR. H. SCHOKKING

DR. J. CH. KROMSIGT

Ing. f 2.90 — Geb. f 3.90.

WAARD BESTUDEERD TE WORDEN

VERKRIJGBAAR IN DEN BOEKHANDEL EN BIJ DE UITGEVERS

VOOR HET

DRUKKEN VAN

PROEFSCHRIFTEN

IS ONZE

WEL SPECIAAL INGERICHT. — MEN VRAGE CONDITIE'S

H. VEENMAN & ZONEN - TELEFOON 184 - WAGENINGEN

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND

1e JAAR No. 3

REDACTIE EN DIRECTIE:

MEI 1930

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Groningen), Red.-Secr.	A. A. VAN RULER, Guldenstr. 18b, Groningen —
— S. U. ZUIDEMA (Amsterdam-V.U.), Admin.	(vac.-adres: Deventerstraat 101, Apeldoorn) —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	Uitgevers: —
— W. B. BERGSMA, Poortstraat 23b, Utrecht	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

WOORD VOORAF. — Ds. H. C. J. VAN DEELEN: Wat is Theologie? — Ds. C. L. TUINSTRA: Mogelijkheden der Psychanalyse. — H. FABER: Heidelberg. — H. FABER: Kroniek. — BOEKBESPREKING. — W. VAN LENNEP: Rapport uitwisseling Hoogleeraren. — STUDIE-CURSUS. N. VAN WIJK: Intellectueele Samenwerking.

MEDEDEELINGEN.

PRESENTIE-LIJST voor Catechisatie, Zondagsschool, Kinderkerk en Jeugdvereeniging: Samengesteld door Ds. B. J. Aris, Ned. Herv. Predikant. Ingericht voor 36 namen; of voor 18, of een veelvoud van 18, meer. Voor 36 namen . . . f 0.15 Voor elke 18 namen meer een prijsverhooging van - 0.05 Bij omvangrijke exemplaren houdt deze prijs tevens sterkere bindwijze in.

„Ik vind uw presentielijst zeer handig en practisch.”
Edc.

Ds. J. S. KLOMP.

VAN GORCUM & COMP., N.V. - UITGEVERS - ASSEN

ZOO JUIST VERSCHENEN:

Dr. W. J. AALDERS

Hoogleraar aan de Rijks-
Universiteit te Groningen

DE GROND DER ZEDELIIKHEID

BANDTEEKENING VAN JOHAN DIJKSTRA

PRIJS, GEBONDEN F 7.50

Na een inleiding over den aard van het onderwerp bespreekt de schrijver achtereenvolgens: plaats der zedelijkheid, grond en richtingen, waarin het antwoord wordt gezocht; de niet-zedelijke factoren als hydonisme, naturalisme, cultuur, dan de uitsluitend-zedelijke factoren - vormen van intuïtivism - en tenslotte de boven-zedelijke factoren, en de verhouding tot het Christendom

UITGAVE VAN J. B. WOLTERS — GRONINGEN — DEN HAAG.

WERKEN VAN DR. J. L. SNETHLAGE

Elke theoloog dient zich op de hoogte te stellen van het kritische standpunt der Marburgsche School, van waaruit in de beide volgende werken de groote vraagstukken van onzen tijd worden behandeld.

Proeve eener Kritische Godsdienstphilosophie

„Voor- en tegenstanders zijn Dr. S. dank verschuldigd voor dit knappe, klare en eerlijke boek.”

Alg. Wkbl. voor Christendom en Cultuur.

„Wer an den gegenwärtigen theologischen Strömungen interessiert ist, wird in diesem Werke nicht nur Hinweise, sondern eine weitgehende kritische Darstellung finden.”

Theol. Literaturzeitung.

„Zijn waarde ligt in het pleidooi voor de betekenis van de theologie voor het godsdienstig leven.”

Nieuws Rott. Courant.

Prijs f 3.95 ing.; f 4.95 gebonden

Kritische Philosophie, Theologie, Psychologie

„De schrijver heeft de gave, deze stof op zeer heldere wijze te behandelen.”

Nieuwe Theol. Studien.

„Een bundel belangrijke studiën, waarin het uiterste Neokantianisme der Marburgsche School... krachtig en strijdvaardig, eenzijdig maar talentvol gehandhaafd, verklaard en verdedigd wordt.”

Nieuw Theol. Tijdschrift.

„Dit werk..... toont weder de bekwaamheid waarmede deze theoloog zijn standpunt handhaaft.”

Nieuws Banen.

Prijs f 3.95 gecartonneerd

N.V. VAN LOGHEM SLATERUS' UITG. MIJ., ARNHEM

Woord vooraf.

Aan het einde van onzen eersten (halven) jaargang voelen wij ons verplicht eenige woorden tot onze lezers te zeggen over den toestand en de vooruitzichten van ons tijdschrift. Wij willen allereerst onze tevredenheid uitspreken: er was meer dan voldoende copie, en het aantal abonneementen is ook bevredigend, zoodat wij voor den volgende jaargang, als deze toestand zich handhaaft, reeds een vrij belangrijke uitbreiding kunnen beloven, waardoor het ons ook mogelijk zal zijn enkele verdere plannen ten uitvoer te brengen.

Wij stellen ons voor de tot dusverre gevolgde lijn te handhaven; wij ontveinzen ons niet, dat het beknopte bestek het moeilijk maakte het iedereen geheel naar den zin te maken; de rubrieken „artikelen over den toestand” en „boekbespreking” kwamen nog niet goed tot hun recht, waarin de volgende jaargang zeker verbetering zal brengen.

Aan verschillende kanten mochten wij in de pers welwillende critiek ontvangen; wij voelen het belang van onze zaak, en weten dat er op ons wordt gelet.

Wij vragen onze lezers mede te willen werken tot uitbreiding van het aantal abonneementen, welke het blad zelf weer ten goede komt, en verder door insturen van artikelen, en door medeleven het doel van ons tijdschrift te bevorderen: wekken tot en uiting geven aan krachtig en bewust theologisch leven.

Met vertrouwen beginnen wij den volgende jaargang.

DE REDACTIE.

Wat is Theologie?

Het beste antwoord op bovenstaande vraag ¹⁾ is voor menig een een bezoek aan de werkplaatsen dezer wetenschap, waar men arbeid aan de opgelegde taak zonder nadere bezinning op methode en object. Het is waarschijnlijk, dat na een tijdsverloop van intensieve deelname aan dien arbeid, deze vraag niet meer zoo bruusk zal gesteld worden, omdat men haar naïveteit of haar geraffineerdheid heeft ingezien.

Dat wil niet zeggen, dat men deze vraag niet zou mogen stellen; integendeel, zoo men zich maar bewust blijft, dat er talrijke zinvolle antwoorden kunnen gegeven worden. Slechts dan immers zal men zich niet bij meerdere antwoorden neerleggen, wanneer het mogelijk is de vraag naar een verschijning of verschijnsel adequaat te beantwoorden, d.w.z. in een logische formule binnen een zeker coördinatenstelsel. In alle andere gevallen leidt de beantwoording eener vraag naar het „zijn” en wezen van eenig object, tot de vaststelling van het doel en de bedoeling, die het in een bepaald geheel bezit en daarmede betreft men een gebied van vele mogelijkheden. Iedere vraag stelt middellijk of onmiddellijk een probleem. In 't bijzonder de vraag naar het wezen niet van een object doch van de wijze, waarop het wordt gekend, dus van een onderzoekingsmethode,

---

¹⁾ Bedoeld wordt theologie in brederen zin, dus niet die, welke een onderdeel uitmaakt van de dogmatiek.

voert tot uiteenlopende resultaten, zooals Windelband classiek heeft aangetoond voor het begrip der „Philosophie”, in het eerste deel van zijn Präliudien. Het blijkt, dat in den loop der eeuwen binnen het West-Europeesch beschavingsgebied onder filosofie telkens weer wat anders werd verstaan, zoodat de wezens-vraag langs historischen weg heelemaal niet kan worden opgelost. Wie echter de geschiedenis van al die antwoorden heeft te boek gesteld, die heeft tegelijk daarmede een geschiedenis der wijsbegeerte geschreven. Zoo eveneens is de geschiedenis der Theologie niets anders, dan de verschillende beantwoording van de vraag naar haar wezen. Zoo kan men, zonder de vraag bewust te stellen, doch arbeidende als theoloog (en alle spreken over God, hoe persoonlijk ook gekleurd is reeds theologie), toch een antwoord geven op onze vraag en dat is het, wat wij bij den aanvang bedoelden. Maar vroeg of laat zal toch naar meerdere klaarheid over dien arbeid gestreefd worden en dan is men midden in ons onderwerp.

Laten we uitgaan van een voor de hand liggende oplossing van het vraagstuk; dat is een verwijzing naar de bestaande theologische faculteiten: ziedaar de theologie! zal men zeggen. Nu past ons inderdaad eerbied voor dit historisch geworden; de structuur onzer theologische wetenschap, zooals die aan de Universiteit wordt gedoceerd, heeft een achtergrond van leven en worsteling, waartegen vele revolutioneerende gestes kinderlijk aandoen. Er ligt zin in deze series lectionum en tegelijk zonde. Want ondanks alles bevredigt dit amalagma van uiteenlopende vakken, vaak als los zand aan elkaar hangend, den naar samenhang zoekenden geest reeds niet, doch bovenal, wanneer deze is gegrepen door het imperialisme van het Evangelie des Kruises. Van den theologischen student worden inderdaad wonderlijke salti mortali geëischt, tijdens zijn verblijf aan de Alma Mater. Is men theoloog, wanneer de geheimen der Hebreeuwsche taal worden ontsluit; wanneer vragen van text-critiek worden behandeld; wanneer geschiedkundige splinterigheden worden ontward? Voor de andere faculteiten laat zich gemakkelijk een redelijk principe aanwijzen als oorzaak en recht van hun bestaan; dat schijnt voor de oudste faculteit niet meer het geval.

Deze positie van de theologie in de „universitas litterarum” is zoo eigenaardig geworden sinds de emancipatie van den menschelijken geest uit de religieuze gebondenheid en de kerkelijke eenheidscultuur der M.E. De steunpunten der godgeleerde wetenschap liggen thans niet zoozeer in eigen waarheid en waardigheid verankerd (tenminste voor het publieke forum), dan wel in de sterke positie, welke de Protestantsche kerken in ons vaderland nog altijd innemen en de band met de Kerk, die evangeliedienaren vraagt met academische ontwikkeling is een machtige oorzaak, dat de theologische faculteit nog als zoodanig bestaat, n.l. als een „Fremdkörper” in het wetenschappelijk geheel, velen een doorn in het oog.

Het heeft niet aan goed bedoelde pogingen ontbroken, om deze wankelende positie der theologische faculteit te verbeteren en wel door de Theologie dichter te brengen bij het niveau des Tijds. Men zou hier kunnen spreken van een saeculariseerings-proces der theologische wetenschap. De wortelen van deze beweging reiken wellicht reeds tot aan de Apologeten in de IIe eeuw, maar vooral sinds de vorige eeuw is zij ingezet met de ontdekking van het begrip der religie. Dit begrip is naar twee zijden

apologetisch aangewend: historisch en systematisch. De godsdienst-historische school trachtte de theologische faculteit op die wijze te redden, dat men de theologie tot een onderdeel maakte van de algemeene godsdienst-wetenschap; het christendom wordt daarin dan naar dezelfde maatstaf als de andere godsdiensten onderzocht. De aan Schleiermacher georienteerde stroomingen vatten de religie op als een wezenlijke en noodzakelijke uiting van den menschelijken geest en konden op dezen grondslag het goed recht der theologie binnen het kader der andere wetenschappen verdedigen.

Deze Apologetiek heeft een goed deel van de vorige eeuw het theologische denken beïnvloed en zeer vruchtbaar gestimuleerd. De moeilijkheden lagen nu echter in de verbindingslijnen, welke moesten getrokken van deze op het religie-begrip gefundeerde theologie naar het getuigenis der christelijke Kerk. Aan deze moeilijkheden is wel op geniale wijze het hoofd geboden door Schleiermacher zelf en mannen als Ritschl, Hermann, Troeltsch, doch het vitium originis kon niet ongedaan worden gemaakt.

Met ijzeren noodzaak deden de consequenties uit het eenmaal aangevaarde standpunt zich gelden. Het accent, dat bij de beoefening der Theologie eens had gelegen op het eerste lid, was nu geheel verschoven naar het tweede, naar de menschelijke logos; men bleek het geheel eenig getuigenis van Schrift en Belijdenis omtrent den Christus niet meer naar eisch te kunnen interpreteren; het wijsgeerig uitgangspunt werd noodlottig voor waarachtig-theologische bezinning.

Daarbij komen nog andere bezwaren: Zoo men wil spreken van een faculteit der godsdienstwetenschap, rijst onmiddellijk de vraag welke andere, dan utiliteitsredenen de verdeeling der daartoe behorende vakken onder andere faculteiten in den weg staat. De godsdienst als sociaal, historisch, psychologisch verschijnsel kan onderzocht worden in de desbetreffende wetenschappen. Het antwoord, dat theologie niets anders is dan godsdienstwetenschap dringt een valsch monisme op aan de werkelijkheid, bevredigt niet en heeft fatale consequenties.

Wanneer daarentegen bemiddelend de theologie wordt gedefinieerd als het onderzoek van de antecedenten, de feiten en de postulaten van het christendom (Prof. de Zwaan), of als aanwijzing van de levensmacht van het Christendom, dat zich in prediking, onderwijs en onderling verkeer der christenen als wereldoverwinnende kracht moet bewijzen (J. Wendland), dan moet allereerst worden erkend, dat deze antwoorden beide aantrekkelijk zijn en vruchtbaar voor de praktijk.

Een andere kwestie is echter, of men er bij mag en kan blijven stilstaan. Het „christendom” is wel een wereldmacht, maar niets bewijst den cultureelen mensch, zelfs den religieuzen mensch, dat dit altijd zoo zal blijven. Het gaat niet aan, een historisch verschijnsel, zelfs al is dit het christendom, tot grondslag te maken van een faculteit, tenzij men deze geheel uit de practijk wil laten opkomen en doen motiveeren.

Beter lijkt het ons weer aan te knopen bij het zelfbesef der Sacrosancta Theologia in haar tijdperk van roem; toen zij nog werd erkend als regina scientiarum. Theologie was toen de wetenschap der Openbaring. In den loop der eeuwen is dit massale begrip verbrokken en in puin gevallen; het kon in zijn oude vorm ook niet gehandhaafd blijven en toch bevat het een kern van waarheid, welke waard is, om weder tot nieuw leven te worden gewekt.

Wanneer hier wordt gesproken van openbaring, dan bedoelen wij niet een algemeen begrip van openbaring, dat opgenomen kan worden en bepaald wordt door een cultuur-filosofie, doch die openbaring, welke correlatief is met het christelijk geloof en wordt beleden door de christelijke Kerk. Theologie in pregnanten zin zal zeker niet kunnen worden gehandhaafd, zoo zij niet eng wordt verbonden met de Kerk van Christus, welke zich organisch-institutair, zichtbaar-onzichtbaar (in paradoxalen samenhang) in de wereld doet gelden. De vooronderstelling der Theologie is de openbaring Gods in Jezus Christus; daarom is zij gebonden en krachtens die gebondenheid slechts bestaanbaar binnen de christelijke gemeente. „Der Ort der Theologie ist die Kirche, wie ihr Grund und Inhalt die Schrift-offenbarung ist” (Brunner).

Theologie wordt voor ons zodoende geloovig-zakelijke interpretatie van Schrift, Dogma en Belijdenis. d.w.z. dit is niet de beschrijving van een mogelijke werkelijkheid, maar heenwijzing naar een geldende norm; het beteekent een „ideaal-begrip”, waarnaar alle arbeid, die krachtens historie en praktijk met den naam „theologie” wordt bestempeld, zich moet uitstrekken. Wie zich bekwaamt voor het ambt van Evangelie-dienaar zal zich altijd weer moeten storten in een zee van vakken, ja wellicht in nog meerdere dan thans worden gedoceerd. Doch deze studie op zich zelf is geen waarlijk theologische studie, zoo zij niet wordt geleid en gebonden door het ideaal. Onze opvatting der Theologie beteekent dus een eerherstel voor de Dogmatiek, als het centrum dezer studie, welke zich het meest direct en opzettelijk wijdt aan de antecedenten, de feiten en de postulaten van de Vleeschwording des Woords. Het zal niet uitblijven, of de wezenlijke bemoeiing met dit hart aller theologische kennis, gaat in de toekomst invloed uitoefenen op de zich thans nog in vrijheid uitlevende gesaeculariseerde historische, systematische en practische vakken, welke vlak langs, ja tegen elkander ingaan, bij gebrek aan een gemeenschappelijk thema.

Niet, dat de vrijmaking der Bijbelstudie van het canonbegrip b.v. welke ten onzent reeds sinds 1876 wettelijk vastligt, of analoog de godsdienstwetenschap van de „loci”theologie, zou moeten worden ongedaan gemaakt! De Kuyperiaansche constructie van de theologie is niet ons ideaal, ja, er mijlen ver van verwijderd! Doch bij al hun „Selbstherrlichkeit” zullen vakken als oud-christelijke letterkunde, godsdienstwetenschap enz. zich van hun voorloopigheid bewust moeten worden.

Draagt deze Theologie, aldus idealiter in begrip omschreven, waarheen al de hulp-wetenschappen zich hebben te richten, al worden hun eigen principia voorloopig erkend, en welke in de dogmatiek het meest wordt benaderd, nu nog een wetenschappelijk karakter? Ja en Neen.

Neen, zoo men opereert met het gewone begrip der wetenschap, dat zijn bepalingen ontleend aan de filosofische kenleer. Doch ja, zoo men bedenkt dat het Woord Gods, hetwelk door het geloof wordt verstaan en in de theologie geïnterpreteerd, de grenzen aanwijst aan alle ontplooiing van den menschelijken geest, dus ook aan de wetenschap. „Wissenschaftliche Theologie ist Busze, Umdenken, erneuertes Denken. Sie ist Frage und Ausrufzeichen am äussersten Rande der Universität” (Barth). Het gaat hier niet om den mensch en zijn blik op de „levende werkelijkheid”, doch hier alleen om de mensch in zijn hoogste nood en laatste

hoop, de mensch voor God. En indien het waar is, dat alle wetenschap het leven dient, dan is Theologie wel waarlijk wetenschap, omdat zij dient het Leven uit den Dood!

Oostermeer (Fr.).

Ds. H. C. J. VAN DEELEN.

Mogelijkheden der Psychanalyse.

Het is eenigzins een waagstuk om, wanneer men iets wil zeggen over een onderwerp, dat ligt in het gebied der godsdienstpsychologie, dat onderwerp te kiezen juist in dat gedeelte, dat bestreken wordt door die speciale richting in de psychologie, die zich gaarne noemt naar haar grondlegger Sigmund Freud.

Om tweeërlei reden is het min of meer gewaagd.

In de eerste plaats bestaat er hier in Nederland weinig belangstelling voor deze tak der psychologie op enkele belangrijke uitzonderingen na. Meestal wordt er niet meer dan zeer oppervlakkig van kennis genomen en met de opmerking dat de psychanalyse zeer waardevol materiaal heeft aangebracht en enkele punten, die wat verwaarloosd werden, weer meer naar voren heeft gebracht, gaat een ieder weer voort op de meer bekende wegen der godsdienstpsychologie, waar men niet zoo verontrust wordt door de invloed van de donkere driften, die er in een mensch leven en heerschen, waar het dan ook veiliger is. In de tweede plaats is het nu een tijd, waarin het van alle kanten verkondigd wordt, dat de psychologie en in het bijzonder de psychanalyse een tijd van crisis doormaakt, waarin haar beteekenis voor wetenschap en leven vrijwel tot niets wordt teruggebracht.

In de laatste jaren heeft zich een strijd ontplooid tusschen hen, die tot in het absurde de psychanalyse willen laten gelden op elk gebied, en hen, die zich afkeeren van deze leer met het enkele woord: dat men hier alle nadruk legt op het sexueele.

Een strijd, die zich kenmerkt door het eigenaardige feit, dat de beide partijen zich weinig van elkaar aantrekken en er van beide zijden dikke boeken geschreven worden over de geweldige beteekenis van de psychanalyse ook op het gebied der godsdienstpsychologie én over de tekortkomingen van de psychanalyse, ja over de mislukking van de psychanalyse in haar toepassing in het gebied der godsdienstpsychologie.

Van het eene getuigen de vrijwel geregeld verschijnende werken der psychanalytici op dit gebied en b.v. een volumineus „Sonderheft” van het tijdschrift *Imago* „Glaube und Brauch”, van de andere zijde een reeks boeken met titels als „die Schicksalsstunde der Psychotherapie” (Schultz), *Krisis der Psychoanalyse*, waarin de psychanalyse beoordeeld wordt in haar uitwerking op wetenschap en leven en waarin door een staf van medewerkers op alle mogelijk gebied de psychanalyse haar grenzen worden aangewezen. Het is ook met het oog vooral op dit werk, dat men aan deze zijde met een gevoel van verlichting uitroept: „Die Zeit der Psychanalyse ist vorüber” (zoo b.v. in *Chr. Welt* 42 no. 13). Maar intusschen gaat

de andere zijde rustig voort met haar onderzoek en het publiceeren van haar resultaten.

Hoe moeten we nu hier tegenover staan? In den laatsten tijd zijn er teekenen, die er op wijzen, dat er ook bij ons onder theologen belangstelling voor dit probleem bestaat. Behalve een enkel artikel in N.T.T. verscheen er o.a. een uit het Zweedsch vertaald boekje van A. Runestam, „Psychoanalyse en Christendom” en een boek bevattende vertaalde opstellen van Dr. A. Maeder, getiteld: „de nieuwe zielkunde en het godsdienstig leven,” van een inleiding voorzien door Dr. H. Kraemer over de beteekenis van de psychoanalyse.

Wanneer we ons standpunt willen pogen vast te stellen moeten we een zeer belangrijke onderscheiding maken. Een onderscheiding, die aan beide zijden in den strijd schromelijk uit het oog is verloren en die hoe langer hoe meer dreigt vergeten te worden.

Wij moeten onderscheid maken tusschen levensbeschouwing en methode.

Wanneer men zuiver tegenover deze richting in de psychologie wil staan, moet men zich niet afvragen: hoe sta ik b.v. tegenover Freud en tegenover zijn levensbeschouwing; maar men heeft zich af te vragen: hoe sta ik tegenover de psychoanalyse als methode in haar toepassingen in het practische leven en de mogelijke gevolgtrekkingen, die uit haar resultaten te trekken zijn?

Dit onderscheid te vergeten is een fout, waaraan vooral de psychoanalytici zich schuldig maken. Zij maken de methode die oorspronkelijk niets anders bedoelde te zijn dan een psychotherapeutische behandeling ongeschikt aan hun meestal zeer positivistische levensbeschouwing.

De methode trouwens, die berust op het causaal-historisch verband leggen tusschen symptoom en een bepaalde verdrongen herinnering aan een gebeurtenis geeft daar aanleiding toe.

Verschillende psychische verschijnselen, die zinloos schenen en zonder eenige beteekenis ten opzichte van de omgeving, waarin de drager van die verschijnselen zich bevond, werden duidelijk door het toepassen van de analytische methode. Ja nog meer bracht de psychoanalytische ervaring aan het licht: het ontdekken van het causaal-historisch verband tusschen een bepaalde herinnering en een bepaald onverklaarbaar psychisch verschijnsel werkte voor dengene, die er onder gebukt ging, bevrijdend. Is het dan wonder, dat men staande voor zulk een verrassend resultaat gaat concluderen en de gevolgtrekking maakt: de psychische afwijking is ontstaan doordat door een verkeerde verdringing het causaal-historisch verband verloren is gegaan voor het bewustzijn?

De causaal-historische geestesstructuur is de normale, is dus het eenig geldende.

De positivistische levensbeschouwing lag voor de hand. En het valt niet te verwonderen, dat men dan ook van het meerendeel der psychoanalytici te hooren krijgt, dat men nu gekomen is aan een tijd, waarin de mensch werkelijk vrij wordt. Vrij van alle complexen en duistere achtergronden. Vrij ook van het schrikbeeld der religie. Het verminderen van de invloed der kerk is het voorspel van dit nieuwe tijdperk (Kinkel in Imago VIII). Het boekje van Freud „die Zukunft einer Illusion is” er

een markant voorbeeld van. De religie is een stuk infantiel leven, dat nog macht heeft op de mensch, maar dat naar mate de mensch verstandiger wordt, zich in zijn ware gedaante zal vertoonen en niets dan waan zal blijken te zijn.

En het is mede tengevolge van deze houding van de corypheen der psychanalyse dat het meerendeel der psychologen en theologen afwijzend staat tegenover alles wat van die zijde afkomstig is.

Het gaat dus om de vraag of de psychanalytische methode werkelijk ongestraft toegepast kan worden in de practijk en in zijn betrekking op de uitingen van het godsdienstig leven. Stelt men zich eigenlijk niet bij voorbaat op positivistisch standpunt, wanneer men toch wel bewondering blijkt te hebben voor wat de psychanalyse gebracht heeft. Is de psychanalyse werkelijk neutraal zooals de hoofdlieden bij de zgn. Züricher afscheiding n.b. zelf plechtig verklaard hebben?

Het onomstootelijk vaststaand feit, dat er hier in een verrassend groot aantal gevallen geholpen wordt in de nood van menschen, moet ons theologen die toch door ons ambt in en met die nood leven, wel met groote belangstelling vervullen.

En de vraag wat zijn de mogelijkheden, die hier misschien nog voor ons liggen, moet ons wel aansporen om van deze richting nadere studie te maken.

Wat zijn nu die mogelijkheden?

Wij kunnen deze het beste verdeelen in de mogelijkheden van practische aard, die dus op het gebied van zielszorg liggen, en van theoretische aard, die meer het gebied der godsdienstwetenschap raken. Wij kunnen hier maar een heel enkele aanduiding geven natuurlijk.

De psychanalyse geeft een bijzondere kijk op de structuur van de persoonlijkheid.

Zooals bekend is wordt er groote nadruk gelegd op de werkzaamheid van het onbewuste.

In het onbewuste vindt men het buitengewoon actieve driftleven, dat over het algemeen gekarakteriseerd wordt door het beruchte oedipus-complex.

Het bewuste leven van een mensch is slechts een deel; behalve het bewuste leven leeft een mensch zijn onbewuste leven.

Met beide staat hij in de werkelijkheid. Het zal van zijn houding, zijn instelling tot die werkelijkheid afhangen of het onbewuste deel van zijn leven meester zal zijn over zijn wezen of het bewuste. Het is hier dat men stuit op de twee principes waarnaar een mensch voor een deel gevormd wordt n.l. dat van werkelijkheid en wensch (Realität und Lust). Hier ligt bij een mensch de strijd om zijn individualiteit. Hij komt met zijn wensch-leven in botsing met de realiteit van het leven. Onbewust leeft het verlangen naar een leven, waarin wensch-leven = werkelijk leven. Dien tijd vindt de mensch in zijn prille jeugd, waar hij afhankelijk was van en volle bevrediging vond bij zijn moeder. In zijn worsteling om zijn bestaan als individu zal hij nu te strijden hebben met de neiging om terug te zinken in het zgn. infantiele stadium. Het zonder ongelukken afloopen van den strijd zal beslissen of een mensch normaal of abnormaal zal zijn

d.w.z. of hij zal toegeven aan de vlucht uit de werkelijkheid naar zijn wensch-leven.

Zooals vanzelf spreekt liggen hier allerlei vragen over aanleg, oorzaken, omstandigheden, enz.

Hier liggen de vragen van het al of niet samen vallen van het historisch infantilisme en het regressieve kind zijn, van het individueele onbewuste en het collectieve onbewuste, maar dat laten wij nu buiten beschouwing.

Het is hier van belang te ontdekken, dat een mensch met een stuk regressief onwerkelijk leven, leeft in de werkelijkheid, dat wanneer het goed verloopt hem zal helpen in zijn drang naar zelfstandigheid. Hoe dit proces zal verlopen hangt weer grootendeels af van de wijze waarop men ingesteld is ten opzichte van die werkelijkheid. Men zie op dit gebied het mooie werk van C. G. Jung „Psychologische Typen,” die de menschen onderscheidt in het type, dat zich laat leiden door alles wat de werkelijkheid biedt en die zich in zichzelf keeren.

In beide typen kan men normaal of abnormaal ingesteld zijn, en de grens tusschen verkeerd verdringen en op de juiste wijze verdringen valt dikwijls moeilijk te trekken.

Maar het feit, dat elk mensch een stuk infantiel leven met zich draagt, waarin hij zich wil terugtrekken, wanneer hij in botsing komt met de werkelijkheid is iets waar ieder, die met menschen in aanraking komt, of ook maar in de verte met „zielszorg” te maken heeft, geducht mee heeft rekening te houden.

Lectuur van den psychanalyticus-dominee O. Pfister (Psychanalytische Methode) zal, afgezien van het gevaar van overdrijving, zeer verhelderend kunnen werken in tal van „abnormale” verschijnselen en geestesgesteldheden, waar een zielszorger anders geen raad mee weet.

Het is niet de bedoeling om de psychanalytische methode ook voor den practischen theoloog te propageeren. Naar mijn meening moet men dat maar overlaten aan menschen, die van het hout gesneden zijn van en Pfisters een Maeder, maar men kan na een „grondige” kennisname van de techniek en resultaten van de psychanalyse veel daarvan leeren al was het alleen maar het inzicht, dat veel wat abnormaal schijnt de teekenen zijn van een verborgen strijd om iets te zijn. De weg van een mensch, die zich bedreigd ziet door het abnormale, door het verkeerd verdrongene gaat ook door een vallei der schaduwen des doods, en de angst en onrust kan vaak onhoudbaar zijn. Is het dan geen groot voorrecht om althans iets van het angstwekkende weg te nemen en eenerzijds te wijzen op het vergeefsche van alle gewelddadige strijd daartegen en anderzijds de mogelijkheid te openen van een vertrouwend voortgaan en wat haast demonisch scheen, recht in de oogen te zien. Slechts zoo hebben we recht, maar ook de taak om te wijzen op het: wat zijt gij vreesachtig, hebt ge dan geen geloof?

En als men werkelijk iets van deze dingen gezien heeft, dan zal men toch wel heen stappen over het vooroordeel dat dit alles den ondergrond van het „sexueele” heeft. Aan de eene kant omdat men in zal zien, dat het „sexueele” inderdaad een geweldig groote invloed heeft, aan de andere kant omdat men zal moeten weten, dat de psychanalyse tot een heel ander begrip van sexualiteit voert, die men over het algemeen zou kunnen noemen, „de wil om te leven.”

Wanneer men komt tot het toepassen van door psychanalyse verkregen inzicht, dan zal men ook inzien, dat de methode niet onvermijdelijk tot een positivistische levensbeschouwing hoeft te leiden maar dat het er op aankomt wie haar toepast.

Zooals gezegd een positivist zal zeer in de verleiding komen om in de psychanalyse een versterking van zijn standpunt te vinden. Iemand als Maeder en in velerlei opzicht iemand als Jung zijn er de sprekendste bewijzen voor, dat dit niet noodzakelijk is.

In hoeverre heeft de psychanalytische methode waarde voor de godsdienstwetenschap?

Er bestaan zeer zeker mogelijkheden die van het grootste belang kunnen zijn.

Met een heel enkel woord zij hier op die mogelijkheden gewezen, want bij de huidige stand zijn het niet meer dan mogelijkheden en is er nog weinig vaststaands te constateeren.

Nauw aansluitend aan de practische mogelijkheid zou ik hier willen wijzen op haar toepassing op de biografie.

In dit verband zij b.v. gewezen op een boekje van Pfister over den graaf van Zinzendorf, dat in al zijn eenzijdigheid toch ons helpen kan over veel heen te stappen, wat ons eerst deed afkeeren, omdat we het nu begrijpen leeren en onderscheiden. Dat de overal doorstralende ernstiek niet anders is dan het telkens weer doorbreken van het infantiele leven kan niet anders dan „reinigend” werken en daardoor meer waardeering mogelijk maken.

Een tweede belangrijke mogelijkheid ligt in de verrijking van ons inzicht in de beteekenis van de symbolische vorm.

Vooral daar, waar de psychanalyticus het „symptomartige” verlaat en gaat inzien, dat er nog geestelijke verschijnselen zijn, die niet zonder meer causaal-historisch kunnen verklaard worden, wordt veel waardevols opgemerkt.

Daar waar de wil om te leven (libido) zich terugtrekt en zich werpt op het infantiele leven ontstaat een verstoring van evenwicht. Op dat punt is, psychologisch gesproken, de oorsprong van het symbool te vinden. We zien hoe de individu dan zijn wenschleven leidt in het werkelijke leven. De uitingen daarvan zijn de symbolen.

Door het symbool verdedigt de individu zijn leven van onbegrensdeheid tegen de harde werkelijkheid.

Hierdoor komt er een moment van spanning in het symbool en krijgt het functioneele beteekenis (Jung, Silberer, enz.).

Hier ligt nog een groot terrein braak o.a. de confrontatie van deze weg tot kennis van de symbolische vorm met die van de andere wegen, die meer bekend zijn.

Tenslotte wijzen wij nog op een hieraan eenigzins aansluitend terrein waarop de psychanalyse zich begeven heeft n.l. het gebied der mythologie. Het is Freud zelf, die hier op voorgegaan is en in zijn boek Totem und Tabu gewezen heeft op de merkwaardig groote overeenkomst, die er bestaat tusschen de verschijnselen van de neucose speciaal der kinderneurose en de uitingen van de totemistische religie.

De oorsprong van de kinderneurose is het verkeerdt verdrongen

oedipuscomplex. Zou het nu niet mogelijk zijn — zoo vraagt Freud zich af — deze verklaring, gezien de overeenkomst van verschijnselen, ook te geven van het totemisme?

Op dit gebied is verder gegaan door verscheidene navolgers van Freud (Abraham, Reik, Rank, enz.) en deze hebben het oedipuscomplex gemaakt tot het stuk geestelijk leven, waar de mythische vorm haar oorsprong en noodwendigheid vindt.

Vergelijkingen met het dierenleven en het neurotische leven worden hier ver doorgetrokken en een opvallend parallelisme aangetoond, waaruit de conclusie wordt getrokken, dat het mythologisch denken het denken is van dat stadium, dat elk volk door te maken heeft n.l. het kinderlijke.

In de sage van de held ziet men b.v. de worsteling van de mensch om te komen tot zelfstandigheid met al zijn strijd met het verkeerd verdrongene.

Men vindt in deze uitwerkingen zeer zeker veel dat met geweld gedrongen wordt om te passen in het systeem, maar toch wordt ook hier gewezen op een moment, waar nog wel eens de nadruk op gelegd mag worden.

Dit zijn maar enkele opmerkingen.

Samenvattend zou men kunnen zeggen.

De Psychanalyse is als methode door den theoloog niet te verwerpen. Integendeel: zij kan ons inzicht verrijken en ons onderscheidingsvermogen verscherpen.

Bovenal leert zij ons een deel geestelijke nood kennen, die anders misschien aan ons voorbij zou gaan.

Wij leeren onze nood kennen ook in allerlei andere geestelijke verschijnselen (symbool, mythe, enz.).

En hoe meer wij zullen verstaan het zuchten van het gansche schepsel, hoe dieper wij leeren beseffen de noodzakelijkheid van de verlossing, die ligt in de vergeving der zonde.

Lemele (Ov.)

C. L. TUINSTRA.

Heidelberg.

Over studie in het buitenland hebben wij beloofd artikelen te zullen brengen, met het doel een kijk te geven in het „Betrieb" over de grenzen, maar ook onze lezers te verleiden eens zelf in een wagon te stappen, die de naam van een buitenlandsche plaats als bestemming draagt, en „Bekantschaft zu machen mit den Kollegen des Auslands", met wie gij daar in die plaats met die vreemde klank op college zult zitten, zult „wandern", als het inderdaad Deutschland is, waar de trein u voeren zal, zult debatteeren, vriendschap sluiten wellicht.

In belangrijkheid voor ons theologen volgt zeker niet Heidelberg op Marburg, waarover gij in de eerste nummer van „Vox Theologica" een artikel kunt vinden; de Deutsche theologen, die, zooals men weet, zoo goed als nooit aan een Universiteit alleen blijven studeeren, maar ook andere bezoeken voor een of twee Semesters, als deze hun „belangrijk" voorkomen, trekken na Marburg eerder naar Tübingen, waar de „posi-

tive Theologie" belangrijke vertegenwoordigers gevonden heeft, als Heim en Schlatter, of naar Berlijn, waar de wereldstad hun groote mogelijkheden biedt, of tegenwoordig o.a. blijkbaar weer naar Halle, dat iets van zijn oude roem schijnt terug te winnen, of naar andere Universiteiten, waar strijd bare dialectische theologen voorposten hebben betrokken, daar naar het algemeen gevoel der Duitsche Theologie toch wel men „sich mit der dialectischen theologie auseinander gesetzt haben musz"; als zij nu door boeken of op andere wijze met een bepaalde persoon in aanraking zijn gekomen, die hen boeit, gaan zij wellicht dan ook nog naar Erlangen (Althaus), Breslau (Lohmeyer) en Heidelberg (Dibelius) of andere plaatsen, om zich geheel in diens werkwijze te verdiepen. Heidelberg is tegenwoordig voor theologen een beetje op het tweede plan, maar juist daardoor kan een buitenlander hier een goed beeld krijgen van een gewone Duitsche Theologische faculteit; toen ik er was, waren er 80 studenten in de Theologie, waarvan vele jongeren uit de staat Baden, die hier hun eerste Semester kwamen halen om zich in de Theologie in te werken, en een groot contingent ouderen, eveneens uit Baden (Heidelberg is de Universiteit van de staat Baden), die hier voor hun examen kwamen werken (in Deutschland kent men onze onderscheiding in propaedeutisch, candidaats- en doctoraal-examina niet). Al ontbreekt er de groote „Bewegtheit", die juist zoo karakteristiek is voor een faculteit als Marburg, men heeft nu gelegenheid rustig zich destof van colleges en „Seminare" eigen te maken, en zoo een inzicht te krijgen in de Duitsche manier om Theologiete beoefenen; bovendien is er meer kans op persoonlijk contact met hoogleeraren en studenten.

Maar .... in Heidelberg is men niet alleen theoloog! Afgezien van het feit, dat zij telt onder de „Vergnügens-Universitäten", waar men heen gaat, als men eens een plezierig Semester hebben wil, waartoe het leven aan de Universiteit, en ook de omgeving (Neckardal, Odenwald), en ook de stad met de bekende plekken, het oude Schlosz, de Philosophenweg, inderdaad alle gelegenheid bieden, het geheele Universitaire leven ademt daar een bepaalden geest, waaraan men zich als theoloog zeker niet onttrekken moet, maat naar zijn waarde proeven.

Zooals in Marburg de Theologie haar stempel drukt op de Universiteit, zoo in Heidelberg de faculteiten van letteren en rechten (terwijl ook de medische zeer gezocht is); het best kan men dezen geest aangeven met de namen Ernst Troeltsch en Max Weber. Troeltsch is, voordat hij naar de Berlijnsche philosophische faculteit overging, theologisch hoogleeraar in Heidelberg geweest, waar hij o.a. samenwerkte met den socioloog Max Weber, een soort figuur als hij zelf, wiens vrouw Marianne Weber in Heidelberg ook nog een kring jonge intellectueelen om zich verzameld heeft. Men staat in Heidelberg open voor allerlei stroomingen van onze West-Europeesche cultuur, men wil ze naar haar waarde leeren schatten, en wil door de aard van het onderwijs ook menschen opvoeden, die bewust en met ruime blik hun plaats in het cultuurleven zullen innemen; men zoekt er het verband met het volksleven, in den besten zin van het woord (Heidelberg is een bolwerk der democratie), men is er internationaal, en weet zoodoende het nationale te waardeeren binnen de grenzen, die noodig zijn (er leven idealen van een „geistiges Pan-Europa)", men volgt er met belangstelling het politieke gebeuren (zoo wel onder studenten, als onder

hoogleeraren), zoodat er inderdaad over het algemeen wel wat „los” is. De richting, die de studie er voor veel studenten neemt, is die der sociologie, een wetenschap, die niet bijzonder scherp afgebakende grenzen bezit, maar waarin de drang tot uiting komt open te staan voor het cultuurleven in al zijn breedheid, een drang, die in het jonge Duitschland na zooveel jaren van bekneld zijn in de engheid der eigenwaan, en in en na de oorlog der vernedering zeer begrijpelijk is; merkwaardig zijn bijv. de „soziologische Diskussionsabende”, waar studenten van allerlei faculteiten bijeenkomen om te debatteeren over Amerika, over de nieuwe bouwkunst, over het in Duitschland indertijd nogal opgang makende boek van den Spaanschen filosoof Ortega y Gasset, die veel heil voor onze cultuur verwachtte van een „Philosophie des Lebens”.—

Wie in Heidelberg is, en zoo iets van haar geest wil begrijpen, hij ga eens naar een college van een jurist-socioloog als Adolf Weber, van een rechts-philosoof als Gustav Radbruch, oud-minister van justitie uit den eersten tijd der republiek, of van een der beste Deutsche litteratuurkenners Gundolf. Als theoloog mag men zeker niet verzuimen een college of Seminar in philosophie te volgen. Er is wellicht voor een buitenlander niets merkwaardiger aan een Deutsche Universiteit, dan te zien, welke plaats de philosophie er in het studentenleven, ja het geheele cultuurleven inneemt; het karakter van de heerschende philosophie bepaalt er voor een groot gedeelte het karakter van het geestelijk leven van het volk, zoodat de geschiedenis van Duitschland niet begrijpelijk wordt zonder acht slaan op de geschiedenis der philosophie; men denke aan Fichte, Hegel, Haeckel, kritisch philosophie, en nu weer phaenomenologie. Een Deutsch student, eens met mij sprekende over het karakter van het kerkelijk leven in Duitschland, zeide mij „die Religion des Deutschen ist der Idealismus”, wat men ook zoo kan zeggen: de Deutsche intellectueel zoekt de oplossing van zijn levensvragen allereerst door het philosopheeren. Vandaar, dat de philosophische gehoorzalen vol en overvol zitten, iets waar wij Nederlanders wel eens vreemd tegen op zien. In Duitschland is het ook de philosophie, die als „meesteresse” de wetenschappen haar plaats wijst, en zoo het hart is van een Universiteit; de kritische philosophie heeft dat heel sterk, daar zij bijna geheel tot wetenschapstheorie geworden is, maar ook Heideggers philosophie stelt zich stilzwijgend op hetzelfde standpunt ¹⁾. Onze Hollandsche Universiteiten hebben een dergelijk „hart” niet.

Welnu in Heidelberg ook is de philosophie van grooten invloed op het karakter der Universiteit: hier leerde Kimo Fischer, jaren lang haast ongekroond koning, van wien nog vele anecdoten de ronde doen, bekend door zijn onderzoekingen over de geschiedenis der philosophie; na hem volgde hier de Badensche richting van het Neo-Kantianisme (Windelband o.a.), welke richting nu nog vertegenwoordigd wordt door Heinrich

---

¹⁾ Men leze zijn intrede in Freiburg „Was ist Metaphysik?” — Bonn 1929. In hedendaagsche Deutsche Theologische problemen b.v. dat der exegese ziet men ook heel duidelijke hedendaagsche philosophische opduiken — men leze o.a. de verwijten, die Windisch in zijn „Sinn der Bergpredigt” (Leipzig) doet over afhankelijkheid van de „Philosophie des Tages” aan zijn Deutsche collega’s. Erich Faschers „Vom Verstehen des Neuen Testaments” (Gieszen) toont het zelfde.

Rickert, den eerwaarden nestor der Duitsche filosofen, dien men zeker niet verwijten kan, dat hij zich niet heeft bezig gehouden met centrale vragen van onze cultuur; naast Rickert doceert hier Karl Jaspers, schrijver van „Die Psychologie der Welt-anschauungen” (als arts schreef hij een telkenmale herdrukt „Lehrbuch der Psycho-pathologie”), die zich o.a. intensief bezig houdt met bestudeering van Hegel; tenslotte wijs ik nog op een opkomende ster Erich Rothacker; in al deze drie filosofen komt de geest van Heidelberg tot uiting.

Ik moet de verleiding weerstaan hieraan eenige opmerkingen over de verhouding van filosofische en theologische studie in Duitschland toe te voegen, daar het terrein dan wel wat glibberig wordt voor mijn onzekere schreden; bovendien heb ik den indruk, dat de toestand in Duitschland nog al „verwikkelt” is. De Theologie heeft vrij veel te stellen met de idealistische neiging in den Duitschen geest; volgens de dialectici zou de Theologie geheel aan het idealisme vervallen zijn, aan den anderen kant merkt men b.v. op, dat „godsdienst-wijsbegeerte” in de theologische faculteit nogal stiefmoederlijk bedeed is, zoodat men als theoloog met de wijsbegeerte eerst goed in aanraking komt als men speciaal filosofische colleges gaat loopen, terwijl ik den indruk heb, dat Duitsche theologen (meer dan Hollandsche) wel eens opzien tegen de pretentie, die het woord „philosophie” voor Duitsche ooren heeft. De houding der dialectische Theologie¹⁾ bevordert de belangstelling voor filosofische problemen onder Theologen zeker niet. Het zal belangwekkend zijn de ontwikkeling der phaenomenologische school in Duitschland te volgen, welke, van Roomsche-Katholieke afkomst, maar zich van het officieele Roomsche-Katholicisme losmakend, ongetwijfeld religieuze tendenties en „Ansätze” bezit; er is groote kans, dat de in den grond toch nog al kerkelijk georiënteerde Duitsche theologie deze echter niet als zoodanig erkennen zal, al zal zij zich zeker, plichtsgetrouw als zij is, met haar „auseinandersetzen”.

Ik wil hier echter liever tot het eigenlijke onderwerp, theologische studie in Heidelberg, terugkeeren; meer dan indrukken willen deze opmerkingen niet geven. De voornaamste belangstelling van den Hollandschen theoloog in Heidelberg zal zeker de theologische faculteit hebben. Zij telt iemand, in wien ook iets van dien Heidelbergschen geest is wakker geworden, Martin Dibelius, hoogleeraar in het N.T., tijdens wiens rectoraat men o.a. het eeredoctoraat aan Gustav Stresemann heeft aangeboden, en die o.a. dit voorjaar voor onze vereeniging in Holland lezingen heeft gehouden; hij is iemand vol belangstelling voor de vragen van onze cultuur (men leze zijn: „Evangelium und Welt”, dat de tweede druk is van zijn „Geschichtliche und Ubergeschichtliche Religion im Christentum”), en daarnaast een goed, en gedegen kenner van het oudste Christendom, in al zijn onderdeelen; met Bultmann is hij de gronlegger van de „form-geschichtliche methode”, terwijl hij zich in zijn commentaar op de Jacobus-brief o.a. bezig houdt met het probleem van de paraenese in het oerchristendom.

Het Oude Testament verzorgt Beer, terwijl godsdienst-geschiedenis in Heidelberg niet wordt gedoceerd, wat wel een merkwaardige kijk op de

¹⁾ Men vergelijkte Brunners „Religions-philosophie”.

Duitsche mentaliteit geeft. Kerk-geschiedenis geeft Walter Köhler, die Hans von Schubert (schrijver van het hier in Nederland ook vertaalde „Grundzüge der Kirchengeschichte”) eenigen tijd geleden opvolgde; hij heeft zich speciaal bekend gemaakt door zijn studies over Zwingli, met wien hij zich heeft beziggehouden in den tijd van zijn hoogleraar-schap in Zürich. Theodor Odenwald is sinds kort hoogleraar in de systematische Theologie; ik maakte hem nog mede als privaats-docent; hij is iemand, van wien in de toekomst wel iets te verwachten is, een geleerde met een eigen, scherpe en frissche kijk; wie goed wil worden ingeleid in de situatie van de Duitsche Theologie, leze het kleine en heldere boekje „Protestantische Theologie”, dat hij schreef voor de Sammlung Götschen¹⁾, in welke Sammlung ook Dibelius een beknopt overzicht leverde over „Alt-Christliche Litteratur” (2 deeltjes), dat wel eens als examen-repetitorium gebruikt wordt. Naast Odenwald doceert Robert Jelke de systematische vakken; een van het oude Lutheraansche, theologische ras, met zijn kwaliteiten en gebreken, geloof ik; hij schreef o.a. een „Religions-philosophie”.

Dit zijn wel de belangrijkste theologen, waarmede men als buitenlander in Heidelberg in aanraking komt; men kan hen hooren in colleges, welke ieder 4 à 6 uur per week geeft, maar ook nader met hen bekend worden door de „Seminare”, een instelling, welke het best te vergelijken is met onze privatisima; het is de bedoeling, dat naar aanleiding van een centraal onderwerp de studenten daar zelfstandig arbeiden, b.v. ook scripties maken, en ook met den hoogleraar samenwerken. Als de hoogleraar een goed paedagoog is, en goed de besprekingen op zoo'n „Seminar” weet te leiden, kan men èn van het onderwerp zeer veel leeren, èn een goed inzicht krijgen in de werkmethode en het standpunt van den professor; het komt mij voor, dat deze vorm van werken voor Duitsche toestanden, waar de studentenbevolking zoo vlottend is, zeer geslaagd is; merkwaardig is ook de wijze van contact tusschen hoogleraar en studenten; al hebben wij hier in Holland meestal niet over te klagen, toch heeft men daar nog meer dan hier het gevoel, dat de professor er vooral is voor de studenten, en voor hen, ook als geleerde, moet openstaan (soms kan dit van de zijde van den hoogleraar zelfs iets geforceerds worden, waar hij er op uit is „Schüler” te krijgen, en school te maken). Er worden „offene Abende” georganiseerd, er zijn professoren, die wandel- en discussie-middagen hebben met hun studenten; er zijn er, die geregeld excursies houden. Ik heb zelfs den indruk, dat men als buitenlander hier zelfs nog een streepje voor heeft; de Duitschers zijn een zeer gastvrij volk. —

Ik wil aan het slot nog speciaal de aandacht vestigen op de mogelijkheid, die men door een verblijf in het buitenland heeft, om inzicht te krijgen in kerkelijke toestanden. De positie van de Duitsche kerk in het volksleven is zeer merkwaardig; ik kan er hier niet diep op ingaan. Er zijn heele lagen in de bevolking, welke zij ternauwernood bereikt. Over de verhouding van de intellectueelen tot de religie heb ik boven iets aangeduid, ik moet het ook hier bij een indruk laten, wellicht kunnen andere schrijvers over studie in Duitschland hier later meer over zeggen. Hoewel in Duitschland het overgrootste meerendeel der bevolking nog kerkelijk georganiseerd is, daar men automatisch in de kerk geboren wordt,

¹⁾ Berlijn - Walies de Gruyter en Co.

staan ook de arbeiders practisch buiten het kerkelijk leven; er is een zeer hard werkende religieus-socialistische partij ¹⁾, maar haar invloed is voors- hands groter in de socialistische partij, dan in de kerk. —

Dat deze kerkelijke toestanden bepalend zijn voor het karakter der Duitsche theologie, zal ieder begrijpen, die oog heeft voor het verband tus- schen kerk en theologie, ja men speurt dezen invloed tot ver in de hoeken van het theologische leven (ik denk aan hoogleeraars-benoemingen, aan de houding der Duitsche N.T. wetenschap tegenover Dzews en zijn radicale kritiek, aan de verhouding tot filosofie enz.). Daarom vallen zij ook zeker binnen den kring onzer belangstelling, als wij als theologen naar Duitschland gaan; te meer waar de Duitsche kerk innerlijk en naar haar organisatie zware jaren doormaakt.

Leiden.

H. FABER.

Kroniek.

Deze kroniek kan ik niet beginnen zonder met enkele woorden te gewagen van het overlijden van Prof. Dr. H.Y. Groenewegen, in leven hoog- leeraar aan de Stedelijke Universiteit van Amsterdam, en daarvoor hoog- leeraar aan het Remonstrantsch Seminarie in Leiden. Hij onderwees in de wijsgeerige groep onzer theologische vakken, en heeft op zijn gebied verschillende werken en artikelen gepubliceerd. Een warm hart, waarvan zijn onderzoekingen op het gebied der sexueele ethiek getuigen, een scherpe blik, waarvan hij b.v. in zijn strijd voor de metaphysica in de godsdienst- wijsbegeerte blijk gaf, en een forsche stijl kenmerkten dezen geleerde, terwijl bij hem theologische werkzaamheid aan het leven zelf ontsprong. Zijn leerlingen vooral zullen dit overlijden van hun leermeester als een verlies gevoelen, verder diegenen, die met hem in aanraking kwamen in verschillende wetenschappelijke vereenigingen (Kant-gesellschaft enz.), en tenslotte is het een verlies voor geheel theologisch Nederland, daar het weder een open plek laat in de niet groote schare van hen, die productief theologischen arbeid verrichten.

Het lijkt wel, alsof aan het einde van den winter het theologiseerend deel onzer natie tot verhoogde activiteit ontwaakt. Op het schallen der klaroenen snellen onze theologen naar Utrecht en Amsterdam om daar een twee-daagsche spurt te slaan. De boom der theologie staat opeens in vollen bloei!

Het is een prachtige traditie onder onze predikanten, dat zij eens per jaar samenkomen om theologie te beoefenen; na een jaar pastoraal werk in stad en lande voelen zij weer de waarde van nuchteren wetenschap- pelijken arbeid, al ligt voor de deelnemers, en in den grond ook heel be- grijpelijk, de waarde vaak niet alleen in het theologische element dezer vergaderingen. In de lijn van zulk een vergadering ligt het dan ook, dat zij een soort hoogtepunt moet zijn van het theologische leven van een be- paalde richting, dat zij dus in den besten zin „actueel” probeert te zijn.

---

¹⁾ Men leze haar tijdschrift „Religion und Sozialismus”. Red. Prof. G. Wunsch — (Marburg) uitgegeven in Mannheim (Verlag der relig. Sozialisten).

Daar tenslotte toch de vragen van het godsdienstig en kerkelijk leven uitmonden in theologische vragen, mogen voor zulk een vergadering ook gerust wetenschappelijk-theologische onderwerpen gezocht worden, die dan aansluiten bij het godsdienstig leven van de gemeenschap, wier dienaar men is; zoodoende wordt zulk een vergadering, waar zooveel predikanten als theologen bijeen zijn, een pracht-gelegenheid om een stoot te geven aan het theologische leven.

In deze kroniek, waarvan het de bedoeling is waardevollen theologischen arbeid te registreren, moet, geloof ik, dan ook de Gereformeerde predikantenvergadering vooropgaan, daar op deze vergadering centrale onderwerpen uit de theologie aan de orde waren, en er ook belangrijke gezichtspunten werden getoond; ik denk aan de redevoering van Prof. Waterink over „Ontstaan en wezen van de Ziel”, waarin o.a. getracht werd psychologie en theologie met elkaar te vergelijken, en te verbinden, wat betreft hun „mensch-beschouwing”, en, naar het mij leek, waardevolle dingen gezegd werden over de Paulinische anthropologie, een der kern-problemen der huidige exegese, en die van prof. van Vollenhoven over „Philosophie en Calvinisme”, die een krachtig pleidooi leverde voor een zelfstandige Calvinistische wijsbegeerte; terwijl het ook dit jaar zeer actueel was een Gereformeerde beschouwing over Augustinus te leveren, wat Ds. Bavinck deed in een lezing over „De Praedestinatie bij Augustinus”.

Dan volgde in belangrijkheid de Hervormde Predikantenvergadering, waar Prof. Haitjema een gedegen, dogmatisch referaat hield over „Verzoening”, waar Prof. Böhl een overzicht gaf over de groote vragen, welke de O.T.sche studie bezig houden, en waar Prof. Slotemaker de Bruine tenslotte inlichtte over het moderne socialisme, en zijn verhouding tot den godsdienst; hier kwamen dus wel belangrijke punten uit de huidige theologie ter sprake. Tenslotte leverde Dr. Kromsigt (van Rinsumageest) een pleidooi over de reorganisatie, waarbij wel heel duidelijk bleek, hoe belangrijk het „kerk”-probleem is in onze dagen.

Tenslotte noem ik nog de vergadering van Moderne Theologen, waarvan de agenda andere jaren wel aantrekkelijker is; het betoog van Ds. W. Banning over „De Christelijke moraal en haar gezag”, dat steunde op den tegenwoordigen stand van de ethiek, en breed werd uitgevoerd, maar dat ook wel het groote probleem, dat er ligt in de verhouding van Christendom en zedelijkheid, goed liet voelen, was wel de hoofdschotel; Ds. Dijkema ontwikkelde bezwaren tegen de houding van de ethischen ten opzichte van den Bijbel; de andere onderwerpen waren theologisch gezien niet zeer interessant.

Daar verslagen in de couranten telkens weer onbevredigend blijken te zijn, laat ik het liever na hier over de discussies op deze vergaderingen iets te zeggen. Ook laat ik de andere predikanten-vergaderingen, waar ook wel theologie beoefend werd, verder rusten.

Als onze kijk op de verhouding van theologie en leven juist is, dan ligt op den duur de innerlijke kracht van een beweging in het aantal doctoren, dat zij bezit, d.w.z. in het aantal van hen, die productief theologischen arbeid verrichten; als wij de predikanten-vergaderingen eens als maatstaf namen, dan valt het op, al is een overzicht over één jaar niet zuiver, dat dit jaar het aantal doctoren onder de sprekers (en hier en daar

ook onder de debaters) klein was; de professoren zijn hier voorloopig buiten beschouwing gelaten.

Tevens viel het mij op, dat op deze vergaderingen weinig het „jongere” element tot uiting kwam; het kan een symptoom van prijzenswaardige bescheidenheid, of van tevredenheid met den gang van zaken zijn; in allen geval lijkt het wel, of de tegenstelling „jonge school” en „oude school”, die men in andere landen soms zoo fel heeft, bij ons ontbreekt; of is de schijn hier bedriegelijk?

Dat onze eigen Theologisch Conferentie in Lunteren niet door kon gaan, heeft mij bedroefd; als oorzaken zie ik, dat de oprichting van ons tijdschrift reeds veel van de krachten van onze theologische studenten heeft gevergd, en dat ons studentenleven reeds vrij vol is van Conferenties, tenslotte dat de tijd er dit jaar misschien nog niet rijp voor was. Wel was er een aantal enthousiaste mensen, maar te klein, en de Conferentie-leiding heeft, geloof ik, terecht geoordeeld, dat men liever direct een goede Conferentie wilde hebben, met een behoorlijk aantal deelnemers. In allen geval is de waarde van inter-academiaal contact zoo groot, en kan een dergelijke Conferentie een gebeurtenis van dien aard zijn, dat, naar ik vermoed, dit plan binnen niet al te langen tijd weer zal worden aangepakt.

In de Gereformeerde wereld is veel te doen over de vraag, of aan de Theologische School in Kampen het promotie-recht moet worden verleend. Er zit de vraag achter, of de Theologische School, die een kerkelijk opleidingsinstituut is, wat betreft de promotie op een lijn gesteld mag worden met een geestelijk autonome instelling als een Universiteit, ook als de Gereformeerde Universiteit, die vrij is. Tot nu toe is promotie-recht bij mijn weten in Holland alleen verbonden geweest met een Universiteit. Daarom zijn wij nieuwsgierig, hoe de binnenkort te houden Synode hierover zal beslissen, evenals over de „belijdenis” kwestie, die daar ter sprake zal komen, en die men bij scherpe opmerkzaamheid ook in andere kringen van ons kerkelijk vaderland kan zien opduiken, een feit, dat voor de theologie van groot belang is.

Een vraagstuk, waar wij ons rekenschap van moeten geven, en dat in ons midden nog wel eens aan de orde zal komen, is dat van de waarde en het nadeel van het internationalisme in de theologische wetenschap. In sommige kringen van ons vaderland ziet men vaak haast geen grenzen aan het internationalisme gesteld, zoodat men, evenals velen in ons land bijzondere voorliefde hebben voor pakken, waarvan de knopen voorzien zijn van de woorden „for gentlemen”, zich bij voorkeur aange trokken voelt tot Deutsche boektitels. Onze Hollander onderscheidt zich hierin, lang niet altijd ongunstig, van zijn mede-Europeaan. En in Germania en in Britannia heeft men wel eens te veel neiging tot „solipsisme”; vooral met belangstelling moeten wij de pogingen volgen, die er gedaan worden om bruggen tusschen Duitschland en de Angel Saksische landen te slaan; de Saksische bisschop Ihmels is er mee bezig, en tot onze vreugde troffen wij in „Harvard Theological Review” (1930 n°. 1) een geslaagd artikel aan over moderne filosofische en theologische stroomingen in Duitschland, waarvan de schrijver, die goed op de hoogte is ook van interne Deutsche toestanden, een aardig overzicht geeft, waarin de alleraalste publicaties zijn verwerkt, hoewel het artikel aan waarde zou hebben gewonnen, als ook getracht was aan te geven, hoe de Angel-Saksen de

aangegeven Duitsche gedachten in hun theologie en philosophie zouden verwerken. Een teeken, dat het internationalisme in de theologie nog niet overal even snel vordert, leverden onze Belgische naburen; aan de uitgave van het Middel-Eeuwsche diatessaron, waarvan het handschrift, zooals bekend, in België is, door Prof. Plooy van Amsterdam, werkte ook een Duitsch geleerde mee, wiens naam niet op het titelblad mocht worden vermeld, daar anders het handschrift niet ter beschikking zou worden gesteld. Commentaar overbodig!

Tot slot wijs ik er op, dat de leerstoel van Prof. Groenewegen in Amsterdam nu zal moeten worden bezet; al is de voortgang van de theologie niet gebonden aan de professoraten, toch is er nauwe samenhang; in Amsterdam, waar de gemeenteraad de hoogleeraren benoemt, gaat het bij zoo'n benoeming nog weer anders dan aan de Rijks-Universiteiten.

H. FABER.

Boekbespreking.

Prof. Dr. J. Lindeboom, „Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme” — 182 blz. — deel I.

Uitg. Mij. „De Wachtoren” — Huis ter Heide.

Doel van deze rubriek is kort refereerend belangrijke theologische uitgaven te bespreken. Bovenstaand geleerd werk, in levendige stijl geschreven, geeft een inleiding in de geschiedenis van een beweging in West-Europa, waarover weinig historische literatuur bestaat; het geeft eigenlijk een serie scherp geteekende portretten van mannen, die men als een lange stoet door de eeuwen ziet trekken, van Joachim van Fiore af tot en met Rousseau; weinig aandacht schenkt de schrijver aan het Vrijz. Prot. „kerkelijk-leven”. Uitgangspunt is hem het godsdienstig element in de Renaissance, nader aangegeven met Humanisme, spiritualisme, en natuurrecht, later nog sinds Erasmus met katholiciteit; de geschiedenis is dan de ontwikkeling en ontplooiing van deze begrippen. Een definitie van het Vrijzinnig Protestantisme is vgl. Schr. niet te geven, daar het een dynamische grootheid is. Het boek bergt veel gegevens, en geeft een goed inzicht.

Een scherper beeld zou waarschijnlijk verkregen zijn, als meer aandacht ware geschonken aan de aanrakingspunten met het orthodoxe Protestantisme eenerzijds en de opkomende moderne wereld anderzijds; maar daartoe is wellicht nog niet voldoende voor-arbeid verricht; ligt hier niet een taak voor een werkgemeenschap van vrijzinnige theologen deze stof onder dit gezichtspunt in monographien te bewerken? Emil Ludwig schrijft in „Napoleon” (pg. 19) „man musz erst die Geschichte studieren, will man sie fortsetzen”. —

H. F.

„De Godsdienst in het Licht der Zielkunde”, Prof. Dr. H. T. de Graaf. Uitg. Mij. „De Wachtoren”, Huis ter Heide.

Een boek met rijken inhoud. Zich stellend op de basis van de resultaten der tot dusverre gedane onderzoekingen over de menschelijke psyche, gaat de Schr. allereerst bij elke psychische functie (associatie, streving,

affect enz.) na, welke rol zij speelt, als in de psyche het godsdienstig leven optreedt; vervolgens gaat hij na, hoe bij bepaalde geheelen (individu, groep) de godsdienst optreedt, waarna hij bijzonderheden van verschillende groepen bespreekt (leeftijden, sexen, bepaalde typen). In een tweede hoofdstuk behandelt de Schr. de pogingen, die binnen den kring der psychologie gedaan zijn om den godsdienst uit bepaalde zielsprocessen te verklaren (b.v. Freud; Le Bon enz.), welke pogingen over het algemeen vlg. hem niet geslaagd zijn. Waardevolle, principieele gezichtspunten over de psychologie (van den godsdienst) en haar taak ontwikkelt hij in een derde hoofdstuk, dat sluit met enkele opmerkingen, de theologische encyclopaedie betreffende. De waarde van dit boek ligt vooral in het licht, dat hier voor ons op het godsdienstig zieleleven geworpen wordt, en vervolgens in de wijze, waarop de Schr. streng volgehouden, ondanks de vele onklarheden en leuzen in onze dagen, de psychologie voor de theologie tracht vruchtbaar te maken. Een litteratuurlijst besluit het boek, dat van den uitgever wellicht een wat smakelijker uitvoering had kunnen verkrijgen.

H. F.

„De wereld van het Nieuwe Testament”. Prof. Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga.

N.V. Uitgeversmaatschappij: „De Wachtstoren”, Huis ter Heide 1929.

Dit boek is verschenen in „Het Handboek”, bibliotheek van wetenschappelijke geschriften over den godsdienst, onder redactie van Prof. Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga, Drs. G. v. Duyl, Prof. Dr. H. T. de Graaf, Drs. G. Horreüs de Haas en Prof. Dr. J. Lindeboom. Het is het derde in de serie. De schrijver bedoelt niet een kommentaar te geven op het Nieuwe Testament; ook wil hij geen Nieuw Testamentische tijdgeschiedenis geven, zijn doel is: „de tijdstroomingen omstreeks het begin onzer jaartelling na te gaan en de cultuur van die dagen te schetsen, in voorzoover daarvan licht mag worden verwacht over ons Nieuwe Testament. Het denken en gevoelen van de schrijvers van dezen bundel ontvangt relief, als wij den geestelijken achtergrond leeren kennen, waaruit zij opduiken, waartegen zij afsteken misschien, zonder welken men echter tevergeefs zal trachten hen te verstaan”.

De wereld van het Nieuwe Testament, dat is vooral de wereld van het Hellenisme, en de schrijver gaat na, hoe tal van verschijnselen, die in het N.T. soms maar even aangeroerd worden, of waarop slechts gezinspeeld wordt, in de wereld van die dagen de geesten bezig hielden.

Het boek is niet bestemd voor de vakwetenschap, maar het bedoelt hen, die eenigszins weten, waar de problemen liggen, in te leiden zonder aan de eischen der wetenschap te kort te doen. Als zoodanig is het zeer aan te bevelen aan allen, die zonder oogenblikkelijk in de vakwetenschappelijke discussie betrokken te willen worden, toch hun kennis van het N.T. op breedere basis willen brengen.

K. T.

.... Tot den vollen dag ....

uitg. Electr. Drukkerij T. Banda — Kollum.

Dit tijdschrift onder redactie van Ds. H. W. M. Hupkes te Zwaagwesteinde en P. G. Valentijn te Kampen verschijnt 6 à 8 maal per jaar. De

prijs is per half jaar bij vooruitbetaling / 1.—. Gelijk de titel aangeeft wil het een pleidooi voeren voor de realiteit van het „eeuwige leven” in den tijd.

A. A. v. R.

F. J. Wahlen, „Augustinus op zoek naar de waarheid”, 1930. W. L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij.

Een, voorzoover ik kan nagaan, preciese levensbeschrijving. Geschreven voor de rijpere jeugd, met al de voordeelen, hieraan verbonden, maar ook niet zonder de nadeelen, die daarmee gepaard gaan.

Voor wien buitenlandsche literatuur niet toegankelijk is, is dit boek zeer zeker aanbevelenswaardig.

S. U. Z.

Prof. Dr. L. Knappert, „Godsdienstig Nederland”, 1928. „De Wachtstoren”, Huis ter Heide.

Vrij uitvoerig worden in dit werk besproken de tegenwoordige kerkelijke en buiten-kerkelijke religieuze stroomingen, in ons vaderland van Israëlietisch Kerkgenootschap tot de Duinoordkerk, van Roomsche Katholieke kerk tot Christian Science.

S. U. Z.

Rapport over de uitwisseling van Hoogleraren.

Artikel II, 3e lid van het reglement der Vereeniging luidt als volgt: „De Vereeniging stelt zich ten doel de studiebelenen — te behartigen door pogingen in het werk te stellen, te geraken tot een regelmatige uitwisseling van Nederlandsche hoogleraren in de theologie door de Universiteiten onderling hier te lande”.

Teneinde te geraken tot de gewenschte uitvoering van dit artikel werd tot de desbetreffende autoriteiten het verzoek gericht die uitwisseling te willen overwegen en bevorderen. De ingekomen antwoorden vormen een richtsnoer, hoe de vereeniging ten aanzien dezer uitwisseling kan handelen. Aan de theologische faculteit van de Universiteit te Nijmegen en aan de theologische school te Apeldoorn werd het onderhavig verzoek niet gericht. Een overzicht van de ontvangen antwoorden volgt thans. De toevoeging „staat” of „kerk” achter den naam der Universiteitsstad duidt aan, dat het antwoord gegeven werd namens de hoogleraren van staat of N. H. Kerk der betrokken Universiteit. In Groningen luidde het oordeel van Staats- en Kerkelijke hoogleraren gelijkloidend.

Met blijdschap is de oprichting der Vereeniging begroet (A'dam V.U., Groningen, Leiden-Staat, Leiden-Kerk, Utrecht-Staat). Het doel der Vereeniging is sympathiek (Groningen, Leiden-Kerk, A'dam V.U.). Naar vermogen zal bij voorkomende gevallen steun worden verleend (Groningen, Leiden-Kerk). Het verzoek inzake de uitwisseling der hoogleraren is met groote belangstelling ontvangen. (A'dam S.U., Leiden-Staat en -Kerk, Utrecht-Staat). Hoewel de uitwisseling stellig voordeelen oplevert (Utrecht-Staat en -Kerk) en in beginsel met instemming mag worden begroet (Utrecht-Kerk), zullen toch de bezwaren,

aan de uitvoering verbonden, sterker en de voordeelen geringer zijn dan de Vereeniging verwacht. (Utrecht-Staat.) Amsterdam S.U. acht de wensch begrijpelijk doch ziet zelfs vermoedelijk-onoverkomelijke bezwaren.

Van medewerking aan de uitwisseling moet zich onthouden Kampen „omdat onze school een kerkelijke school is” en Amsterdam V.U. „(om)dat (de uitwisseling) in betrekking tot inrichtingen van Hooger-Onderwijs, welke gelijk de onze, op een uitgesproken principieel standpunt staan, wel op zeer ernstige bezwaren zal stuiten, daar met dit standpunt moeilijk verenigbaar kan worden geacht, dat college's worden gegeven door hoogleeraren, die het niet deelen (wat geheel iets anders is dan dat van tijd tot tijd voordrachten worden gehouden door hoogleeraren, die op een ander standpunt staan.)”

Het initiatief tot de uitwisseling moet echter steeds van de Vereeniging uitgaan; de faculteiten zijn bereid om een verzoek welwillend te overwegen (A'dam S.U., Groningen, Leiden-Staat en Kerk, Utrecht-Staat), Utrecht-Kerk schrijft, dat goedkeuring der Algemeene Synode der N. H. Kerk vereischt is voor de uitwisseling van hoogleeraren vanwege de N. H. Kerk. Volgens de Alg. synodale commissie der N. H. Kerk moet door deze hoogleeraren zelf aan de algemeene synode toestemming worden gevraagd. Utrecht-Kerk raadt aan om eventueele uitwisseling zeer tijdig aan te vragen wegens de drukke werkzaamheden der hoogleeraren en de tijd-roovende (administratieve en wetenschappelijke) voorbereiding, die vereischt wordt. Groningen voegt hieraan toe, dat de voorgeslagen regeling en de speciale toepassing ter beoordeeling blijven van de aangezochte faculteiten of hoogleeraren en dat het de voorkeur verdient om eerst een regeling te treffen tusschen de hoogleeraren der Rijks-Universiteiten en daarna de anderszins georganiseerde hoogleeraren in het kader dezer regeling op te nemen.

Wil de Vereeniging tot de begeerde uitwisseling geraken, dan kan zij m.i. op de volgende wijze te werk gaan. 1°. De Vereeniging verzoekt twee bepaalde hoogleeraren de ruil aan te gaan met opgave van tijdsduur der uitwisseling en keuze der te behandelen onderwerpen. „Terwijl” — aldus Leiden-Staat — „blijken moet, dat de wensch tot uitwisseling van die hoogleeraren vanuit den boezem der aan een bepaalde Universiteit theologie studeerenden krachtig wordt ondersteund, zoodat er grond is voor een proefneming”. Een goed opgesteld verzoekschrift der studenten-faculteit zal de gevoelens der studenten ten aanzien dezer wensch kunnen vertolken. 2°. Wordt het verzoek door beide hoogleeraren ingewilligd, dan moet toestemming verkregen worden van curatorium, regeering of synode in verband met het bestrijden der te maken onkosten (Leiden-Staat, Groningen), die m.i. niet hoog kunnen zijn.

Tot zoover de antwoorden. Ik veroorloof mij hieraan eenige opmerkingen toe te voegen. De vraag naar de wenschelijkheid der uitwisseling is, zonder dat een derde antwoord mogelijk is, bevestigend of ontkennend te beantwoorden. Iedere academische faculteit moet derhalve bij het beantwoorden dezer vraag kleur bekennen. Zegt men, dat de uitwisseling niet in het belang is van de studenten, dan moet worden afgezien van de uitvoering. Indien de hoogleeraren, die belast zijn met het geven van onderwijs, waarlijk de uitwisseling noodig achten, zijn zij m.i. verplicht dit ruilverkeer in het belang van het, vanwege staat of kerk aan hen opgedragen

onderricht zelf ter hand te nemen en een regelmatig af te werken rooster te ontwerpen en uit te voeren. Wanneer de leden der Vereeniging aan de faculteiten van hun Universiteiten de vraag naar de wenschelijkheid der uitwisseling voorleggen met het verzoek om een onomwonden antwoord „ja” of „neen” te laten hooren, kan bij een bevestigend antwoord de organisatie in het leven geroepen worden, of door de hoogleeraren zelf, die m.i. de aangewezen personen daarvoor zijn, of door de Vereeniging, die dan wel zeer veel hooi op haar vork moet nemen door universitair werk te verrichten. Steunend op de ervaring, opgedaan in deze Vereeniging, waaraan ik vanaf haar geboorte heb mogen medewerken, moet ik zeggen: de energie, die dan door studenten zou moeten worden betoond, is te groot in verhouding tot de vruchten, die een dergelijke uitwisseling zal afwerpen. Naar mijn inzicht moet de Vereeniging niet de uitwisseling organiseren, doch dit werk aan onze hoogleeraren overlaten. Het komt mij wenschelijk voor dit onderwerp op de Jaarvergadering der Vereeniging ter sprake te brengen.

W. VAN LENNEP.

Zomer-Studie-Cursus te Helmstedt.

„Apologetisches Seminar”

Van 8 tot 18 September wordt te Helmstedt — een vroeger Universiteitsstadje in Brunswijk, 1575—1809 — een Internationale Zomerstudie cursus gehouden, waartoe ook studenten van Nederlandsche Universiteiten tegen verminderde reiskosten en verblijfkosten toegang hebben.

Sedert 1928 is deze cursus Duitsch-Zweedsch-Deensch, thans zal hij vier nationaliteiten samenbrengen. De cursustaal is Duitsch.

Spreekers:

Aulén (Lund) over „Verzoening”. Althaus (Erlangen) over „Sacramenten”. Hempel (Göttingen) over „Gebet”. Ihmels (Landsbisschop Dresden) over „Heilsgewissheit”. Stange (Göttingen) over „Beteekenis van het Christendom voor den modernen mensch”. Torm (Kopenhagen) over „Historische realiteit en geloof”. De Zwaan (Leiden) over „Paulus’ wereldbeschouwing” (1e uur: „Gott”, 2e uur: „Welt”, 3e uur: „Mensch”). N.N. (Naturwissenschaftler) over? N.N. (Nationalökonom) over? N.N. (Jurist) over?

Verscheiden sprekers geven drie colleges ieder van één uur. Discussie, vragen enz. behooren tot het program. Volledig prospect zal nog in Mei verschijnen en verkrijgbaar zijn.

Verblijf te Helmstedt zal vermoedelijk op R.M. 3.— per dag kunnen worden gesteld en retourkaarten Ned. grens-Helmstedt als „wetenschappelijke Studienreise” op ongeveer R.M. 24.— komen. De reis duurt ongeveer: Utrecht $\pm$ 11 u. v.m., Hannover $\pm$ 6 u. n.m., Helmstedt aankomst $\pm$ 8 u. n.m.

Studeerenden te Leiden, Utrecht, Groningen gelieven zich voor inlichtingen, resp. inschrijving, kaarten, enz. te wenden tot: de FACULTEITSBESTUREN.

Intellectueele Samenwerking.

Medio Maart ontving de theol. Fac. te Leiden het volgende schrijven van den Rector Magnificus aldaar. Daar het van belang is, dat dit in breeder kring bekend wordt, laten wij het hier volgen:

„Onlangs werd aan het Senaats-bestuur door de Nederlandsche Commissie voor Intellectueele Samenwerking verzocht, professoren en andere belanghebbenden opmerkzaam te maken op de gewenschtheid, dat aan in het Nederlandsch geschreven wetenschappelijke artikelen en boeken zooveel mogelijk résumés in een der werelddalen worden toegevoegd; Dit geldt ook voor dissertaties en derhalve lijkt het mij gewenscht de aandacht der voorzitters van de faculteiten van Leidsche studenten op deze zaak te vestigen, opdat zij in den kring hunner faculteitsvereeniging kunnen wijzen op het belang, dat dergelijke résumés hebben en voor de Nederlandsche wetenschap en voor de schrijvers van dissertaties en andere wetenschappelijke geschriften.”

(w.g.) N. VAN WIJK.

Mededeelingen.

Dezer dagen zijn de door Brunner hier te lande gehouden lezingen, gebundeld met twee andere, onder den titel „Gott und Mensch” bij Mohr, Tübingen verschenen. Deze bundel van 100 blz. bevat „4 Untersuchungen über das personhafte Sein”.

1. Die Gottesidee der Philosophen und der Schöpfergott des Glaubens.
2. Der Rechtfertigungsglaube und das Problem der Ethik.
3. Kirche und Offenbarung.
4. Biblische Psychologie.

De prijs is f 2.15.

Ingevolge artikel 3, 5e lid van het reglement, luidende: „De Vereeniging tracht (de studiebelangen) te behartigen door in overleg met de reiscommissie der Algemeene Senaten Vergadering van de elkaar op voet van gelijkheid erkennende studenten-corpora, het ondernemen van studiereizen der studenten in de theologie te bevorderen”, heeft de vereeniging betrekkingen met bovengenoemde commissie aangeknoopt en eenige boekjes ontvangen, te weten: „The statement of the regulations and of the facilities available to holders of the international student i d e n t i t y c a r d”; „The Handbook of student travel” en „The intelligent student, Guide to Europe”, veelvuldige inlichtingen verstreckende over het ondernemen van studie-reizen. Het abactiaat der vereeniging is bereid studiereizen zooveel mogelijk te vergemakkelijken door het doen verstrekken van inlichtingen, introductie's e.d.

W. B. BERGSMA.

Ver. v. Stud. in de theol.
Fac. in Nederld. h. t. abactis.

Wijzigingen.

In het Jaarboek moet op blz. 99—105 het volgende aangevuld en veranderd worden:

- Beens, E. J., N. H. Past. Maarssen (vgl. V. Th. 1 blz. 16, waar foutief de naam Buns is opgegeven).
Bik, B. E. J., Spieringstr. 83 Gouda.
Bruin, J. de, Kortenaarstr. 22 R'dam.
Dop, C. v., Neuhuysstr. 22b U.
Duykeren, F. L. v., Wittevrouwenstr. 36b U. (vac. adr. Buitenveer 34. Weesp).
Dijkstra, J. C. J., J. W. Frisostr. 24, U. (vac. adr. Gardenierslaan 33, A'doorn).
Franken, J. C., Oud Loosdrecht B 231.
Hee, T. v.d., Leidsche weg 24b Renswoude.
Kleyne, J. D., Meye 90 Bodegraven.
Kolman, A. K., Leistr. 18b U. (vac. adr. Neerbosch).
Saraber, P. P., Nachtegaalstr. 28b U. (vac. adr. N.H. Past. Boven Leeuwen Gld.).
Selms, A. v., Pauwenstr. 17 Hilversum.
Valeton, J. J. P., Oude Gracht 295, U. (vac. adr. Joh.v. Oldenbarneveldlaan 89 Den Haag).
Verweys, P. G., Straatweg A62, Breukelen.
Vor, J. A. de., Hoydijk, Woerden.
Willemze, R. Sarphatistr. 118, A'dam. C.

A. A. v. R.

Voor den volgenden jaargang liggen gereed:

- Dr. C. J. Bleeker: Het begrip „ontwikkeling” in de godsdienst-geschiedenis.
Ds. A. Dondorp: Iets over Christusprofetie.
Ds. E. E m m e n : Over het probleem der mystiek bij Paulus.
Ds. J. Koopmans: Enkele opmerkingen aangaande de wetenschappelijkheid der theologie.
G. F. D. Locher: Augustinus' denkbeelden over de zonde.
J. P. v. Mullem: Calvinisme contra Neo- Kantianisme?
Ds. C. F. Nolte: Godsdienst verkapte zelfzucht?
J. W. Tunderman: Het „object” der theologie.

A. A. v. R.

Mededeeling inzake de uitgave.

De voorspoedige toestand van ons tijdschrift maakte een door overvloed van artikelen wenschelijke vergrooting van dit nummer, tot onze vreugde mogelijk.

Dr. Friedrich Rittelmeyer : MEDITATION

Zwölf Briefe über Selbsterziehung. 242 blz. in linnen f 3.90

Lic. Emil Bock en Lic. Robert Goebel : DIE KATAKOMBEN

Bilder von den Mysterien des Urchristentums, met 48 eenkleurige
en 4 meerk. platen. Gecartonn. f 3.50

Serie THEOLOGIE UND KULTUS

Afl. 1.

Lic. R. Goebel : VON DER KRISIS DES PROTESTANTISMUS

Zu Karl Barth's Theologie der Krisis. 72 blz. f 1.10

Afl. 2.

Lic. R. Goebel : DAS EVANGELIUM IN DEN EVANGELIEN

Ein Beitrag zur Zusammenschau der Evangelien. 92 blz. f 1.30

Uitgaven van de CHRISTENGEMEENSCHAP, BEWEGING TOT
RELIGIEUZE VERNIEUWING verkrijgbaar in Den Haag,
Koninginnegracht 70, Postgiro 142068.

CHRISTOLOGIE EN TRINITEIT

Verhandeling over de wijsgeerige beteekenis v. d. leerstukken,
door Prof. Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga
2e omgewerkte en vermeerderde druk . . . . . f 0.90

VAN GORCUM & COMP. N.V. - UITGEVERS - ASSEN

Zoo juist verschenen:

VERGEVING

door Ds. P. D. TJALSMA en Ds. D. A. VORSTER.

I. Zondevergeving. (P.D.Tj.)

II. Het bewustzijn van vergeving in Godsdienstoefening en Catechese (D.A.V.)

f 1.25; bij intekening op de reeks „Vlugschriften Moderne Theologen”, f 1.—.

HET ANTI-ETHICISME EN AULÉN

door Dr. J. L. SNETHLAGE en Prof. Dr. M. C. VAN MOURIK BROEKMAN

I. De Anti-Ethicistische Godsidee en haar practische consequenties (J.L.S.)

II. Aulén's Christelijk Godsbeeld (M.C.v.M.B.)

f 1.50; bij intekening op de reeks „Vlugschriften Moderne Theologen”, f 1.25.

VAN GORCUM & COMP. N.V. - UITGEVERS - GIRO 2255 - ASSEN

Zoo juist verschenen:

DE GROND DER ZEDELIIKHEID

door Prof. Dr. W. J. Aalders, Gebonden . . . . / 7.50

VAN GORCUM & COMP. N.V.

Boekverkoopers - Giro 2255 - Assen

KERK EN VREDE

is hét tijdschrift voor allen, die zich hebben opgemaakt, den oorlog uit onze Christel. samenleving te bannen

ABONNEERT U

BIJ DE ADMINISTRATIE VAN

KERK EN VREDE

TE AMMERSTOL - GIRO 149605

ABONNEMENTSPRIJS / 2.- p. Jrg.

(Leden betalen / 1.50 minimum-contributie en ontvangen het orgaan GRATIS)

PREEKBOEKJES

24 blz. Verzorgde uitvoering 24 lijnen

per 25 exempl. 50 ex. 100 ex.

/ 1.75 / 3.— / 5.50

Ook losbladig verkrijgbaar.

Levering franco - Model wordt op
aanvraag onberekend toegezonden

VAN GORCUM & COMP. - ASSEN

VOOR

STUDIEBOEKEN

BIJ

WRISTERS - UTRECHT

THREE DAY
CIRCULATION

3 2400 00343 4176

THREE DAY

DATE DUE

5-3-72

DEC 20 1967
GTU Library

2400 Ridge Road

Berkeley, CA 94709

For renewals call (510) 649-2500

All items are subject to recall.

Zoo juist verschenen:

DE GROND DER ZEDELIIKHEID

door Prof. Dr. W. J. Aalders, Gebonden . . . . . / 7.50

VAN GORCUM & COMP. N.V.

Boekverkoopers - Giro 2255 - Assen

KERK EN VREDE

is hét tijdschrift voor allen, die zich hebben opgemaakt, den oorlog uit onze Christel. samenleving te bannen

ABONNEERT U

BIJ DE ADMINISTRATIE VAN

KERK EN VREDE

TE AMMERSTOL - GIRO 149605

ABONNEMENTSPRIJS / 2.- p. Jrg.

(Leden betalen / 1.50 minimum-contributie en ontvangen het orgaan GRATIS)

PREEKBOEKJES

24 blz. Verzorgde uitvoering 24 lijnen

per 25 exempl. 50 ex. 100 ex.

/ 1.75 / 3.— / 5.50

Ook losbladig verkrijgbaar.

Levering franco - Model wordt op aanvraag onberekend toegezonden

VAN GORCUM & COMP. - ASSEN

VOOR

BIJ

STUDIEBOEKEN

WRISTERS - UTRECHT